

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет здоров'я людини
кафедра психології та соціології

Б. В. Шевченко

Кваліфікаційна робота
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СТИЛІВ
БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК
ЕМПАТІЇ У МОЛОДІ

2024

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

Факультет _____ **здоров'я людини**
(повне найменування інституту, факультету)

Кафедра _____ **психології та соціології**
(повна назва кафедри)

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до кваліфікаційної роботи
освітньо-кваліфікаційного рівня _____ **бакалавр**
(бакалавр, спеціаліст, магістр)
спеціальності _____ **053 Психологія** _____
(шифр і назва спеціальності)
Освітня програма «Психологія»

на тему: «Психологічні особливості впливу стилів батьківського виховання
на розвиток емпатії у молоді»

Виконала: здобувачка вищої освіти групи ПС-201д Шевченко Б. В.

Керівник: старший викладач Пелешенко О. В.

Завідувачка кафедри психології та соціології:
д. психол. н., проф. Бохонкова Ю. О.

Рецензент: завідувачка кафедри психології, педагогіки
та філософії Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського, к.психол.н., доц. Літвінова О.В.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет _____ здоров'я людини _____
Кафедра _____ психології та соціології _____
Освітньо-кваліфікаційний рівень _____ бакалавр _____
(бакалавр, спеціаліст, магістр)
Спеціальність _____ 053 Психологія _____
(шифр і назва)
Освітня програма _____ «Психологія» _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувачка кафедри
психології та соціології
Бохонкова Ю.О.

«20» травня 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
ЗДОБУВАЧКИ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ШЕВЧЕНКО БОГДАНИ ВОЛОДИМИРІВНИ

1. Тема роботи: «Психологічні особливості впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді».

Керівник роботи: Пелешенко О. В. – ст. викладач кафедри психології та соціології, затверджений наказом по університету від «24» квітня 2024 року, № 28/15.17

2. Строк подання студентом роботи «14» червня 2024 року _____

3. Вихідні дані до роботи: обсяг роботи – 80 сторінок (1,5 інтервал, 14 шрифт з дотриманням відповідного формату), список використаної літератури оформлюється згідно з бібліографічними нормами з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

4. Перелік питань, які потрібно розробити: проаналізувати наукові джерела із зазначеної проблематики; підібрати діагностичний інструментарій згідно проблеми дослідження та провести експериментальне дослідження; за допомогою математичних методів обробити й презентувати отримані результати; на основі результатів проведеного констатувального експерименту розробити практичні рекомендації щодо проблеми дослідження.

5. Перелік графічного матеріалу: таблиці, рисунки (гістограми, діаграми).

6. Консультанти розділів роботи:

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1.	Пелешенко О. В. – ст. викл. кафедри психології та соціології	27.05.2024 р.	09.06.2024 р.
2.	Пелешенко О. В. – ст. викл. кафедри психології та соціології	10.06.2024 р.	23.06.2024 р.

7. Дата видачі завдання: 20.05.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів	Примітка
1	Визначення проблеми, завдань дослідження та розроблення плану кваліфікаційної роботи.	20.05.2024 р. – 26.05.2024 р.	
2	Аналіз літератури за проблемою. Робота над теоретичною частиною дослідження.	27.05.2024 р. – 02.06.2024 р.	
3	Підбір діагностичного інструментарію та проведення констатувального експерименту.	03.06.2024 р. – 06.06.2024 р.	
4	Узагальнення результатів констатувального експерименту та їх графічна презентація.	07.06.2024 р. – 10.06.2024 р.	
5	Розробка практичних рекомендацій щодо розвитку та формування навичок емпатії у молоді.	11.06.2024 р. – 13.06.2024 р.	
6	Представлення роботи на зовнішню рецензію.	14.06.2024 р. – 16.06.2024 р.	
7	Перевірка роботи на академічний плагіат.	17.06.2024 р. – 19.06.2024 р.	
8	Підготовка кваліфікаційної роботи до захисту.	20.06.2024 р. – 23.06.2024 р.	
9	Захист кваліфікаційної роботи.	24.06.2024 р. – 30.06.2024 р.	

Здобувачка вищої освіти
Керівник роботи:
ст. викладач

Шевченко Б. В.
Пелешенко О. В.

РЕФЕРАТ

Текст – 80 с., табл. – 1, рис – 6, література – 76 дж, додатків – 6.

В роботі проведено теоретико-методологічний аналіз вивчення емпатії як психологічного феномену особистості молодого віку, розкрито теоретичні основи дослідження емпатії у контексті психології молодого особистості. Проведено аналіз літератури з проблеми емпатії як психологічного явища у психологічній науці. Висвітлено соціально-психологічні особливості особистості молодого віку, визначаючи контекст, в якому формується емпатія. Досліджено поняття емпатії як важливого фактору формування особистості людини.

Проведено емпіричне дослідження впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді. Розглянуто психологічні особливості впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії, визначаючи ключові аспекти цього взаємозв'язку. Підібрано методологію дослідження психологічних особливостей впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії, включаючи в себе вибір методів та інструментів дослідження. Зроблено аналіз результатів констатувального експерименту з урахуванням психологічних та статистичних даних. Розроблено практичні рекомендації щодо розвитку та формування навичок емпатії у молоді на основі отриманих результатів дослідження.

Ключові слова: БАТЬКІВСЬКЕ ВИХОВАННЯ, ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ, ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ, ЕМПАТІЯ, КОНФЛІКТНІСТЬ, МІЖОСОБИСТІСНІ ВІДНОСИНИ, МІЖОСОБИСТІСНІ КОНФЛІКТИ, МОЛОДЬ, ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК, РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ, САМОРЕАЛІЗАЦІЯ, САМОСВІДОМІСТЬ, САМОСТІЙНІСТЬ, СПІВЧУТТЯ, СПІЛКУВАННЯ, СТИЛІ ВИХОВАННЯ.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЕМПАТІЇ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДОГО ВІКУ	10
1.1. Аналіз літератури за проблемою дослідження емпатії як психологічного феномену у вітчизняній та зарубіжній літературі	10
1.2. Соціально - психологічні особливості особистості молодого віку.....	20
1.3. Поняття і загальна характеристика феномену емпатії як особистісного чиннику розвитку особистості.....	32
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	48
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК ЕМПАТІЇ У МОЛОДІ	50
2.1. Психологічні особливості впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді.....	50
2.2. Дослідження психологічних особливостей впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді.....	58
2.3. Психологічний та статистичний аналіз результатів констатувального експерименту	66
2.4. Практичні рекомендації щодо розвитку та формування навичок емпатії у молоді	74
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	82
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	87
ДОДАТКИ.....	95

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі, наповненому складними викликами та високими вимогами, дослідження впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді є актуальною проблемою. Вивчення даної теми визначається декількома ключовими аспектами.

Зокрема, у контексті гуманізації суспільства виникає необхідність створення нового типу міжособистісних відносин, побудованих на гуманістичних цінностях, що вимагає дослідження впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії, яка є ключовою складовою гуманістичної культури.

Важливим є також розгляд впливу стилів батьківського виховання на розвиток соціальної взаємодії в сучасному світі. Здатність до емпатії стає ключовою для формування позитивних відносин та вирішення соціальних конфліктів, що є необхідним для успішної адаптації молоді в сучасному суспільстві.

Університетське середовище наголошує на гуманістичних цінностях та розвитку емпатії серед здобувачів вищої освіти. Розуміння, як стилі батьківського виховання впливають на формуванні емпатії, визначає готовність здобувачів вищої освіти до співпереживання та підтримки інших, що є важливим аспектом формування високоморальної особистості.

Значущим фактором є також розвиток емоційної стійкості та зрілості, що стає ключовими для успіху в швидкозмінному сучасному світі. Розвиток емпатії, формованої через батьківське виховання, може стати важливим компонентом психологічної стійкості.

У світі, де комунікативні навички *Soft Skills* є високоцінними, дослідження впливу стилів батьківського виховання на розвиток цих навичок та успішність у соціальному і професійному середовищі стає необхідним

елементом аналізу взаємозв'язку між вихованням у дитинстві та актуальним рівнем комунікативних навичок у дорослому житті.

Отже, обрана тема дослідження є актуальною у контексті сучасних викликів суспільства та може сприяти удосконаленню соціального та психологічного благополуччя молодого покоління.

Об'єкт дослідження – емпатія як психологічний феномен.

Предмет дослідження – психологічні особливості впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити психологічні особливості впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді.

Для досягнення мети дослідження потрібно вирішити наступні **завдання:**

1. Проаналізувати наукову літературу за проблемою дослідження.
2. Надати соціально-психологічну характеристику психологічним особливостям впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді.
3. Дослідити психологічні особливості взаємодії між стилями батьківського виховання та розвитком емпатії у молоді.
4. На основі результатів констатувального експерименту розробити Практичні рекомендації щодо розвитку та формування навичок емпатії у молоді.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: дослідження терміну "емпатія" в контексті естетики (Р. Фішер, Е. Тітченер); дослідження емпатії як процесу фізичної імітації страждання іншої людини (Д. Гоулман, А. Сміт); дослідження ролі ідентифікації у проявах емпатії (В. Шопенгауер, Г. Спенсер); дослідження емоційного та когнітивного аспектів емпатії (Н. Ейзенберг, Н. Фешак); розширення концепції симпатії та її роль у взаємопізнанні (М. Шелер, Дж. Іган); дослідження емпатії у розвитку особистості та вихованні (Л. П. Журавльова, К. Роджерс, Д. Стерн);

дослідження впливу батьківства на розвиток емпатії у дітей (Дж. Готтман, Е. Еріксон).

Для комплексного дослідження психологічних особливостей впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді, досягненню поставленої мети і розв'язанню поставлених завдань було використано комплекс **методів дослідження:**

– *теоретичні:* аналіз наукової літератури з проблеми впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді;

– *емпіричні:* спостереження, бесіда, констатувальний експеримент, тестування (методика «Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована Шевченко Б., методика «Діагностика рівня емпатії» І. М. Юсупова та методика діагностики рівня емпатичних здібностей В. В. Бойко.);

– *методи математичної обробки даних з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням.*

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні знань щодо важливості сімейного виховання як визначального фактору для формування емпатії у молоді. Акцентуючи увагу на вивченні стилів батьківського виховання, дослідження спрямоване на узагальнення теоретичних підходів до взаємозв'язку сімейного середовища та розвитку емпатійних якостей у молоді.

Практичне значення дослідження полягає у розробці практичних рекомендацій призначених для батьків, педагогів та інших фахівців, що працюють з молоддю. Дані рекомендації дозволяють активно впливати на розвиток емпатійних навичок, створюючи позитивне середовище та сприяючи ефективній роботі з молоддю. Результати дослідження також допомагають молоді отримати стратегії саморозвитку, що сприяє позитивним взаєминам та ефективному функціонуванню в суспільстві.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЕМПАТІЇ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДОГО ВІКУ

1.1. Аналіз літератури за проблемою дослідження емпатії як психологічного феномену у вітчизняній та зарубіжній літературі

У сучасній психологічній науці немає однозначного узгодженого визначення концепту емпатії, що призводить до суттєвих відмінностей у трактуванні та інтерпретації цього явища серед вчених. Внаслідок цього, виникає необхідність у ретельному аналізі та систематизації різноманітних підходів до визначення емпатії, а також у розкритті її структури та механізмів формування. В сучасних лексикографічних джерелах української мови можна знайти таке визначення емпатії: "Психічна здатність відчувати та розуміти емоційний стан іншої особи, співпереживати йому. Інтелектуальна ідентифікація власних почуттів із почуттями та думками іншої людини."

В ході проведення аналізу етимології терміну "емпатія", була визначена історія походження терміну "емпатія", який має корені у грецькій мові. Емпатія – «em» – означає "всередині" та pathos – "почуття", "страждання", "хвороба". Цей термін визначає явище відчуття, співпереживання та розуміння психічного стану іншої особи, а також здатність поставити себе на її місце [50, с. 47].

Термін "empathy" має своє коріння в німецькому слові "Einführung", що переважно тлумачиться як "вчування". Саме поняття "Einführung" вперше використано в роботі Р. Фішера "Оптичні почуття форми: вклад в естетику" у 1873 році. Відповідне дієслово "співпереживати (ся)" використовувалося ще раніше. Починаючи з другої половини XVIII століття, німецькі романтики активно обговорювали процес вчування у творах мистецтва і природи [18, с. 96].

Традиційно проблематика, що виникає внаслідок розвитку концепцій емпатії, розглядалася в контексті філософських дисциплін, зокрема етики та естетики. Е. Тітченер вперше вжив термін "емпатія", перекладаючи німецьке слово "Einführung" як "відчувати у...", що в рамках естетики визначало процес сприйняття творів мистецтва та природних об'єктів, включаючи тенденцію спостерігача до ідентифікації з об'єктом спостереження, що викликає переживання естетичного задоволення. Згідно з Д. Гоулманом, наслідуючи погляди Е. Тітченера, емпатія розпочинається з "фізичної імітації... страждання іншої людини, яке в подальшому викликає у тій людині, що імітує, ті ж самі почуття" [69, с. 132]. У сфері етики, концепція симпатії, що досліджувалася А. Смітом, Г. Спенсером, А. Шопенгауером, М. Шелером та іншими, була схожою на поняття емпатії. Це розглядалося як здатність розуміння, чутливість та емоційна співчутливість.

Багато етиків XIX століття розглядали симпатію як вроджену властивість людини. А. Сміт описував симпатію як здатність співчувати іншим, розглядаючи її як "відчуття, яке викликає в нас страждання іншої людини". Філософ визначав механізм симпатії як уяву, хоча, по суті, вона збігалася з механізмом проєкції, оскільки, за А. Смітом, "відчуття, які ми маємо, не можуть викликати в нас нічого, окрім того, що є в нас" [31, с. 22].

Співчуття між індивідами в основному базується на їхньому відчутті спільності. Наприклад, В. Шопенгауер визнавав ідентифікацію як один з ключових механізмів емпатії. Процес співчуття вимагає від особи подолання її егоїзму з метою розуміння іншої особи. Під час емпатії індивід співпереживає іншим, переносячи їхні переживання на себе, та виявляє бажання полегшити страждання інших, отримуючи від цього задоволення та відчуття щастя [6, с. 28].

Г. Спенсер докладав зусиль для аналізу розвитку симпатії з еволюційного та культурно-історичного поглядів, зосереджуючись на її важливій ролі у пристосуванні до умов боротьби за існування в природі та суспільстві. Він також твердив, що зі зростанням складності соціальних

утворень ускладняється і природа симпатії. Г. Спенсер розрізняв два аспекти – інстинктивну (емоційне зараження) та інтелектуальну (співчутливу) симпатію [6, с. 28].

У своєму творі "Зміст і форми симпатії", М. Шелер, німецький філософ, засновник філософської антропології, детально дослідив та розширив концепцію симпатії, розглядаючи її як унікальну емоційну форму взаємопізнання між індивідами [75]. У своїх дослідженнях він класифікував форми симпатії від більш низьких, таких як наслідування та вчування, до більш вищих, таких як співпереживання і співчуття, навіть досягаючи космічного відчуття. М. Шелер вважав, що здатність до співпереживання та співчуття відіграє ключову роль у духовному розвитку особистості, оскільки через акти симпатії розкриваються потенційні можливості людини від нижчих (вегетативних) до вищих (духовних) рівнів. Симпатія є основою для любові. Феноменолог визначив три основні етапи розвитку любові як орієнтації на конкретні цінності: любов до добра, любов до вищих досягнень культури і до священного, яка може досягти повного самозречення (свята любов).

У психологічній літературі початку 1950-х років ХХ століття спостерігалось значуще поширення поняття "емпатія". Початкове тлумачення терміну мало буквально значення, вказуючи на процес відчуття, тобто емоційного проникнення у стан іншої особи. На сьогоднішній день існує невелика кількість концепцій, що виключно емоційно розглядають емпатію. Вони розглядають емпатію як відповідь, що опосередкована сприйнятим емоційним станом іншої людини.

У той самий час, деякі дослідники вказують на можливість контрастної емпатії, коли емоції спостерігача та емоції мають різну природу. Наприклад, випадки, коли задоволення викликане стражданням іншої особи, також включаються у концепцію емпатії. Інші дослідники використовують когнітивний підхід до розуміння емпатії, який контрастує з вищеописаним емоційним підходом. Їх визначення емпатії базується на розумінні іншої людини, прийнятті її ролі та інтерпретації її поведінки. Сучасні дослідники

найчастіше об'єднують когнітивний та афективний аспекти емпатії в своїх визначеннях. Наприклад, Р. Кестенбаум, Е. Фарбер та І. Сроуф розглядають емпатію як "емоційну і поведінкову відповідь на емоційний стан іншої людини, яка подібна до емоційного тону цієї людини і заснована на її обставинах, більше, ніж на своїх власних".

Предикативна емпатія виявляється в здатності особи передбачати афективні реакції іншої людини в конкретних ситуаціях. Дослідженням цього виду емпатії займалися такі вчені, як Р. Даймонд і У. Бронфенбреннер. У їх наукових працях відзначається, що емпатичні переживання впливають на індивіда, впроваджуючи його у певні форми поведінки, оскільки вони відображають конкретні потреби щодо взаємодії з іншою людиною [3].

На початковому етапі свого розвитку емпатія розглядалася як виключно емоційний процес, що включав лише один аспект – афективний. У такому розумінні, емпатія вважалася емоційним переживанням емоційного стану іншої особи. Варто зазначити, що хоча Н. Ейзенберг в основному акцентує на афективному компоненті емпатії, вона також підкреслює значення когнітивних процесів у емпатичній реакції. Згідно з її дослідженнями, емпатія представляє собою переживання, що виникає через відкритий вияв емоційної реакції іншої людини.

Проте, в умовах, коли спостерігач бачить іншу особу у ситуації, яка, ймовірно, могла б викликати смуток (наприклад, смерть близької людини), він також має відчувати смуток, навіть якщо інша особа не виявляє його відкрито. У цьому випадку народжується оцінка можливого впливу цієї ситуації або відбувається процес уявної спроби відчувати себе на місці іншого, що викликає емпатію. Таким чином, емпатичне переживання може бути відносно автоматичним (хоча обов'язково включає диференціацію "я-інший") або ґрунтуватися на когнітивних процесах обробки інформації. Інші дослідники акцентують увагу виключно на когнітивному аспекті емпатії. Визначення цього аспекту може включати прийняття ролі іншої особи, інтерпретацію її поведінки та ідентифікацію емоційного стану [53].

Однією з перших науковців, яка з'єднала когнітивний та афективний компоненти емпатії, була Н. Фешак. Вона розглядала когнітивний аспект як основну причину виникнення емпатії. Іншими словами, здатність розпізнавати емоції іншої людини та приймати її точку зору – це не лише необхідна, але й недостатня умова для емпатії. На відміну від більшості теорій дослідників, її теорія включає три компоненти. На когнітивному рівні емпатія залежить від здатності ідентифікувати емоційні стани інших та розрізнити їх, відокремлюючи один стан від іншого. Другий когнітивний фактор, від якого залежить емпатія – це здатність прийняти роль іншої людини, що вимагає вищого рівня когнітивних здібностей. Н. Фешак визначає цей аспект як здатність сприймати ситуацію так само, як інша людина, яка перебуває безпосередньо в цій ситуації. Емоційне реагування – третій компонент, що означає переживання тих самих емоцій, що й інша людина. У своїй теорії науковиця стверджує, що ці три компоненти мають бути присутніми в емпатійному реагуванні [75].

Отже, Н. Фешак розширює когнітивний аспект емпатії на два додаткових компоненти, у той час як інші дослідники обмежуються лише прийняттям ролі. Пізніше інші автори також розробили свої багатокомпонентні підходи до розуміння емпатії.

М. Девіс розглядає емпатію як конструкт, що включає афективний та когнітивний компоненти. Когнітивний аспект відображає здатність розуміти перспективу іншої людини та ідентифікуватися з нею, тоді як емоційний аспект характеризується тенденцією переживати почуття занепокоєння та співчуття до іншої людини.

У сучасній психології емпатія та її еквіваленти – емпатійне переживання, співпереживання, співчуття – є об'єктом дослідження різними психологічними школами та напрямками, що зосереджені на вивченні проблем спілкування, розвитку особистості та її взаємодії в різних сферах діяльності.

Представники біхевіористичної та необіхевіористичної шкіл вважають, що емпатія є результатом соціального навчання. Згідно з цим підходом, особа може виявляти співпереживання лише у випадку, якщо у її досвіді є аналогічні реакції на подібні стимули. Представники диспозиційної теорії особистості розглядають емпатійність як фактор, що впливає на участь особи у допомозі та співпраці з іншими людьми.

У психоаналітичних теоріях розглядається співпереживання пацієнту як необхідний інструмент для зіткнення з душевним життям іншої людини. У роботі З. Фрейда "Дотепність та її відношення до несвідомого" міститься одна з найбільш ранніх дефініцій емпатії: "Ми беремо до уваги психічний стан пацієнта, ставимо себе на його місце і намагаємося зрозуміти його, порівнюючи його зі своїм власним".

У гештальттерапії відводиться важлива роль ідентифікації між учасниками групового тренінгу з метою підвищення рівня їх емпатії. Гештальтпсихологи використовують емпатію стосовно пацієнтів для отримання більш глибокого розуміння їхніх переживань.

Емпатія ретельно та всебічно досліджується в рамках гуманістичної психології. Вона розглядається як важливий елемент психотерапевтичної та педагогічної взаємодії, що створює передумови для конструктивних змін в особистості, а також сприяє особистісному росту та духовному розвитку.

У гуманітарній психології емпатійне слухання використовується як метод розуміння внутрішнього стану, або "феноменологічного поля", як визначив К. Роджерс. Цей метод ґрунтується на здатності особи розуміти співрозмовника через співпереживання йому. Вже у XIX столітті німецький філософ і психолог, засновник описової (розуміючої, гуманітарної) психології В. Дільтей вперше запропонував використовувати емпатію як базовий метод у дослідженнях душі. Пізніше, К. Роджерс описав, обґрунтував і використав у своїй психотерапевтичній практиці емпатійне слухання як спосіб ефективного спілкування та розуміння клієнта.

Протягом останнього десятиріччя через прогрес у психологічній антропології, гуманітарній психології та суб'єктного підходу до вивчення особистості, а також зростання популярності гуманістичної парадигми, значно збільшилася кількість досліджень емпатії. Ці дослідження розглядають її значення для фахівців різних професій, включаючи соціономічного спрямування загалом, а також психотерапевтів, медичних працівників, вчителів, викладачів вищих навчальних закладів, практикуючих психологів та інших. Емпатія розглядається як важливий фактор соціалізації, соціально-психологічній адаптації та соціальній адаптивності [31, с. 26].

Дж. Іган визначає емпатію як психологічну здатність особи розуміти та співчувати внутрішньому світу іншої людини, виражаючи їй своє розуміння та співчуття одночасно [69, с. 133].

Л. П. Журавльова та М. М. Шпак розглядають емпатію як інтегральне особистісне утворення, що проявляється у здатності людини відтворювати внутрішній світ іншої людини. Ця здатність сприяє досягненню взаєморозуміння під час спілкування та суб'єкт-суб'єктної взаємодії [23].

К. Cherry визначає емпатію як здатність емоційно сприймати та розуміти емоції інших людей, враховуючи їхню перспективу та уявляючи себе на їхньому місці. Водночас відзначається, що прояв емпатії не є універсальною чи обов'язковою реакцією на страждання інших. Науковиця також вказує на ознаки, що, на її думку, свідчать про схильність людини до виявлення емпатії. Серед них можна виділити такі: вміння уважно слухати інших; оточуючі довіряють їй свої проблеми та звертаються за порадою; глибоке розуміння того, як інша людина відчувається; часті роздуми про стани та почуття інших; відчуття постійного або тривалого навантаження через неприємні або трагічні події; бажання допомогти іншим; здатність розпізнавати обман; відчуття втоми або емоційного перевантаження у багатьох ситуаціях; турбота та піклування про інших людей; складнощі у встановленні меж у взаєминах з іншими особами [73].

Видатні психологи, такі як К. Роджерс та Р. Мей, акцентують увагу на важливості емпатії у психотерапевтичному процесі. Згідно з К. Роджерсом, емпатія проявляється у здатності «точно сприймати внутрішній світ іншої людини з урахуванням її емоційних та смислових відтінків», що передбачає неупереджене занурення у особистий світ іншої особи, здатність відчувати й розуміти навіть найменші зміни у її переживаннях, навіть ті, які вона може не усвідомлювати, при цьому утримуючись від суджень. Р. Мей стверджує, що емпатія є «ключем до процесу консультування» і гарантом взаєморозуміння; це глибоке почуття, що «передає таке духовне злиття», коли одна людина співчуває почуттям іншої настільки, що тимчасово ідентифікує себе з нею, «ніби зливаючись з нею» [19]. І. Ялом підкреслює, що «точна емпатія – це найважливіша навичка не лише для терапевтів, а й для пацієнтів», і психотерапевти повинні сприяти розвитку в клієнтах емпатії до інших; це вміння «точно і делікатно увійти в світ» іншої людини, намагання «бачити світ так, як бачить» вона [69, с. 134].

Вітчизняні дослідники розрізняють різновиди емпатії, серед яких виокремлюються емотивна, пізнавальна, предикативна та поведінкова (конативна). Емотивна емпатія проявляється у тому, що особа реагує емоційно на переживання об'єкта емпатії, заражаючись його почуттями; пізнавальна емпатія передбачає розуміння і осмислення переживань іншої людини; предикативна емпатія проявляється у здатності суб'єкта емпатії (яка виникає внаслідок дії перших двох видів емпатії) передбачити можливі емоційні реакції об'єкта у певній ситуації. Всі ці аспекти разом можуть підштовхнути особу до надання допомоги іншій людині, підтримки її (діяльнісна емпатія) [23].

G.A. Gladstein ідентифікує кілька типів емпатії: емоційну, яка виявляється у здатності відчувати емоційний вплив стану іншої людини; емпатію перевтілення (рольову), що сприяє розумінню стану іншої людини, її поглядів та "внутрішньої системи координат"; емпатію як навичку комунікації та здатність у процесі "повідомлення" про свої переживання співрозмовнику.

Важливо відзначити, що опис другого виду емпатії науковцем одночасно нагадує як характеристики когнітивної емпатії, так і рефлексії [74].

К. Cherry систематизує різноманітні форми емпатії, включаючи емоційну, когнітивну та емпатичну турботу (здатність турбуватися про благополуччя інших людей і надавати їм допомогу). Вона також розрізняє типи емпатії: афективна емпатія (співпереживання) – це здатність розуміти емоції іншої людини і адекватно на них реагувати; соматична емпатія – це відповідна фізична реакція на переживання іншої людини (наприклад, серцебиття, почервоніння тощо); і когнітивна емпатія – це здатність розуміти стан і переживання іншої людини, а також передбачати, що "вона може думати у відповідь на ситуацію", в якій вона опинилася [73].

Ще одним ключовим аспектом, пов'язаним з дослідженням проблеми емпатії в психології, є аналіз та розуміння рівнів її виявлення.

Дж. Іган виявляє три рівні вияву емпатії. Найглибший серед них полягає в здатності співіснувати з іншою людиною, розуміючи всі нюанси та складнощі її внутрішнього світу. Другий рівень виявляється через професійну присутність у внутрішньому житті клієнта. На третьому рівні емпатія проявляється як комунікативна навичка, яку можна навчитися опановувати [69, с. 135].

Л. П. Журавльова розрізняє кілька рівнів емпатії, які включають фізіологічний, психофізіологічний, соціопсихологічний та духовний. На фізіологічному рівні спостерігається сприйняття ситуації та передача емоцій об'єкту емпатії. Психофізіологічний рівень включає ідентифікацію з об'єктом емпатії та співпереживання як результат. На соціопсихологічному рівні суб'єкт емпатії виявляє співчуття до переживань іншої людини, що може виявитися в активній формі, такій як надання допомоги або підтримки. На найвищому, духовному рівні емпатії, суб'єкт здатний усвідомити смислові та екзистенційні аспекти іншої людини, навіть співчуваючи її вершинним переживанням [32].

Емпатію вивчають як складну багаторівневу інтегральну властивість особистості, що відзначається українськими психологами О. П. Санніковою та

О. А. Орищенко [59, 51]. Згідно з континуально-ієрархічною моделлю особистості, запропонованою О. П. Санніковою, науковиці виділяють три рівні в її структурі. На першому, формально-динамічному рівні, увійшли динамічні аспекти емпатії, такі як особливості виникнення та прояву емпатійних реакцій, а також її якісні (модальнісні) властивості. Другий рівень, змістовно-особистісний, охоплює аспекти емпатії, що відносяться до вибору простору для емпатійних переживань та морально-етичного змісту її об'єкта. На третьому рівні, соціально-імперативному, відображаються соціальні та індивідуальні уявлення про існуючі соціокультурні "норми" емпатійних проявів.

Підсумовуючи різноманітні погляди на емпатію в різних психологічних теоріях, можна визначити, що її роль у моральному розвитку особистості є ключовим чинником. Емпатія розглядається як ефективний засіб для внутрішнього осмислення моральних відносин та усвідомлення етичних норм, які сприяють їх усвідомленню. Також емпатія сприяє формуванню гуманних стосунків та альтруїстичного стилю поведінки. Емпатійне співчуття та співпереживання виступають як важливий мотив у діяльності з надання допомоги. Розглядається, що емпатійність допомагає обмежити вираження людської агресивності, а також є ефективним інструментом для пізнання та розуміння внутрішнього світу інших осіб. Нарешті, емпатія вважається необхідною умовою для розвитку особистості, її емоційної зрілості та міжособистісного взаєморозуміння [31, с. 24-26].

1.2. Соціально - психологічні особливості особистості молодого віку

Дискусія між вченими про визначення соціальних характеристик молоді, включаючи вікові межі та критерії, має глибокі коріння та широкий спектр підходів у різних галузях науки, таких як психологія, соціологія, фізіологія та демографія. Ці дискусії відображають складність та різноманітність соціальних аспектів молодості, а також підкреслюють значення контекстуальних та історичних факторів у формуванні розуміння цього поняття. Ці різні підходи свідчать про складність та динаміку розуміння молодіжних питань у науці, враховуючи культурні, соціальні та історичні впливи.

Розвиток нашої країни у сучасний період відзначається загальною нестабільністю у всіх аспектах життя суспільства, що безпосередньо відбивається на житті кожної людини. Успішність або неуспішність життєвого шляху залежить від власних зусиль і здатності швидко адаптуватися до обставин, які змінюються. Ця "епоха напруженості" відчутна в формуванні молодого покоління, що переосмислює свої життєві цінності та погляди на сучасний світ.

Соціально-економічне становлення постіндустріальної цивілізації на сучасному етапі породжує загальну потребу у "багатовимірних" творчих особистостях і приводить до глибокого перегляду поглядів на природу, суспільство, державу і людей. Відзначається висока цікавість до вивчення молоді у сучасному соціумі.

В роботі Єременко Л. В. зазначено, що у період молодості відбувається переосмислення цінностей, легко виникають нові знайомства та формуються дружні стосунки, а також створюються сім'ї. Основними сферами діяльності стають професійне навчання та трудова праця. Завдяки активному залученню до цих видів діяльності молодь вивчає та усвідомлює соціальні норми взаємин між людьми, а також успішно впроваджує професійні вміння та навички [21].

В роботі Члек Л. зазначено, що у результаті довготривалих досліджень молоді було сформульовано кілька теорій, основні напрями яких склалися в період з 20-х до початку 30-х років ХХ століття. Виділяється три основні підходи до концепції «молодь», які мають значні відмінності між собою. Соціально-психологічний підхід розглядає молодь як носія психофізичних характеристик молодості. Субкультурний підхід виділяє молодь як соціокультурну групу зі специфічним способом життя, стилем поведінки, культурними нормами та цінностями. Стратифікаційний підхід досліджує молодь як особливу соціально-демографічну групу, обмежену віковими рамками, зі специфічними соціальними позиціями, статусом і ролями, які є об'єктом і суб'єктом процесу спадкоємності і зміни поколінь [67].

В роботі Головатого М. Ф. зазначено, що поняття "молодь" різноманітно трактується у різних галузях науки, таких як філософія, соціологія, політологія, педагогіка, психологія та інші. У науковій літературі можна зустріти різноманітні визначення:

Молодь розглядається як соціально-демографічна група, що виділяється на основі вікових характеристик, особливостей соціального стану та різних соціально-психологічних якостей. Молодь також розглядається як диференційована соціальна група, яка набуває рис соціальної спільноти та має свої специфічні соціально-психологічні, соціальні, культурні та інші особливості, включаючи спосіб життя, перебуває у процесі соціалізації, має свій соціальний вік і, відповідно до вимог часу, має бути творцем або ініціатором нових соціальних та культурних реалій.

Найбільш докладне трактування поняття "молодь" передбачає, що це окрема (відносно велика) соціально-демографічна група, яка вирізняється за сукупністю вікових характеристик, особливостей соціального становища та різних соціально-психологічних якостей, що визначаються суспільним ладом, культурою, закономірностями соціалізації та вихованням у конкретних умовах суспільства [14].

В роботі Члек Л. зазначено, що суттєвою характеристикою молоді є те, що значна частина її не має власного соціального статусу, перебуває на стадії "статусного мораторію", що полягає у тому, що молодь або має попередній соціальний статус, залежний від соціального положення батьків, або сподівається на майбутній статус, пов'язаний із професійною підготовкою. У віці молодості людина переходить від наслідування старших до самостійного осмислення, бажання створити щось нове, іноді абсолютно відмінне від того, що було у батьків. Ця інноваційна якість молоді є ключовим фактором у відновленні суспільства, оскільки порівняно з іншими соціальними групами молодь має вищу готовність і бажання до змін, зокрема через: нестабільне становище і соціальне переміщення, перехід від однієї форми діяльності до іншої; економічну залежність, невідповідну підпорядкованість управлінню, нерівновагу у виконанні різних ролей та видів діяльності, які змінюються разом з фізичним і психічним зростанням і підвищенням компетентності [67].

В роботі Головатого М. Ф. зазначено, що молоді люди є унікальним сегментом населення, який відрізняється від усіх інших вікових груп. Роль молоді у соціально-демографічному розвитку держави (регіону) обумовлена рядом особливостей, характерних саме для цієї вікової категорії:

- Значний рівень народжуваності, що порівняно високий у молодих жінок, які мають дітей.
- Висока міграційна мобільність.
- Великий попит на освіту, оскільки практично всі особи, що навчаються у вищих та професійних навчальних закладах, є молодими.
- Підвищений рівень мобільності стосовно змін місця роботи, перекваліфікації та освоєння нових видів та сфер діяльності [14].

Визначення вікових параметрів молоді є важливим питанням, що залежить від історичних, культурних та соціально-економічних умов:

- Нижню межу визначає біологічна та статевая зрілість.
- Верхня межа визначається юридичним повноліттям, закінченням навчання, одруженням та здобуттям економічної незалежності.

Міжнародно молодь була визначена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у 1985 році віком від 15 до 24 років, а пізніше Всесвітньою Організацією Охорони Здоров'я – від 10 до 24 років. У різних країнах є відмінності вікових меж: нижню межу молодості встановлюють між 14 і 16, а верхню – між 25 і 35 роками. Згідно із законом «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (1993 р.), молодь визначається як група населення віком від 15 до 28 років, пізніше з 1999 р. – від 14 до 28 років, а з березня 2004 р. – від 14 до 35 років [55].

В роботі науковців Марценюк М. О. та Моргун А. В. зазначено, що питання визначення вікових меж "молодості" не лише обговорюється теоретично, але й має конкретні практичні наслідки. Загалом, кінець молодості вважається моментом, коли молода людина повністю вступає в доросле життя. Цей момент характеризується чотирма основними умовами:

а) Економічна незалежність, яка передбачає відповідальність за здобуття необхідних засобів для власного існування та можливість самостійно їх забезпечити.

б) Особиста самостійність, що включає здатність приймати власні рішення у всіх сферах життя без залучення чужого втручання або обмежень.

в) Самостійне розпорядження засобами, необхідними для життя, незалежно від їхнього походження або власності.

г) Створення власного житла, яке не залежить від батьківської допомоги та вимагає відповідальності за його утримання та управління.

Кожна з цих умов необхідна для завершення молодіжного періоду, але вони також взаємозалежні і мають бути розглянуті разом без ідеалізації. Наприклад, багато молодих людей досягають економічної незалежності значно раніше, ніж в 28 або 35 років. Це, однак, не означає, що вони не можуть отримувати підтримку від родини у майбутньому. Таким чином, визначення верхньої межі молодості в 35 років пов'язане з завершенням освіти та підготовки до професійної діяльності.

Поняття "молодь" в значній мірі базується на врахуванні психологічного розвитку людини. Згідно з висновками дослідників, приблизно з 14 років молода людина починає усвідомлювати свої соціальні права, місце в суспільстві та власне призначення. Завершення формування основних психофізичних особливостей людини відбувається практично до 18 років, а до 24 років завершуються процеси фізичного зростання та формується соціальний статус особи. Це включає здобуття освіти і вибір професії до цього віку, а також набуття трудового та життєвого досвіду [48, с. 59].

В роботі Лозинського В. С. зазначено, що серед специфічних особливостей соціалізації сучасної української молоді можна відзначити наступне: зміну основних інститутів соціалізації; перетворення ціннісно-нормативного механізму соціальної регуляції та формування нової системи соціального контролю; розлад організованих та стихійних процесів соціалізації в напрямку стихійності; збільшення ваги особистих інтересів порівняно із суспільними, сприяючи більшій автономії, самодіяльності, творчості та ініціативі [43].

Аналізуючи специфічні риси молоді, дослідники А. Мурзіна та Н. Солодюк виокремлюють наступні аспекти:

1) Молодь розглядається як період життя, в якому особливу увагу приділяють психофізіологічному аспекту, розглядаючи "молодість" як вікову категорію в антропологічному контексті.

2) Молодь розглядається як носій нових цінностей, культурних образів, ідеалів, що відбивається у формуванні власної субкультури та аксіологічному аспекті.

3) Молодь розглядається як суб'єкт і об'єкт соціального буття, акцентуючи увагу на підготовці молоді до соціальної діяльності та враховуючи її індивідуальні та суспільні запити.

4) Молодь представлена як активний учасник сучасного соціального майбутнього, враховуючи її роль у співтворенні майбутнього суспільства та збереженні його життєздатності.

У зв'язку зі значними змінами у соціальних умовах соціалізації молоді на сучасному етапі, дослідження цієї соціальної категорії набуває великого значення, вимагаючи вивчення чітких соціально-психологічних характеристик молоді як активної групи суспільства, що переживає стадію формування психосоціальної зрілості, економічної самостійності та пошуку власного місця у соціальній структурі [49].

Враховуючи важливість вивчення соціально-психологічних особливостей молоді, необхідно також звернутися до конкретних періодів їхнього життя, де вплив зазначених факторів може мати найбільший розмах. Один із таких періодів – студентське життя. Це час інтенсивного особистісного зростання, формування власної ідентичності та самореалізації. Студентська молодь перебуває у середовищі, де вони починають відчувати на собі відповідальність за свої вчинки і вирішення проблем, що стосуються не лише їхнього навчання, але й особистого життя.

В роботі Жданюк Л. О. зазначено, що сучасне розуміння студентства як вікової та соціально-психологічної категорії сформувалося досить недавно – у 1960-х роках. Ця категорія охоплює молодий вік, що відповідає віковому діапазону від 18 до 25 років і є перехідним етапом від дозрівання до повноцінної зрілості, заснованим на соціально-психологічному підході. Вивчення різних аспектів цього періоду життя, проведене різними вченими, дало значну емпіричну базу даних. Ці дослідження дозволяють зробити висновок про те, що студентство відрізняється складнішою соціальною ситуацією розвитку і виявляє високу мотивацію до досягнень та пізнання порівняно з іншими групами населення [22 с. 29-30].

В роботі Євдокімової О. О. зазначено, що термін "студентство" визначає не лише групу студентської спільноти за їхніми демографічними характеристиками, такими як чисельність, вікова та статева структура, територіальний розподіл, соціальний стан, роль і статус, але й представляє собою особливу фазу соціалізації, відому як "студентські роки". Цей період є

важливим для значної частини молоді і відрізняється певними соціально-психологічними особливостями [20].

Незважаючи на різноманітність соціального походження та фінансових можливостей, студентство є об'єднаною соціально-професійною групою, яка спільно займається певним видом діяльності. Ця спільна діяльність породжує у університетської спільноти спільні інтереси, групову самосвідомість, специфічну субкультуру та спосіб життя. Ці аспекти посилюються віковою однорідністю, якою університетська молодь відрізняється від інших соціально-професійних груп. Така соціально-психологічна спільність підтримується діяльністю різних політичних, культурно-просвітницьких, спортивних та побутових студентських організацій [20].

Студентська молодь, за своїм соціальним становищем, є наближеним до інтелігенції, виступає її потенційним джерелом і має за мету займатися в майбутньому висококваліфікованою працею у різних сферах суспільного життя: науки, техніки, управління, культури та інших. Сучасна університетська молодь характеризується наступними особливостями:

а) Соціальна роль студентства обумовлена потребою суспільства у забезпеченні кваліфікованих кадрів для різних сфер діяльності, таких як наука, виробництво, управління та культура;

б) Основна діяльність студентів полягає у навчанні, що є специфічною формою засвоєння знань у певній галузі науки та накопичення спеціальних знань, умінь і навичок для майбутньої професійної діяльності;

в) Студентська спільнота складається з представників різних соціальних груп і верств населення, молодих людей, що характеризуються приблизно однаковим віком, рівнем освіти та соціальним розвитком. Університетська молодь постійно оновлюється, оскільки щороку з'являються нові першокурсники і випускаються випускники, тому ця група є динамічною та мобільною [20].

Разом із загальними характеристиками, що притаманні студентству, на увагу заслуговує його складна та багатопшарова структура. Специфічні

фактори, які перебувають у взаємозв'язку, включають такі аспекти, як стать, особливості сімейного виховання, соціальний і матеріальний статус, рівень освіти та діяльність до вступу до вишу, успіхи в навчанні, світоглядні погляди, а також життєві та професійні плани кожної особистості. У той же час, для студентства є характерною протилежна тенденція – гомогенізація, яка ґрунтується на спільних соціальних функціях і становищі студентської спільноти, а також єдності освітнього процесу.

Соціальні функції, стан та основна діяльність університетської молоді призводять до ряду викликів, пов'язаних із умовами їхнього життя та навчання:

- Зміна звичних стереотипів життя та навчання після вступу до ВНЗ.
- Збільшення обсягу навчального матеріалу та виконання численних навчальних та суспільних обов'язків.
- Різноманітність учбових заходів, таких як самостійна робота, практика.
- Нерівномірне навантаження за змістом, формою та тривалістю протягом дня, тижня, семестру та навчального року.
- Стресові ситуації, такі як заліки та іспити, що впливають на внутрішній стан та психічні функції.
- Можливість для ініціативних дій та самостійного прийняття рішень, що вимагає більшої відповідальності та самодисципліни.
- Високі вимоги до професійної підготовки студентів у поєднанні з матеріальною та побутовою невпевненістю.
- Розширення соціального оточення, включаючи професорсько-викладацький склад та студентську громаду, що призводить до особливостей виховної ситуації у вищих навчальних закладах порівняно із шкільною [20].

В роботі таких науковців як Мазуровська Є. О. та Мороз К. Ю. зазначено, що період студентства відзначається досягненням оптимального розвитку багатьох психофізіологічних функцій, таких як сенсорно-перцептивні, мнемічні, психомоторні та особливо мисленнєві здібності. Це час

формування характеру та інтелекту, розвитку загальних та спеціальних здібностей, а також перетворення мотивації та ціннісно-сміслової сфери особистості. Період молодості вважається найбільш чутливим для розвитку рефлексивних здібностей та осмислення себе і своїх унікальних рис у контексті оточуючого середовища. В цьому віці найбільш ефективно може розвиватися здатність до конструктивної рефлексії та роботи з проблемами через осмислення власного досвіду та внутрішніх конфліктів [45].

Здобувач вищої освіти як особистість може бути оцінений з трьох різних поглядів, які включають психологічний, соціальний та біологічний аспекти. З психологічного погляду, здобувач вищої освіти розглядається як комплекс психічних процесів, станів і властивостей, де ключову роль відіграють психічні характеристики, такі як спрямованість, темперамент, характер і здібності, які визначають поведінку та утворення особистості. Соціальний аспект відображає вплив суспільних відносин і приналежність до певної соціальної групи та національності на студента. Біологічна сторона включає фізичні характеристики, такі як тип нервової діяльності, будову аналізаторів, інстинкти та фізичну силу, які частково залежать від спадковості, але можуть змінюватися під впливом умов середовища.

Однак фахівці в галузі вікової психології та фізіології відзначають, що у віці 17-19 років здатність до свідомої регуляції поведінки ще не розвинена повністю. Часто спостерігається недооцінка ризику та неспроможність передбачити наслідки своїх дій, що може бути зумовлено не завжди доцільними мотивами. Такі явища, як невмотивований ризик та недбалість, можуть бути характерними для цього періоду віку.

Молодість є етапом завершення фізичного, статевого дозрівання та досягнення соціальної зрілості, хоча уявлення про цей період розвивалися з часом і в різних історичних суспільствах було відзначено різними віковими межами. Вікові категорії спочатку вказували не лише на хронологічний, а й на соціальний статус, суспільне становище, що залишається актуальним і сьогодні. Суспільна система впливає на індивіда через його соціальне

становище, а індивід, у свою чергу, засвоює та приймає соціальні ролі в процесі соціалізації. Університетська спільнота визначається особливими умовами проживання, навчання та трудової діяльності, активною поведінкою в соціумі та системою цінностей. Взаємодія з різними соціальними групами, прагнення до професійного самовизначення та інновацій, активна життєва позиція і бажання до змін є основними рисами студентства [22 с. 30-31].

В роботі Жданюк Л. О. зазначено, що психологічний зміст молодості визначається розвитком самосвідомості, вирішенням завдань професійного самовизначення і вступом у доросле життя. У молодому віці формуються пізнавальні та професійні інтереси, з'являється потреба у праці та здатність будувати життєві плани. В цей період громадська активність посилюється, і вибір життєвого шляху стає більш свідомим. Молодь стверджує себе у вибраній справі, знаходить професійну майстерність, завершує професійну підготовку, що відзначає кінець студентської пори. Студентський вік, як період активної роботи над собою, є суперечливим у психологічному відношенні. Хоча цей період визначається значними досягненнями в розвитку особистості, він також супроводжується кризовими моментами та нерівномірними психічними процесами, що визначають його складну динаміку [22 с. 31].

Дослідження показали, що в період студентства спостерігається активний подальший розвиток психіки людини, включаючи складне переструктурування психічних функцій всередині інтелекту. Змінюється вся структура особистості внаслідок вступу в нові, більш широкі і різноманітні соціальні спільноти. Вивчення закономірностей розвитку особистості на цьому етапі сприяє розумінню психічних особливостей студентської молоді, який відзначається інтенсивним інтелектуальним зростом, формуванням навчально-професійної діяльності та усвідомленням ролі студента у новому, «дорослому» житті. Основні соціально-психологічні та вікові характеристики будь-якого періоду розвитку особистості включають соціальну ситуацію,

провідний вид діяльності, сферу спілкування, психічні новоутворення, параметри інтелектуального розвитку та емоційні якості [22 с. 32].

Центральними психічними процесами у молодому віці є розвиток свідомості та самосвідомості. У молоді розвиток свідомості сприяє формуванню цілеспрямованого регулювання їх відносин з навколишнім середовищем та власною діяльністю. Основною сферою діяльності у цей період молодості є навчально-професійна діяльність.

При аналізі новоутворень молодого (студентського) віку вчені визначають, що вони охоплюють різні сфери психіки, такі як пізнавальна, емоційна, мотиваційна та вольова. Ці аспекти представлені у внутрішніх проявах особистості, таких як інтереси, потреби, нахили, характер та цінності. Молодість вважається завершальним етапом персоналізації та періоду формування самоідентичності. Виділено такі основні психічні новоутворення (набутки) у молодому віці: глибока рефлексія, розвинене усвідомлення власної індивідуальності, формування конкретних життєвих планів, готовність до самовизначення у професійній сфері, установка на свідому побудову власного життя, поступове включення у різноманітні сфери життя та діяльності, розвиток самосвідомості та активне формування світогляду [22 с. 32].

Вчені вказують на ряд новоутворень у молодості, серед яких розвиток самостійного логічного мислення, образної пам'яті, формування індивідуального стилю розумової діяльності та зацікавленість у науковому пошуку.

Самоосвіта, яка є найважливішим новоутворенням у цьому періоді, полягає у самопізнанні та установці по відношенню до самого себе. Цей процес включає різні аспекти, включаючи пізнавальний (відкриття свого внутрішнього "Я"), понятійний (усвідомлення власної індивідуальності, якостей і сутності) і оціночно-вольовий (самооцінка, самоповага). Розвиток рефлексії, яка виражається у формі самопізнання через роздуми над власними почуттями, думками та переживаннями, сприяє критичній переоцінці раніше

сформованих цінностей і сенсу життя, що може призвести до їх переосмислення та подальшого розвитку.

Сенс життя є ключовим аспектом розвитку у молодості. Вчені зауважують, що саме на цьому етапі життя проблема сенсу набуває всезагального значення з урахуванням як ближчої, так і віддаленої перспективи.

В роботі таких науковців як Мазуровська Є. О. та Мороз К. Ю. зазначено, що студентство можна розглядати як особливу соціально-демографічну групу або як фазу соціалізації, що відображається у студентських роках. Основною сферою діяльності в цей період є процес навчання, який включає набуття нових знань, вмінь та навичок. Характерними новоутвореннями в цьому віці є професійна орієнтація, формування мотивації, цілей, цінностей, розвиток власного світогляду та підвищення рівня самосвідомості. Для університетської молоді характерним є подолання вікової кризи, під час якої вони виробляють дорослу ідентичність та нове сприйняття світу. Однією з ключових умов для всебічного розвитку молоді в студентському періоді та їх подальшої професійної реалізації є урахування психологічного та професійно-особистісного розвитку з боку викладацького складу, кураторів та всіх учасників навчально-професійного процесу [45].

1.3. Поняття і загальна характеристика феномену емпатії як особистісного чиннику розвитку особистості

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що емпатія, як складова частина, існує у більш великій і складній системі – особистості людини. У зв'язку з цим, онтогенетичний розвиток емпатії визначається головним чином закономірностями генезису індивіда та особистості, а також індивідуальними відмінностями в процесі становлення та прояві емпатійності. Онтопсихологічний підхід дозволяє максимально розкрити закономірності розвитку емпатії на різних етапах особистісного розвитку людини [31, с. 167].

Емпатія є важливим аспектом взаємодії та спілкування між людьми. Її вивчення має сенс, особливо з урахуванням того, як змінюються відносини особистості з її оточенням у процесі розвитку. Оскільки емпатія включає в себе емоційний, когнітивний та конативний аспекти, її онтогенез слід розглядати у взаємозв'язку з розвитком емоцій, мислення та характеру міжособистісних взаємодій [31, с. 167].

Психологічні особливості, що визначаються віком, є ключовими і визначають основні відмінності в психічній діяльності особи. Вони формують специфіку міжособистісної взаємодії, впливають на характер переживань та емоційних реакцій, визначають мотивацію для вчинків і діяльності, а також визначають загальне ставлення до себе і до інших, що впливає на рішення і дії особистості [31, с. 168].

Дослідження в галузі вікової психології дають можливість порівнювати особливості розвитку та прояву емпатії, зокрема у дитинстві та підлітковому віці. Зазвичай, здатність до співпереживання та співчуття вважають характерною для раннього або дошкільного віку. Рідше звертають увагу на емпатійність серед молодших школярів та підлітків [38, 40, 61].

У юнацькому та зрілому віці емпатійність досліджується в контексті вивчення альтруїстичної поведінки, міжособистісних відносин, а також

професійної діяльності [7, 35, 36, 52], не завжди звертаючи увагу на вікові аспекти цього явища.

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що первинний контакт дитини з матір'ю має свої корені в біологічних процесах. Ще до народження дитина перебуває в обіймах материнських емоцій, що має вирішальне значення для її подальшого розвитку. Відомості про такий емоційний зв'язок між ембріоном і матір'ю були відомі в стародавніх східних культурах, і сьогодні вони залишаються актуальними. Медичні фахівці рекомендують майбутній матері утримуватися від негативних емоцій, насолоджуватися музикою, мистецтвом, приємним спілкуванням з природою та людьми. Передбачається, що майбутня мати має вести активний спосіб життя, насичений красою, щастям, здоровими захопленнями, і уникати негативних емоцій та стресів. Такий позитивний стиль життя сприяє благополучному розвитку ембріона, особливо протягом перших трьох місяців його формування [31, с. 169-170].

Аналізуючи філогенез емпатії, визначено, що основою для її розвитку стала здатність до емоційного сприйняття близької істоти, яка зазвичай є матір'ю. Ця здатність, відома як емпатійна установка, створює умови для відгуку дитини на материнські сигнали та для психологічної, а не лише фізіологічної взаємодії з нею. Ситуативно-особистісне спілкування між ними базується на симбіотичній емпатії, яка має взаємовідносний характер і відображає взаємне почуття любові із боку матері та дитини. Досліджено, що при сприятливому онтогенетичному розвитку у перші місяці життя дитини формується її емпатійне "Я". Материнський чуйний та емпатійний догляд допомагає дитині відчувати себе об'єктом любові, турботи, прихильності та ніжності [25, с. 128].

В роботі Ковиліної В. Г. зазначено, що реалізація ранніх контактів сприяє кращій комунікації між батьками та дітьми шляхом налаштування на сенсорні сигнали, що є основою першої стадії емпатійних відносин. Емпатія, яка є цілісним багатовимірним утворенням, постає як результат біопсихосоціодуховного процесу. Взаємодія між матір'ю та новонародженим

сприяє актуалізації емпатійних установок як у дитини, так і у матері. На другому етапі цієї взаємодії, материнська турбота та чуйний догляд допомагають дитині відчувати себе коханою, зберігаючи відносини ніжності та прихильності. Цей догляд сприяє поступовому розриванню симбіотичного зв'язку з матір'ю і формуванню власного "Я". Можливо, що перед тим, як дитина усвідомить свою фізичну ідентичність, вона починає усвідомлювати своє емпатійне "Я" – відчуваючи співчуття та розуміння, відгукаючись на емоційний стан інших [37].

Емпатія не є вродженою якістю людини, вона розвивається протягом життя у процесі взаємодії дитини з іншими людьми. У наймолодших дітей емпатія може бути відсутньою, виявляється явний егоцентризм – центрування на власному "я": "весь світ існує для мене". Малюк абсолютно не має здатності до співчуття до інших людей. Саме тому він може кричати, коли у матері болить голова, не усвідомлюючи почуттів іншої дитини, коли забирає у неї іграшку тощо.

На думку Л. П. Журавльової [32], основи емпатії закладаються протягом перших півтора років життя через повноцінне емоційне та фізичне спілкування з матір'ю. Тільки емоційний контакт між матір'ю та дитиною, який включає як вербальні, так і невербальні засоби спілкування, такі як тілесний контакт (ласки, поцілунки, обійми), може задовольнити потребу дитини в любові. Залежно від того, наскільки ця потреба задовольняється, у дитини розвиватиметься або довіра, або недовіра до інших людей та до світу в цілому, що впливає на розвиток емпатії.

Дослідження механізмів прив'язаності дитини до матері, проведені американськими психологами Маршалом Клаусом і Джоном Кеннелом, ілюструють процес активації емпатійних установок у дітей. Вони стверджують, що в людини існує вроджений механізм формування прихильності, який виражається в установленні тісних зв'язків між індивідами. М. Клаус і Д. Кеннел вбачають критичний (чутливий) період, коли батьки формують міцний зв'язок зі своїми дітьми, у перші півтори години після

народження. Дослідники виявили, що у більшості матерів, які народжували без застосування анестезії, новонароджені демонстрували жвавий настрій протягом першої години життя, що сприяло особливій взаємній чутливості між матір'ю та дитиною. Цей момент є ключовим для активації емпатійних установок у новонароджених. Протягом близько трьох чвертей часу, під час якого матері перебували разом з дітьми в пологовій кімнаті, вони мали взаємний контакт очима з немовлятами, а ті в свою чергу теж дивилися матерям прямо в очі. Після цього уважного "спостереження" матері відзначали, що вони відчували ще більшу близькість до своїх дітей [31, с. 177].

В роботі Ковиліної В. Г. зазначено, що у дітей, народжених у матері, що демонструють чутливість та емпатію, розвивається надійна прихильність та довіра до оточуючих. Особлива чутливість немовляти у перші шість місяців їхнього життя до емоційного стану матері та їх відгук на цей стан через емоційне взаємодію може бути описана як симбіотична емпатія і вважатися генетично первинною формою емпатії людини. У результаті цієї симбіотичної емпатії емоції немовляти взаємодіють із емоціями навколишніх, починаючи з матері, яка уособлює для них усіх інших дорослих. Симбіотична емпатія проявляється у емоційному спілкуванні з дорослими, що згодом перетворюється у ситуативно-особистісне. Ця симбіотична емпатія може бути уявлена як взаємодія "хвиль" матері та дитини, яка закладає основи для духовного та особистісного розвитку особистості на ранніх етапах онтогенезу [37].

Маршал Клаус і Джон Кеннел вказують на важливість раннього контакту матері з немовлям, який впливає на подальші стосунки між ними, роблячи їх теплішими, а також сприяючи позитивному психічному розвитку дитини. Хоча наступні дослідження не завжди підтверджували ці висновки, деякі вчені погоджуються з тим, що ранні контакти дозволяють батькам і дітям краще налаштуватися на сигнали один одного, що, є основою першої стадії емпатійних взаємин між ними. Налаштування дитини і матері один на одного відбувається і за допомогою звукових сигналів, міміки, жестів. Хоча перші

жести, проста міміка і звукові "відповіді" новонародженого є рефлексорними і не можуть бути повністю названі спілкуванням, вони все ж є дуже важливими в процесі встановлення стосунків між батьками і дитиною [31, с. 178].

Зробивши аналіз вищезгаданого, можна зробити висновок, що сутність налаштування одне на одного матері та немовляти полягає у виявленні та активізації емпатійних установок як у дитини, так і у матері [31, с. 178].

Актуалізація емпатійних установок та формування емпатійного "Я" сприяють тому, що дитина стає більш чутливою до реакцій інших людей: спочатку вона виявляє реакції усмішкою, потім виражається комплексом збудження, а до кінця першого півріччя вже виявляє бажання ділитися своїми почуттями з іншими. В цей період дитина чутливо реагує на стан матері та психологічну атмосферу у сім'ї. Хоча вона ще не здатна співпереживати, тобто відчувати ті ж емоції і почуття, що й близькі люди, проте на рівні психофізіології дитина вже реагує на емпатогенні ситуації, емоційно заражається ними і, здавалося б, зливається з ними [31, с. 179].

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що близько моменту переходу від першого до другого року життя, "кризові" вікові зміни призводять до відмирання симбіотичної емпатії. Завдяки активації механізмів емоційного перемикавання відбувається значний розвиток: природна функція емпатії припиняє своє функціонування у суто натуральному вигляді. Тепер емпатія розвивається у формі особистісно-сислової, де відображення переживань іншої людини стає більш опосередкованим когнітивними процесами і набуває культурогенного контексту. У ранньому дитинстві діти починають виявляти здатність відтворювати емпатогенну ситуацію, а також свої власні реакції на неї, як неусвідомлені, так і частково усвідомлені. Механізм емоційного перемикавання активується, забезпечуючи перехід (через емоційне зараження) від емоцій об'єкта емпатії до власних емоцій. Це відбувається на рівні емпатійного відображення емпатогенної ситуації, і емпатична реакція на неї виражається у формі елементарної емпатії [30].

В роботі таких науковців як Савчин М. В. та Василенко Л. П. зазначено, що настання періоду раннього дитинства психологи асоціюють з "кризою" першого року життя, яка виникає внаслідок розриву біологічної єдності між дитиною і матір'ю [58]. Після того, як малюк починає ходити, його дослідницькі можливості різко розширюються. Початок диференціації пізнавальних процесів сприяє значним змінам у цих можливостях. Згідно з вищезазначеним, дитина починає усвідомлювати своє відокремлення від навколишнього середовища та розвиває уявлення про своє "фізичне Я". Відчуття дитиною певної автономності за неправильного виховання, може призвести до капризів, бажання проявити свою самостійність та використовувати для цього дорослих. Така дитина, незважаючи на протести дорослих, настійливо намагається дістати, схопити, узяти "заборонені" речі або вилізти в недоступне місце.

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що такі "кризові" вікові зміни призводять до поступового відмирання симбіотичної емпатії у немовляти. На кінець першого року життя дитину вже не цікавить безпосереднє емоційне спілкування з дорослими. Її увагу починають привертати маніпуляції з предметами. Незабаром спілкування з дорослими починає опосередковуватися через предметну діяльність. У зміненій соціальній ситуації розвитку дитину можуть переполювати власні емоції, і вона не буде звертати уваги на оточуючих. Проте, у спокійному стані, перебуваючи у взаємодії з матір'ю або іншими близькими людьми, малюк, як і немовля, заражається їх емоціями і, за потреби, навіть виявляє сприяння [25, с. 128].

В роботі таких науковців як Вертугіна В. М. та Клімова Н. О. зазначено, що серед психологічних умов розвитку емпатії у дітей досліджено, що початкові емпатійні реакції спостерігаються у немовлят наприкінці періоду новонародженості, але природа цих реакцій досі залишається малодослідженою. Більш різноманітні та незалежні від дорослого прояви співчуття стають на 2-3 році життя. Емпатійна здатність формується в процесі соціалізації дитини під час взаємодії з дорослими [8, с. 59].

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що у ранньому дитинстві розширюється коло об'єктів емпатії: дитина починає помічати однолітків. Проте у першому півріччі другого року життя дитина може ставитися до іншої дитини як до неживого предмета. Психологи пояснюють таку поведінку лише як прояв пізнавальних мотивів. Однолітки для дитини, перш за все, є об'єктом пізнання, і вона прагне маніпулювати ними, як і будь-яким іншим предметом [25, с. 128].

В роботі такого науковця як Литвинчук А. І. зазначено, що у ранньому та дошкільному віці емпатія проявляється не лише до однолітків і дорослих, а й до об'єктів живої та неживої природи. Зазвичай цим об'єктам приписуються антропоморфні риси, що й обумовлює прояв симпатії та співчуття. Згодом, з особистісним розвитком та усвідомленням себе частиною соціуму, емпатія до природних об'єктів знижується, а збільшується до однолітків [42, с. 171].

В роботі таких науковців як Вертугіна В. М. та Клімова Н. О. зазначено, що вчені, які досліджують розвиток емпатії у дітей, підтвердили, що у молодшому дошкільному віці спостерігається зменшення співчуття до неживих предметів та збільшення співчуття до живих істот з року в рік. Водночас, співчуття до членів сім'ї переважає над іншими видами співчуття. У цьому віці також відзначаються випадки емоційного реагування та прояви альтруїзму. Ці навички можуть розвиватися у маленьких дітей під впливом формування мотивації на користь іншої людини. Л. Мерфі, американська дослідниця, вивчала прояви емпатії у дітей віком 3-4 роки. Вона встановила, що діти цього віку найбільше виявляють співчуття до дітей без матері, пухнастих курчат та інших тварин порівняно з рибами і черепаками, а також, у разі вибору, вони виявляють більше співчуття до дітей, ніж до тварин [8, с. 59].

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що до завершення третього року життя в дітей розвивається антиципуюча емпатія внаслідок розвитку емоційного випереджаючого відображення та антиципаційних здібностей.

Діти набувають здатності емпатизувати з об'єктами емпатії стосовно передбачуваних емпатогенних ситуацій [25, с. 129].

В роботі Максименка С. Д. зазначено, що під час зростання дитини розвивається її здатність до співчуття. У дошкільному віці вона набуває соціальних навичок вираження почуттів, що вказує на зміну ролі емоцій у її житті. Збільшується рівень передбачення емоцій та їх усвідомлення дитиною за допомогою дорослих, що сприяє узагальненню та розумінню почуттів. У цей період формуються вищі моральні та естетичні почуття, що допомагають дитині розрізняти між добром і злом, відчувати як на собі гордість, так і злість чи доброту [47, с. 14].

В роботі Ковиліної В. Г. зазначено, що у дошкільному віці починає розвиватися егоцентрична емпатія. Під час такого емпатичного стану особа спрямовує свої переживання в основному на себе, беручи власні потреби та комфорт як головний мотив, а страждання інших служать лише катализатором для власних емоцій [37].

У дошкільному віці дитина починає використовувати когнітивні процеси для сприймання та аналізу емпатогенних ситуацій та власного відношення до об'єкта емпатії. В такому контексті, якщо дитина має егоїстичну спрямованість, її співпереживання не завжди виявляється в співчутті до однолітків, а скоріше в переживанні власних емоцій у відповідь на негативні ситуації, що торкаються інших. Так уперше в онтогенезі виникає смислове опосередкування емпатійності [37].

В роботі такого науковця як Кравчук Л. В. зазначено, що в процесі психічного розвитку дитини спостерігається перехід від нижчих форм емоційного реагування до вищих моральних форм співчуття. Цей процес розвитку емпатії має стадійний характер: спочатку дитина співчуває, заражаючись або зливаючись з емоційною ситуацією та іншою особою, а потім проявляє альтруїзм. Поступово, зі зростанням психічного розвитку, дитина переходить від нижчих форм емоційного реагування до вищих морально-етичних форм співчуття. Саме на третій стадії, яку можна назвати стадією

альтруїзму, у дитини закладаються основи морально-етичної поведінки [39, с. 337].

В роботі таких науковців як Ткачук Т. Л. та Коваленко В. О. зазначено, що особливо важливою стає проблема формування емпатії у молодшому шкільному віці. Молодший шкільний вік, що охоплює період від 6–7 до 9–11 років, є ключовим віковим періодом у соціальному розвитку дитини. У цьому віці навчальна діяльність виступає визначальним фактором, в якому активно розвиваються пізнавальні процеси, такі як увага, сприйняття, пам'ять, мислення та уява [66, с. 234].

В роботі Кулакова Р. зазначено, що емпатія у молодшому шкільному віці, розглядається як здатність дитини емоційно реагувати на стан іншої людини. Це включає вміння правильно розпізнавати емоційний стан інших, виявляти співчуття, співпереживання та бажання надавати реальну допомогу. Однією з найважливіших особистісних характеристик молодшого школяра є його довірливе відношення до авторитету, підвищений рівень сприйняття та уважності. У цьому віці створюються найсприятливіші умови для розвитку емпатії, оскільки діти цього віку схильні до копіювання поведінки інших, є довірливими та вразливими [41, с. 93].

В роботі таких науковців як Журавальова Л. П. та Шпак М. М. зазначено, що на цьому етапі онтогенезу разом із зацікавленістю до себе починає виникати інтерес до внутрішнього світу інших людей. Учні прагнуть зрозуміти характер їхніх переживань та взаємини між ними. Науково доведено, що період молодшого шкільного віку є чутливим для розвитку особистісно-сміслової емпатії [23].

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що експериментально підтверджено ієрархічну структуру емпатійних ставлень. У молодших школярів можна спостерігати прояви усіх ланок, етапів процесу особистісно-сміслової емпатії, які репрезентуються у відповідних рівнях емпатійного ставлення. Діти молодшого шкільного віку стосовно різних об'єктів емпатії (тварини, ровесника, дорослого) більше схильні проявляти егоцентричні

емпатійні ставлення, ніж суб'єктноцентричні, у зв'язку зі слаборозвинутими у них процесами децентрації. Їхня реальна емпатійна поведінка обумовлена механізмами атракції, наслідування, соціальним контролем з боку дорослих, та утилітарними мотивами [31, с. 213].

В роботі Кулакова Р. зазначено, що розвиток емпатії у дітей молодшого шкільного віку представляє собою процес формування внутрішніх моральних стимулів та мотивації до дій на користь інших людей. Шляхом співпереживання з переживаннями інших, дитина входить у світ їхніх емоцій, отримує уявлення про значущість індивіда та розвиває потребу в їхньому емоційному благополуччі. Цей процес поступово стає джерелом позитивного морального розвитку, відображаючи зростання психічної зрілості та структурування особистості дитини [41, с. 93].

Розвиток емпатії як моральної якості тісно пов'язаний з оточуючим середовищем. У дошкільному і молодшому шкільному віці діти активно засвоюють та осмислюють знання про моральні цінності і норми, на яких ґрунтуються міжособистісні відносини. Спочатку, на емоційно-оцінному рівні через наслідування, а потім через усвідомлене засвоєння моральних норм і поведінки, що на них ґрунтується, діти отримують основний моральний досвід, що активно розвиває їхні емпатійні почуття. Емпатія відображається у системі суспільних відносин і стає стійкою особистісною якістю в підлітковому віці. Таким чином, підлітковий період є ключовим для подальшого розвитку та закріплення емпатії у структурі моральних цінностей дитини як стійкої моральної риси.

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що початок підліткового віку відзначається низкою кількісних і якісних змін у всіх сферах особистості. Очевидно, що соціально-психологічні трансформації в цьому періоді є наслідком всього попереднього розвитку школяра. Розвиток теоретичного, гіпотетико-дедуктивного мислення дозволяє підлітку остаточно перейти від конкретної чуттєвої даності до глибокого осягнення об'єктів у їхніх взаємозв'язках. Для підлітка відкривається широкий і складний світ реальних

зв'язків і відносин, який раніше був для нього недосяжним. Цей факт становить справжню революцію в його уявленнях і самосвідомості. Усвідомлена релятивність буття, яка стає очевидною для підлітків, підштовхує їх до пошуку сталих і загально визнаних орієнтирів, таких як закони природи, суспільства та людського розвитку [24, с. 68].

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що найвищий, духовний (трансцендентний) рівень емпатії обумовлюється застосуванням трансцендентних механізмів – системи пошуку активації в нервовій системі людини, неадаптивної активності, а також емпатійної (у випадку патології, садистичної) спрямованості. Ці механізми забезпечують прояв трансфінітної емпатії. З урахуванням особливостей розвитку психіки в період дорослішання, можна припустити, що система пошуку активації та неадаптивна активність починають проявлятися яскраво вже в підлітковому віці [30].

У підлітковому та юнацькому віці виникає особлива потреба у дружбі, яка передбачає прагнення до повного розуміння та прийняття іншої особи. Це визначається інтимно-особистісним характером спілкування з однолітками, а згодом і з дорослими. У більшості досліджень емпатія розглядається як важлива умова для успішної міжособистісної взаємодії. Таким чином, використання емпатії в конструктивний, позитивний та дружній спосіб є секретом успішних відносин між людьми.

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що одностатеві групи хлопчиків та дівчаток, що виникають ще в третьому класі, досягають апогею свого розвитку в 5-6 класах. Учасники таких груп формують дружні стосунки на основі взаєморозуміння та почуття єдності. Члени таких груп часто проявляють емпатію: вони співчують у нещастях своїх товаришів і радіють їхнім успіхам, готові допомогти в разі потреби, навіть якщо це може йти в розрив з їхніми власними інтересами. Підлітки можуть захищати та підтримувати один одного навіть у випадках, коли це може викликати осуд, приймаючи відповідальність навіть за помилки своїх товаришів. Таким чином, в підлітковому віці починають активно розвиватися групоцентричні емпатійні

ставлення [27]. Серед стосунків різних груп можна спостерігати як агресивність, конкуренцію, так і байдужість. Однак спільна діяльність для досягнення спільної мети може об'єднати членів різних груп і сприяти встановленню взаємовідносин співпраці.

Розвиток здатності до емпатії у різних вікових періодах має свої особливості та закономірності. Психологічні характеристики емпатії у підлітків виявляються у загальних показниках розвитку, таких як: 1) емоційна або суб'єктивна складова, що виражається у відображенні емоційних станів інших людей; 2) когнітивна складова, яка відображає розуміння об'єктів і явищ, що породжують певні потреби, цілі і мотиви людини у певному емоційному стані; 3) поведінкова складова, яка включає активні дії, спрямовані на вирішення емпатогенної ситуації.

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що паралельно з відкриттям внутрішнього світу інших людей, особливо своїх однолітків, підлітки демонструють егоцентричну потребу в самовиявленні. Саме розвиток емпатії сприяє вирішенню багатьох протиріч підліткового віку. Ускладнення мислення підлітків є базою для розвитку когнітивних механізмів емпатії та рефлексивних процесів, таких як самосприйняття, самоспостереження, відчуття світу і власних переживань. Учні шкіл розмежовують внутрішній світ переживань та об'єктивну реальність. Функціонування особистісної рефлексії та орієнтація на думку ровесників стосовно власної особистості призводять до переоцінки багатьох якостей і змінюють ставлення до себе [28].

Емпатія може бути розглянута як унікальний спосіб сприйняття іншої людини. Це не тільки раціональне осмислення її проблем, але й прагнення емоційно співпереживати їй. Емпатія виявляється у відчутті ситуації партнера, де особа висловлює співчуття, але одночасно будує міжособистісні відносини, виходячи з власної стратегії поведінки. Її емоційна природа проявляється у тому, що особа не тільки розуміє ситуацію партнера, але й відчуває її. Це означає, що підлітки з розвиненою емпатією будуть краще розуміти один одного під час спілкування.

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що у заключний період старшого підліткового віку одностатеві групи можуть змінювати свій статевий склад, об'єднуючись у різностатеві або розпадаючись зовсім. Це означає завершення "негативної" фази пубертату, а школярі переходять до наступного етапу онтогенезу – ранньої юності. За західними дослідженнями, "негативна" фаза, що відбувається від 12 до 15 років (пубертатна стадія), вважається негативною, тоді як "позитивна" фаза, з 16 до 18 років, відповідає ранньому юнацькому віці в дослідженнях вітчизняних психологів [24, с. 70].

В роботі такого науковця як Маєр Ю. В. зазначено, що якщо підлітковий вік має вирішальне значення у формуванні особистості та характеру, то зміни в рисах характеру після юнацького періоду можуть відбуватися тільки за умови значного впливу. Емпатія, яка досягає свого піку вираженості в період підліткового розвитку, і надалі залишається важливим стимулом для просоціальної поведінки та альтруїзму. У деяких зарубіжних дослідженнях, що стосуються підліткового та юнацького віку, спостерігається ефект перенесення емпатійних переживань з підліткового віку на дорослий вік зі збереженням емоційного відтінку. Якщо в дитинстві та підлітковому віці особа мала емпатійне співрозуміння з батьками, то у дорослому віці емпатійні реакції на оточення не викликають негативних відчуттів, і навпаки, деякі люди на протязі життя можуть передавати на інших свою ненависть до батьків. Ефект перенесення емпатії також виявляється в тому, що, відобразившись у взаємодії з одним об'єктом, емпатія може поширюватися на інші об'єкти, до яких особистість раніше ставилася байдуже [44, с. 352-353].

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що у контексті відповідної соціальної обстановки підлітково-юнацький вік відіграє важливу роль у позитивному розвитку емпатії та її інтеграції у особистість. Якщо у молодшому шкільному віці висока емпатійність проявлялася лише у деяких дітей і, ймовірно, була результатом спеціальної корекційно-розвивальної роботи, то в підлітковому та юнацькому віці можна спостерігати формування емпатії як характерної особливості особистості. У ранньому юнацькому віці

емпатія стає не просто складовою особистості, а цілком інтегрованою рисою, яка визначає її відношення до світу, інших людей та до самої себе [24, с. 72].

Перехід від підліткового періоду до зрілості є важливим етапом у формуванні особистості. Під час цього переходу молоді люди стикаються з новими викликами та можливостями, які сприяють подальшому розвитку їхнього сприйняття світу та взаємодії з іншими людьми.

Зрілість визначається як період найвищих досягнень особистості у всіх сферах: фізичному, інтелектуальному, духовному розвитку, а також у професійній діяльності тощо. Проте проблема дорослості залишається однією з найменш досліджених у соціально-психологічному аспекті. Дослідники мають різні погляди на цей процес розвитку особистості [31, с. 228].

Науковий аналіз робіт дає змогу зробити висновок, що здатність до емпатії є невід'ємною ознакою зрілої особистості. Ця здатність допомагає особистості в пошуках власної ідентичності, позитивній соціально-психологічній адаптації та самоактуалізації [10].

В роботі Журавльової Л. П. зазначено, що згідно з епігенетичною теорією розвитку особистості, запропонованою Е. Еріксоном, особистісний розвиток у період дорослості відбувається у двох напрямках – нормальній і аномальній лініях. Він залежить від методів і результатів вирішення вікових криз між онтогенетичними стадіями, рівнем морального розвитку та самосвідомістю, а також від взаємин з мікросоціумом. У нормальному розвитку на кожній стадії спостерігаються позитивні новоутворення: у ранній зрілості (від 20 до 25 років) – це любов, у середній (від 26 до 64 років) – піклування, в пізній зрілості (після 65 років) – мудрість [29, с. 135].

Період ранньої зрілості визначається першими успіхами у формуванні особистісної ідентичності та початком продуктивної діяльності, що спонукає до побудови нових міжособистісних зв'язків. Інтимність і ізоляція представляють дві протилежні полюси цього виміру. Інтимність – це приховане відчуття, яке виявляється у здатності об'єднати особистісну ідентичність з ідентичністю іншої людини, не маючи страху втратити щось в

собі, де інший сприймається як "Ти". [32]. Таке об'єднання базується на моносуб'єктній трансфінітній емпатії – прояві емпатії до конкретної особистості, істоти або об'єкта, яке виявляється в надчуттєвому проникненні життєвого світу іншої людини та проживанні цього світу як власного.

Щоб встановити інтимно-особистісні стосунки, особа повинна досягти стабільної ідентичності. Дослідження [11, 9, 34] показали, що молодь з високим рівнем емпатії швидше усвідомлює власну ідентичність і стає здатною до зрілих інтимно-особистісних стосунків.

У той же час на цьому етапі можливі надмірне захоплення самим собою та нездатність до встановлення спокійних та довірливих міжособистісних стосунків, що викликає відчуття самотності та соціальної ізоляції. У таких випадках особи не проявляють емпатії відносно інших. У більшості випадків у них розвиток емпатії залишається на рівні психофізіологічних процесів. Такі особи схильні до егоцентризму, маніпуляцій та експлуатації інших людей [26].

У зрілому віці, за умови продуктивного розвитку, в особистості відбувається розширення кола об'єктів, до яких вона виявляє емпатію, а також ускладнення феноменології та структури цієї якості. Моносуб'єктне емпатійне ставлення до партнера, дитини перетворюється на інтерсуб'єктивне емпатійне ставлення до різних соціальних груп [29, с. 135].

Згідно з Е. Еріксоном, піклування виступає як психологічна протилежність апатії та байдужості. Успішна практика піклування ґрунтується на емпатії. Виражаючи турботу про майбутні покоління, особистість виявляє родинні емпатійні ставлення, що виявляються у відчутті любові до всіх людей та бажанні розуміти та приймати кожен особу [27].

На останній психосоціальной стадії, що відбувається у пізній зрілості, люди переосмислюють своє життя. Вони аналізують свої досягнення і невдачі, що допомагає їм зробити підсумок, інтегрувати та оцінити розвиток свого "Я" протягом минулих онтогенетичних періодів. Відчуття цілісності "Я" залежить від здатності після огляду свого минулого залишатися задоволеним. У таких

умовах страх перед неминучістю смерті вщухає, оскільки людина бачить себе в своїх нащадках і творчих досягненнях [26].

При сприятливому розвитку особистості у літньому віці люди проявляють усі форми та типи емпатії: від моносуб'єктного родинного ставлення до онуків і до духовного, універсального сприйняття життя у всіх його аспектах, включаючи Бога та всесвіт [31, с. 243].

У випадку аномального розвитку особистості у літньому віці звужується коло емпатійних об'єктів. Люди схильні до проявів дисонансної емпатії, аутоемпатії та ретроспективних емпатійних ставлень [31, с. 243].

У зрілому віці виявляється широкий спектр форм і проявів емпатії, а також різноманітні типи емпатійних ставлень. Для успішного розвитку і досягнень у професійній сфері необхідні високорозвинуті емпатійні якості. За умови продуктивного розвитку особистості можливе досягнення найвищих форм емпатійного ставлення до світу – діалогічного, трансцендентного, універсального [29, с. 139].

В роботі таких науковців як що Максименко І. О. та Пісна Ю. В. зазначено, що для періоду ранньої дорослості характерне збільшення рівня емпатії, яке досягає свого піку як у чоловіків, так і у жінок віком 40-50 років. На цьому етапі рівень емпатії перевищує удвічі той, який спостерігається у осіб у віці 15-20 років. Проте подальше життя супроводжується стрімким зниженням цього рівня як у чоловіків, так і у жінок, і досягає свого мінімуму від 61 до 75 років. Отже, сентиментальність та емпатійність зростають до певного віку і зменшуються у старості [46].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Аналіз наукових джерел, які розглядають феномен емпатії, доказує важливість та складність цього психологічного явища в сучасній науці. Різноманітність визначень та підходів до розуміння емпатії свідчить про необхідність більш глибокого та всебічного дослідження її сутності та впливу на розвиток особистості.

У процесі аналізу було виявлено, що емпатія може розглядатися як психічна здатність відчувати та розуміти емоційний стан іншої особи, співпереживати йому. Варіативність цих визначень відображає широкий спектр можливих підходів до розуміння емпатії та різноманітність її аспектів.

Дослідження різних аспектів емпатії з різних підходів дозволяє зрозуміти, що це більш складне явище, ніж просто вміння відчувати чи розуміти емоції інших. Емпатія може включати в себе не лише емоційну, а й когнітивну компоненту, яка полягає у розумінні та співпереживанні інших людей. Також важливо враховувати роль емпатії у формуванні моральних цінностей та міжособистісних відносин.

Під час аналізу літератури було виявлено, що формування емпатії впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. Внутрішні фактори можуть включати в себе індивідуальні риси особистості, такі як темперамент чи емоційна стійкість. Зовнішні фактори, у свою чергу, можуть включати в себе культурні та соціальні впливи, які формують уявлення та реакції щодо емпатії у суспільстві.

Ретельний аналіз соціально-психологічних аспектів молоді виявляє важливість цього вікового періоду у формуванні особистості та соціальних ролей. Молодь відзначається не лише фізіологічними змінами, а й активним процесом самовизначення, пошуку власної ідентичності та встановлення взаємин зі світом навколо.

У розгляді соціально-психологічних аспектів молоді важливо враховувати вплив молодіжної культури, що включає в себе не лише цінності

та стереотипи, але й новаторські ідеї та соціальні рухи. Ці аспекти визначаються великою мірою соціальним, економічним та культурним контекстом, у якому виростає молодь.

Дослідження соціально-психологічних аспектів молоді дозволяє краще зрозуміти їхні потреби, цінності та особливості взаємодії з оточуючим світом. Врахування цих аспектів стає ключовим для розробки програм та стратегій, спрямованих на підтримку та розвиток молодіжних ініціатив, а також формування здорових стосунків у суспільстві.

Феномен емпатії виявляється як важливий та ключовий чинник у розвитку особистості, впливаючи на формування моральних цінностей, розвиток етичних норм та сприяючи побудові здорових міжособистісних відносин. Вивчення ролі емпатії у розвитку особистості є актуальним і має велике значення для сучасної психологічної науки.

Емпатія, як психічна здатність відчувати та розуміти емоційний стан іншої особи, виявляється ключовим елементом в формуванні етичних цінностей та морального розвитку. Під впливом емпатії людина набуває можливості співпереживати іншим, розуміти їхні почуття та думки, що сприяє виникненню альтруїстичних уявлень та поведінки.

Важливо проводити дослідження, що стосуються динаміки розвитку емпатії на різних етапах життя. Розуміння того, як емпатія змінюється з віком та враховує індивідуальні особливості, допоможе розробити більш ефективні методи підтримки та розвитку цієї важливої соціальної навички.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК ЕМПАТІЇ У МОЛОДІ

2.1. Психологічні особливості впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді

Сім'я є особливим соціальним конструктом, який відіграє найважливішу роль у вихованні особистості. Батьки перебувають у житті дитини протягом тривалого часу, охоплюючи всі вікові етапи до старшого юнацького віку. Навіть коли молоді люди починають жити окремо, батьки продовжують впливати на них. За тривалістю свого впливу на особистість, жоден з інститутів виховання не зрівняється з сім'єю. Безліч якостей, навичок і особливостей особистості формуються в сім'ї ще до вступу в школу, оскільки батьки та найближчі родичі є не лише первинними агентами соціалізації, але й єдиними людьми в житті дитини до вступу в інші соціальні групи. Таким чином, виховання в сім'ї має неймовірно важливе значення як фактор, що формує особистість дитини [16].

У психологічній літературі поняття "стиль сімейного виховання" відноситься до широкого та багатозначного понятійного апарату, що описує взаємини між дітьми та батьками. "Стиль сімейного виховання" або "батьківський стиль" представляє собою узагальнені, характерні та неспецифічні для конкретних ситуацій методи комунікації певних батьків із певною дитиною, це спосіб їхньої взаємодії [71].

Стиль сімейного виховання визначається набором методів спілкування з дитиною, використанням конкретних підходів та прийомів виховання, а також ступенем суворості та емоційної підтримки, яку отримує дитина від батьків. Кожна сім'я має свою унікальну систему виховання, яка відрізняється від

інших і включає у себе цілеспрямований вплив, що батьки здійснюють на своїх дітей з метою формування у них певних якостей та навичок. Вчені визначають поняття стилю як спосіб взаємодії між батьками і дітьми, який відображається в застосуванні конкретних засобів та методів впливу на дитину, а також у виразному способі вербального і невербального спілкування [17, с. 12].

У сімейному вихованні велике значення має обраний підхід до виховання, або виховний стиль. Стілі виховання відрізняються переважно за рівнем вимогливості та чутливості, і серед них можна виділити наступні [2, с. 11]:

Авторитарний стиль виховання характеризується високим рівнем вимогливості та низьким рівнем чутливості. Батьки, які прихильні до цього підходу, виступають у ролі авторитетних фігур, чиє керівництво в основному ґрунтується на директивах і силі, встановлюючи строгі обмеження для своєї дитини. Вони часто вторгаються в особистий простір дитини, піддавши її силовому впливу, при цьому вирішуючи за неї, без урахування її власних думок та поглядів. У такому сімейному середовищі рішення приймаються виключно батьками, які вважають, що дитина має підкорятися їхній волі та авторитету в усьому [2, с. 12].

Батьки, які дотримуються авторитарного стилю виховання, рідко цікавляться особистими думками дитини, не визнають її права на власний вибір та самовизначення. Вони ставлять високі вимоги до дитини, очікуючи належного порядку, дисципліни та виконання всіх обов'язків, а також здійснюють тотальний контроль над її життям. Часто батьки таких сімей намагаються повністю ізолювати дитину від зовнішнього світу, контролюючи її вільний час, інтереси, спілкування та заняття [2, с. 12].

Високі вимоги, що ставляться до дитини в авторитарних сім'ях, вимагають максимальної мобілізації її розумових і фізичних здібностей. Цільове досягнення успіху у всіх сферах життя стає головною метою, проте за таких умов страждає духовна сфера особистості. Авторитарний стиль виховання може призвести до відхилення у поведінці дитини, особливо тоді,

коли батьки прагнуть бачити її лідером. Під впливом цього підходу дитина зазвичай виростає похмурою, озлобленою, агресивною та жорстокою, та не в змозі відчувати почуття прихильності до оточуючих [2, с. 12].

Стиль батьківства, який характеризується авторитарністю, відрізняється строгою, вимогливістю та беззаперечністю. У цьому стилі батьки зазвичай користуються загрозами, примусом і підгананням для забезпечення виконання вимог. Ці вимоги можуть викликати у дитини або протест і агресивність, або ж просту апатію і пасивність. У відносинах батьків з дітьми за авторитарним стилем виділяються два основних підтипи: "авторитет придушення" і "авторитет відстані" [5].

Вимоги перфекціоністських авторитарних батьків, що настоюють на "бути в усьому найкращим", досягати успіху будь-якою ціною та інших ідеалів, якщо вони не супроводжуються позитивними емоціями та схваленням, можуть перетворитися на головну мету для дитини. Це негативно впливає не лише на її духовно-ціннісні, а й емоційні аспекти: дитина стає нечутливою до емоцій інших, позбавленою емпатії та емоційної відкритості.

У випадку невідповідності стандартам, встановленим батьками, у дитини може виникнути страх неуспіху, поразки, що може призвести до втрати інтересу до будь-якої діяльності та намагання уникнути її, щоб уникнути осуду. Це також може призвести до пасивності та відсутності ініціативи у майбутньому.

Загалом, такий підхід сприяє формуванню у дитини внутрішньої невпевненості та стресу, які можуть мати негативні наслідки для її психологічного та емоційного благополуччя у майбутньому [54].

Помилки батьків, які використовують авторитарний стиль виховання, можуть проявлятися через різноманітні форми захисної поведінки дитини, такі як: покора перед авторитетом і владою, вияви неповаги до тих, хто молодший, прояви цинізму, недоцільний негативізм, спалахи жорстокості та агресії без належної причини тощо.

Хоча авторитарним батькам може вдаватися сформувати в дитини настанову на виконання дисципліни, це зазвичай відбувається за рахунок жертвування іншими важливими якостями, такими як ініціативність та лідерські здібності [54].

Демократичний стиль виховання характеризується високим рівнем вимогливості та чутливості. Батьки, які приділяють увагу цьому стилю, виявляють турботу про дитину, сприяють її самостійності та надають підтримку. Основною рисою такого підходу є послідовна, але гнучка методика виховання, яка дозволяє розвивати дитину як самостійну особистість. Батьки стимулюють активну участь дитини у родинних справах, забезпечують необхідний контроль, але не втручаються в її особисту сферу надто сильно. Вони розуміють потреби, можливості, а також успіхи та невдачі дитини, проявляють глибоке співчуття та розуміння. Такий підхід до виховання сприяє гармонійному розвитку особистості дитини, спонукає до самостійності, ініціативи та соціальної відповідальності [2, с. 12].

Демократичний метод виховання, що базується на поєднанні емоційного прийняття з принципами партнерства, є найбільш продуктивним, оскільки сприяє розвитку та соціалізації дитини. Це ідеальний підхід, що ґрунтується на взаєморозумінні, емпатії та співпраці. Демократичні батьки емоційно приймають свою дитину, довіряють їй та стимулюють її самостійність згідно з віковими можливостями, поступово розширюючи її свободу та відповідальність. Однак дорослі, які прагнуть дотримуватися демократичного стилю виховання або декларують себе як демократичні, можуть допустити помилку, забуваючи про батьківське ставлення та реальні дії. Ця помилка часто відбувається у батьків, які залежать від оцінки соціального оточення або мають низький рівень саморефлексії стосовно своєї здатності до батьківства [54].

Ліберальний стиль виховання характеризується низьким рівнем вимог та високою чутливістю. Цей підхід включає обмежену кількість вимог, обмежений контроль з боку батьків та мінімальне застосування покарань за

неправильну поведінку або навіть їх відсутність. Ліберальний підхід передбачає велику толерантність і відкритість у відносинах з дітьми, основою якої є надмірна батьківська любов. Однак використання цього підходу може призвести до вирощування недисциплінованих та безвідповідальних дітей. Шукаючи дитячої прихильності, батьки можуть упускати з уваги той факт, що їхній підхід сприяє розвитку егоїстичних та лицемірних рис особистості, що може виявитися шкідливим у майбутньому [5].

За думкою Д. Бомрінд, батьки, які віддають перевагу ліберальному підходу, можуть настільки зануритися у виявлення "безмежної любові", що не виконують свої прями батьківські обов'язки, зокрема, не встановлюють чітких меж для своїх дітей. Це може призвести до того, що діти, виховані за ліберальними принципами, схильні піддаватися своїм слабкостям, бувають імпульсивними і часто мають проблеми зі спілкуванням [64, с. 126].

Індиферентний стиль виховання відрізняється низьким рівнем вимог та чутливості. Батьки, які використовують цей підхід, мало встановлюють вимоги до своєї дитини і не проявляють особливої турботи щодо задоволення її потреб. Індиферентний стиль виховання, за висновками Е. Маккобі та Дж. Мартін, відзначається недостатнім контролем над поведінкою дітей і відсутністю теплоти та розуміння у стосунках з ними. Батьки, які схильні до цього стилю, рідко накладають обмеження на своїх дітей через відсутність інтересу або часу, або через те, що їм просто байдуже до виховання. Якщо безтурботність батьків поєднується з ворожістю, діти можуть відчути відсутність обмежень і стати схильними до агресивної або антисоціальної поведінки [64, с. 126].

Непоследовний змішаний стиль виховання відзначається відсутністю узгодженості та суперечливістю підходів батьків до процесу виховання. Постійна непередбачуваність реакцій батьків позбавляє дитину відчуття стабільності оточуючого середовища і може спричинити підвищену тривожність. Відсутність послідовності у виховних методах батьків, а також їхня недостатня витримка та самовладання управляти сімейними відносинами

призводять до різких емоційних коливань. В результаті дитина може відчувати втрату батьківського впливу, стаючи некерованою та непередбачуваною [2, с. 12-13].

Помилки безсистемного виховання можна визначити як помилки у формуванні «інструментального» підходу до виховання, що полягають у нездатності батьків організувати та регламентувати заняття та діяльність дитини, включаючи режим її дня, контроль за відпочинком, дозвіллям, переглядом телепрограм, залученням до комп'ютерних ігор, виконанням домашніх обов'язків та інше. Відчуваючи цю «слабку точку» у дорослих, дитина може вправно маніпулювати ними та ставати все активніше в захисті «своїх прав». Це може призвести до того, що батьки втрачають контроль над формуванням денного режиму та його виконанням. У таких умовах соціальні правила та норми не ефективні, що призводить до початку «ігор» з дитиною, які стають стресогенними для дорослих [54].

Проведений аналіз проблеми впливу сімейного виховання на формування особистості дитини підтверджують, що невірний вибір стилю сімейного виховання може призвести до виникнення різних відхилень у фізичному, психічному розвитку та в емоційній та поведінковій сферах. Це не лише завдає непоправної шкоди здоров'ю дитини, травмує її психіку та гальмує розвиток особистості, але й спричиняє інші серйозні соціальні наслідки, такі як соціальна дезадаптивність та інфантильність. Демократичний стиль батьківського ставлення до дитини є оптимальним сімейним вихованням та визнається продуктивною стратегією формування позитивного образу "Я" та адекватної самооцінки особистості [60].

Родина, яка є першою ланкою сполучення між особою і суспільством, а також основним інститутом соціалізації, передає не лише генетичний матеріал, але й індивідуальні чи колективні соціальні цінності, які на особистісному рівні виступають як ціннісні орієнтири для членів родини. Якщо виховання спрямоване на формування незалежного, егоцентричного "Я", емпатійність особистості не може ефективно розвиватися. Така

особистість не здатна до глибоких емпатійних зв'язків у суспільстві. З іншого боку, формування взаємозалежного "Я" через взаємодопомогу і досвід спільної діяльності сприяє розвитку емпатії [33, с. 226].

Ханс Когут розглядав значення емпатичної батьківської чутливості як ключового фактора здорового розвитку особистості. Він вважав, що емпатична гармонія та дзеркальне відображення створюють відчуття власної гідності та значущості для людини. Недостатність емпатії у батьків може призвести до виникнення психопатологій. У дітей, які відчули знецінення або були жертвами зловживання, коли батьки не виявляли емпатії, може розвиватися понижене або пошкоджене відчуття власної цінності. Незначні порушення співчуття з батьками не завдають шкоди, але хронічна відсутність емпатії може перешкоджати здоровому самовизначенню дитини. Загалом, емпатія батьків сприяє позитивному процесу соціалізації та сприяє розвитку відповідної поведінки у дитини [76].

У своїй книзі " Raising an emotionally intelligent child " Джон Готтман розрізняє два типи батьків: тих, хто надає дітям знання про світ емоцій та виявляє емпатію, і тих, хто цього не робить. Він називає перших "емоційними тренерами". Ці батьки навчають дітей проходити через труднощі та радості життя. Вони не ухиляються від негативних емоцій, а навпаки, приймають їх як нормальну частину життя і використовують для навчання важливих уроків. "Емоційні тренери" створюють міцні емоційні зв'язки з дітьми. Однак Джон Готтман зауважує, що лише підтримки недостатньо для виховання дитини з високим емоційним інтелектом. Іноді "теплі" і люблячі батьки не справляються з цією задачею [68, с. 16-17].

Важливою є емоційна культура батьків, їх бажання і здатність навчати дітей розуміти як свої власні емоції, так і емоції інших людей. Розвиток емоційного інтелекту дитини в значній мірі залежить від рівня емоційного інтелекту її батьків. Батьки з високим рівнем емоційного інтелекту створюють для своєї дитини оточення, в якому вона може навчитися розуміти та виявляти емоції, які свідомо чи несвідомо демонструють батьки. Дослідження

показують, що для розвитку емоційного інтелекту дитини мати має важливіше значення, оскільки вона витрачає більше часу з дитиною. Вплив матері на розвиток емоційної сфери малюка описується в роботі Деніела Стерна «The interpersonal world of the infant» через процес "налаштування" – приймання та поділяння емоцій, коли їх зустрічають з емпатією [68, с. 15].

Для кращого розуміння впливу батьків на дітей у ранньому віці можна розглянути наслідки відсутності налаштованості між ними. У випадку, коли певні емоції дитини не зустрічаються з емпатією, тобто прийняттям та розумінням, дитина може уникати не лише виявів цих емоцій, а й їх переживання. Це свідчить про нерозвинуту емоційну сферу. Здатність усвідомлювати власні емоції є основою розвитку емоційного інтелекту в багатьох теоріях. Без переживання емоцій їх усвідомлення стає фізично неможливим, що перешкоджає розвитку інших компетенцій емоційного інтелекту. Уникання емоцій є негативною звичкою, яка може завдати шкоди особистості. У таких людей може втрачатися можливість переживати різноманітні емоції, які важливі для побудови близьких стосунків. Дитина, чий батьки частіше переживають та виявляють негативні емоції, ймовірно, також розвине схильність до вияву схожих емоцій, що може свідчити про погане управління власними емоціями, що є одним із факторів емоційного інтелекту [68, с. 15].

На думку науковців, стиль батьківського виховання відіграє важливу роль у формуванні емпатії у молоді. Чітко визначені стилі, такі як авторитарний, демократичний ліберальний та індіферентний, можуть мати різний вплив на розвиток цінних соціальних навичок, зокрема емпатії. Вивчення цих взаємозв'язків може допомогти батькам та педагогам краще розуміти, як їхні методи виховання впливають на формування емпатії у молоді, що в свою чергу може мати значний вплив на їхню соціальну адаптацію та міжособистісні відносини.

2.2. Дослідження психологічних особливостей впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді

Процедура емпіричного дослідження проходила в декілька етапів. На підготовчому етапі була визначена основна вибірка дослідження. Участь у тестуванні взяли 30 здобувачів вищої освіти Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кафедри психології та соціології, напряму підготовки 053 «Психологія», віком від 18 до 25 років (дівчат – 25, хлопців – 5).

З метою дослідження психологічних особливостей впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді були застосовані 3 методики: методика «Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована Шевченко Б., методика «Діагностика рівня емпатії» І. М. Юсупова та методика діагностики рівня емпатичних здібностей В. В. Бойко.

1. Методика «Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована Шевченко Б. [63], відображена в Додатку А.

Важливим фактором у побудові відносин батьків і дітей є сценарій виховання. Модель поведінки батька однієї з ним статі засвоюється з раннього дитинства. І в подальшому, створюючи власну сім'ю, він обов'язково сублімує цю модель в свої відносини. Ось чому у дорослих людей при створенні власної сім'ї виникає повторення поведінки батька своєї статі, навіть в тому випадку, якщо це поведінка була аморальною.

Ціль: Визначення батьківського стилю виховання.

Інструкція: За допомогою цього тесту спробуйте оцінити стратегію виховання вашого батька чи матері. Оберіть відповіді, які найкраще відображають їхні погляди і методи виховання.

Обробка та інтерпретація результатів:

Порахуйте вибрані варіанти відповідей. Чим більша перевага одного з типів відповідей, тим більше виражений у вашій сім'ї певний стиль виховання. Якщо більше відповідей А, у ваших батьків переважає авторитарний стиль батьківської поведінки.

Авторитарний стиль (у термінології інших авторів – "автократичний", "диктат", "домінування"). Ви добре уявляєте, яким має вирости ваша дитина, і докладаєте до цього максимум зусиль. У своїх вимогах ви, ймовірно, дуже категоричні та непоступливі. Не дивно, що дитині подекуди незатишно під вашим контролем. Батьки з таким стилем виховання обмежують самостійність дитини, не вважають за потрібне якось обґрунтовувати свої вимоги, супроводжуючи їх жорстким контролем, суворими заборонами, доганами та фізичними покараннями. У підлітковому віці авторитарність батьків породжує конфлікти та ворожість. Найбільш активні, сильні підлітки пручаються і бунтують, стають надмірно агресивними і нерідко залишають батьківську хату, як тільки можуть собі це дозволити. Боязкі, невпевнені підлітки привчаються у всьому слухатися батьків, не роблячи спроб вирішувати що-небудь самостійно. Якщо стосовно старшим підліткам матері схильні реалізовувати «дозволяє» поведінка, то авторитарні батьки твердо дотримуються обраного типу батьківської влади. За такого виховання в дітей віком формується лише механізм зовнішнього контролю, заснований на почутті провини чи страху перед покаранням, і як тільки загроза покарання ззовні зникає, поведінка підлітка може стати потенційно антисупільною. Авторитарні стосунки виключають душевну близькість з дітьми, тому між ними та батьками рідко виникає почуття прихильності, що веде до підозрілості, постійної настороженості та навіть ворожості до оточуючих.

Авторитетний стиль (в термінології інших авторів – «демократичний», «співробітництво») – переважають відповіді типу Б. Ви усвідомлюєте свою важливу роль у становленні дитини, але й за нею самим визнаєте право на саморозвиток. Тверезо розумієте, які вимоги потрібно диктувати, які обговорювати. У розумних межах готові переглядати свої позиції. Батьки

заохочують особисту відповідальність та самостійність своїх дітей відповідно до їх вікових можливостей. Підлітки включені до обговорення сімейних проблем, беруть участь у прийнятті рішень, вислуховують та обговорюють думку та поради батьків. Батьки вимагають від дітей осмисленої поведінки і намагаються допомогти їм, чуйно ставлячись до їхніх запитів. При цьому батьки виявляють твердість, піклуються про справедливість та послідовне дотримання дисципліни, що формує правильну, відповідальну соціальну поведінку.

Ліберальний стиль (у термінології інших авторів – «попустительський», «поблажливий», «гіпоопіка») – переважають відповіді типу В. Ви високо цінуєте свою дитину, вважаєте пробачливими її слабкості. Легко спілкуєтеся з ним, довіряєте йому, не схильні до заборон та обмежень. Проте варто задуматися: чи під силу дитині така свобода? Стаючи дорослішими, такі підлітки конфліктують з тими, хто не потурає їм, не здатні враховувати інтереси інших людей, встановлювати міцні емоційні зв'язки, не готові до обмежень та відповідальності. З іншого боку, сприймаючи нестачу керівництва з боку батьків як прояв байдужості та емоційного відторгнення, діти відчують страх і невпевненість. Нездатність сім'ї контролювати поведінку підлітка може призвести до залучення їх у асоціальні групи, оскільки психологічні механізми, необхідні самостійного, відповідального поведінки у суспільстві, в нього не сформувалися.

Індиферентний стиль – переважають відповіді типу Г. Проблеми виховання не є для вас першорядними, оскільки у вас інших турбот чимало. Свої проблеми дитині переважно доводиться вирішувати самій. Адже він має право розраховувати на більшу участь і підтримку з вашого боку!

Якщо серед ваших відповідей не переважає якась одна категорія, то, ймовірно, йдеться про суперечливий стиль виховання (у термінології інших авторів – «непослідовний», «змішаний», «безсистемний»), коли відсутні чіткі принципи, і поведінка батьків диктується миттєвим настроєм. Постарайтеся

зрозуміти, яким же ви все-таки хочете бачити свою дитину, а також саму себе як батька.

2. Методика «Діагностика рівня емпатії» І. М. Юсупова [72], відображена у Додатку Б.

Інструкція: Для виявлення рівня емпатійних тенденцій необхідно, відповідаючи на кожне з 36 тверджень, приписувати відповідям такі числа: якщо Ви відповіли «не знаю» – 0, відповіді «ні, ніколи» – припишіть 1, «іноді» – 2, «часто» – 3, «майже завжди» – 4 і відповіді «так, завжди» – 5. Відповідати потрібно на всі пункти.

Ключ:

- «не знаю» – 0 балів
- «ні, ніколи» – 1 бал
- «іноді» – 2 бали
- «часто» – 3 бали
- «майже завжди» – 4 бали
- «так, завжди» – 5 балів

Обробка результатів тесту:

Перш ніж підрахувати отримані результати, перевірте ступінь відвертості, з яким Ви відповідали. Чи не відповіли Ви «не знаю» на деякі з тверджень під номерами: 3, 9, 11, 13, 28, 36, а також чи не позначили пункти 11, 13, 15, 27 відповідями «так, завжди?». Якщо це так, то Ви побажали бути відвертими перед собою, а в деяких випадках прагнули виглядати в кращому світлі. Результатам тестування можна довіряти, якщо на всі перераховані твердження Ви дали не більш трьох нещирих відповідей, якщо на чотири – варто засумніватися в їхній вірогідності, а якщо на п'ять – можете вважати, що роботу виконали даремно.

Тепер підсумуйте всі бали, приписані відповідям на пункти: 2, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 32. Порівняйте результат зі шкалою розвиненості емпатійних тенденцій.

Аналіз результатів:

Якщо Ви набрали від 82 до 90 балів – це *дуже високий рівень емпатійності*. У Вас болісно розвинуте почуття співпереживання. У спілкуванні, як барометр, тонко реагуєте на настрій співрозмовника, який ще не встиг сказати ні слова. Вам важко від того, що навколишні використовують Вас як громовідвід, обрушуючи на Вас свій емоційний стан. Погано відчуваєте себе в присутності «важких» людей. Дорослі і діти охоче довіряють Вам свої таємниці і звертаються за порадою. Нерідко відчуваєте комплекс провини, побоюючись завдати людям клопоту; не тільки словом, а й поглядом боїтеся зачепити їх. Тривога за рідних і близьких не полишає Вас. Водночас Ви самі дуже вразливі. Можете страждати, побачивши скалічену тварину, чи не знаходити собі місця від випадкового холодного привітання Вашого шефа. Ваша вразливість часом довго не дає заснути. Будучи засмученим, потребуєте емоційної підтримки збоку інших. З таким ставленням до життя Ви близькі до невротичних зривів. Потурбуйтеся про психічне здоров'я.

Від 63 до 81 бала – *висока емпатійність*. Ви чуттеві до нестатків і проблем навколишніх, великодушні, схильні багато чого їм прощати. З непідробним інтересом ставитеся до людей. Вам подобається «читати» їхні обличчя і «заглядати» в їхнє майбутнє. Ви емоційно чуйні, товариські, швидко встановлюєте контакти з навколишніми і знаходите спільну мову. Мабуть, і діти тягнуться до Вас. Навколишні цінують Вашу щиросердність. Ви намагаєтеся не допускати конфліктів і знаходити компромісні рішення. Добре переносите критику на свою адресу. Оцінюючи події, більше довіряєте своїм почуттям і інтуїції, ніж аналітичним висновкам. Волієте працювати з людьми, ніж наодинці. Постійно маєте потребу в соціальному схваленні своїх дій. Попри всі перелічені якості, Ви не завжди акуратні в точній і копіткій роботі. Не треба особливих зусиль, щоб вивести Вас з рівноваги.

Від 37 до 62 балів – *нормальний рівень емпатійності*, властивий переважній більшості людей. Навколишні не можуть назвати Вас «товстошкірим», але водночас Ви не належите до числа особливо чуттєвих. У міжособистісних стосунках судити про інших більш схильні за їхніми

вчинками, ніж довіряти своїм особистим враженням. Ви не позбавлені емоційних проявів, але здебільшого вони перебувають під самоконтролем. У спілкуванні уважні, намагаєтеся зрозуміти більше, ніж сказано словами, але при зайвому впливі почуттів співрозмовника втрачаєте терпіння. Намагаєтеся делікатно не висловлювати свою точку зору, не будучи упевненим, що вона буде прийнята. При читанні художніх творів і перегляді фільмів частіше стежите за дією, ніж за переживаннями героїв. Відчуваєте труднощі у прогнозі розвитку відносин між людьми, тому, трапляється, їхні вчинки виявляються для Вас несподіваними. У Вас немає розкнутості почуттів, і це заважає Вашому повноцінному сприйняттю людей.

12-36 балів – *низький рівень емпатійності*. Ви відчуваєте ускладнення у встановленні контактів з людьми, незатишно відчуваєте себе у великій компанії. Емоційні прояви у вчинках навколишніх часом здаються Вам незрозумілими і позбавленими змісту. Віддаєте перевагу окремим захопленням конкретною справою, а не роботі з людьми. Ви – прихильник точних формулювань і раціональних рішень. Імовірно, у Вас мало друзів, а тих, хто є, цінуєте більше за ділові якості і ясний розум, ніж за чуйність. Люди платять Вам тим самим.

11 балів і менше – *дуже низький рівень*. Емпатійні тенденції особистості не розвинуті. Вам важко першим почати розмову, тримаєтеся окремо від товаришів по службі. Особливо важкі контакти з дітьми й особами, набагато старшими за Вас. У міжособистісних стосунках нерідко виявляєтеся в несприятливому становищі. Багато в чому не знаходите взаєморозуміння з навколишніми. Любите гострі відчуття, надаєте перевагу спортивним змаганням, а не мистецтву. У діяльності занадто сконцентровані на собі. Ви можете бути дуже продуктивними в індивідуальній роботі, у взаємодії ж з іншими не завжди виглядаєте найкращим чином. Болісно переносите критику на свою адресу, хоча можете на неї бурхливо не реагувати. Необхідна гімнастика почуттів

3. Методика діагностики рівня емпатичних здібностей В. В. Бойко [4], відображена у додатку В.

Інструкція: Оцініть, властиві Вам наступні особливості, чи згодні Ви з твердженнями.

Ключ. Підраховується число збігів ваших відповідей по ключу по кожній шкалі, а потім визначається сумарна оцінка.

1. Раціональний канал емпатії: +1, +7, -13, + 19, + 25, -31
2. Емоційний канал емпатії: -2, +8, -14, +20, -26, + 32
3. Інтуїтивний канал емпатії: -3, +9, +15, +21, +27, -33.
4. Установки, що сприяють емпатії: +4, -10, -16, -22, -28, -34
5. Проникаюча здатність до емпатії: +5, -11, -17, -23, -29, -35.
6. Ідентифікація в емпатії: +6, +12, +18, -24, +30, -36.

Оцінки за кожною шкалою можуть варіювати від 0 до 6 балів і вказують на значимість конкретного параметра в структурі емпатії.

Раціональний канал емпатії характеризує спрямованість уваги, сприйняття і мислення людини на розуміння сутності будь-якого іншого людини, на його стан, проблеми і поведінку. Це спонтанний інтерес до іншого, відкриває шляхи емоційного і інтуїтивного відображення партнера.

Емоційний канал емпатії фіксується здатність емпатіруючого входити в емоційний резонанс з оточуючими – співпереживати, бути спільником. Емоційна чуйність стає засобом входження в енергетичне поле партнера. Зрозуміти внутрішній світ іншої людини, прогнозувати його поведінку і ефективно впливати можливо тільки в разі, якщо сталася енергетична підстроювання до партнера. Співучасть і співпереживання виконує роль зв'язующе го ланки між людьми.

Інтуїтивний канал емпатії дозволяє людині передбачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись на досвід, що зберігається в підсвідомості. На рівні інтуїції замикаються і узагальнюються різні відомості про партнерів.

Установки, що сприяють або перешкоджають емпатії. Ефективність емпатії знижується, якщо людина намагається хаті гать особистих контактів, вважає недоречним виявляти цікавість до іншої особистості, переконав себе спокійно ставитися до переживань і проблем оточуючих. Подібні умогляду різко обмежують діапазон емоційної чуйності і емпатичних сприйняття.

Проникаюча здатність в емпатії розцінюється як важливе комунікативне властивість людини, що дозволяє створювати атмосферу відкритості, довірливості, задушевності. Розслаблення партнера сприяє емпатії, а атмосфера напруженості, неприродності, підозрливості перешкоджає розкриттю і емпатичних розуміння.

Ідентифікація – важлива умова успішної емпатії. Це вміння зрозуміти іншого на основі співпереживання, постановки себе на місце партнера. В основі ідентифікації легкість, рухливість і гнучкість емоцій, здатність до наслідування.

Шкальні оцінки виконують допоміжну роль в інтерпретації основного показника – рівня емпатії. Сумарний показник може змінюватися від 0 до 36 балів. За попередніми даними, вважають: 30 балів і вище – дуже високий рівень емпатії; 29-22 – середній рівень, 21-15 – занижений, щонайменше 14 балів – дуже низький.

2.3. Психологічний та статистичний аналіз результатів констатувального експерименту

Участь у тестуванні взяли 30 здобувачів вищої освіти Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кафедри психології та соціології, напряму підготовки 053 «Психологія», віком від 18 до 25 років (дівчат – 25, хлопців – 5).

1. Методика «Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована Шевченко Б. [63], відображена в Додатку А.

Згідно з результатами дослідження за методикою було отримано данні щодо стилю батьківського виховання, отримані за результатами дослідження, представлені в Додатку Г. Протоколи дослідження представлені в Додатку Г.

Стилі батьківського виховання, які було виявлено за результатами дослідження, в процентному співвідношенні представлено на рис. 2.1.

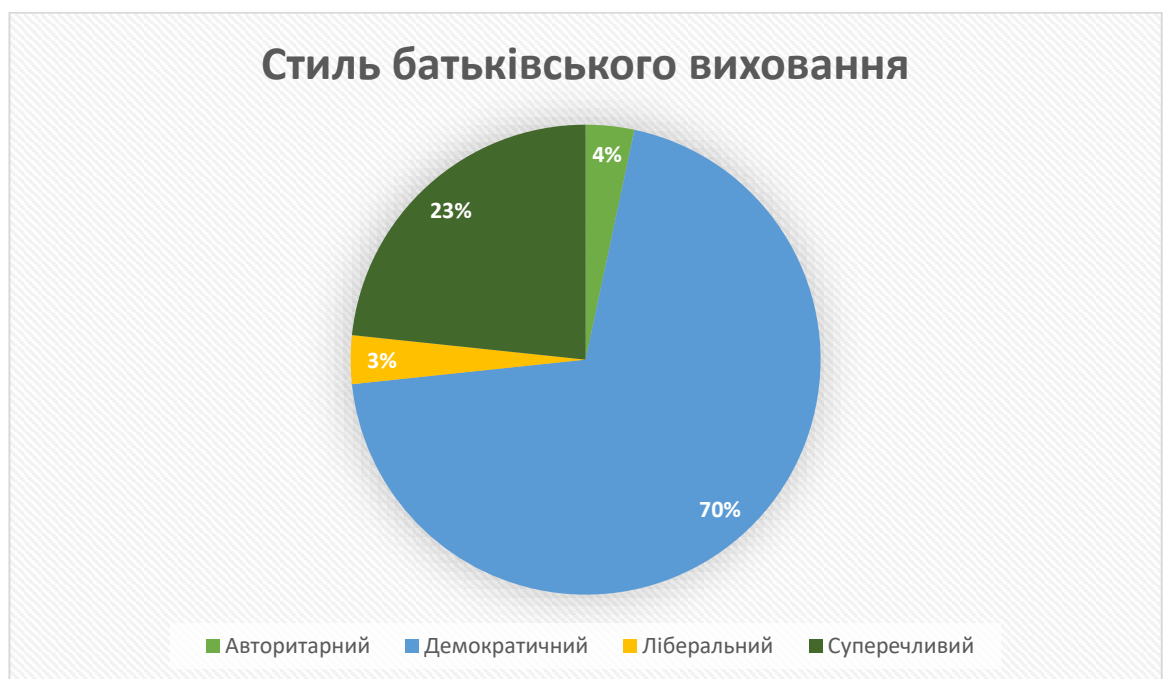

Рис. 2.1. Сегментна діаграма результатів діагностики стилю батьківського виховання за методикою «Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована Шевченко Б.

Співвідношення між стилем батьківського виховання та статтю респондентів, які було виявлено за результатами дослідження, представлено на рис. 2.2.

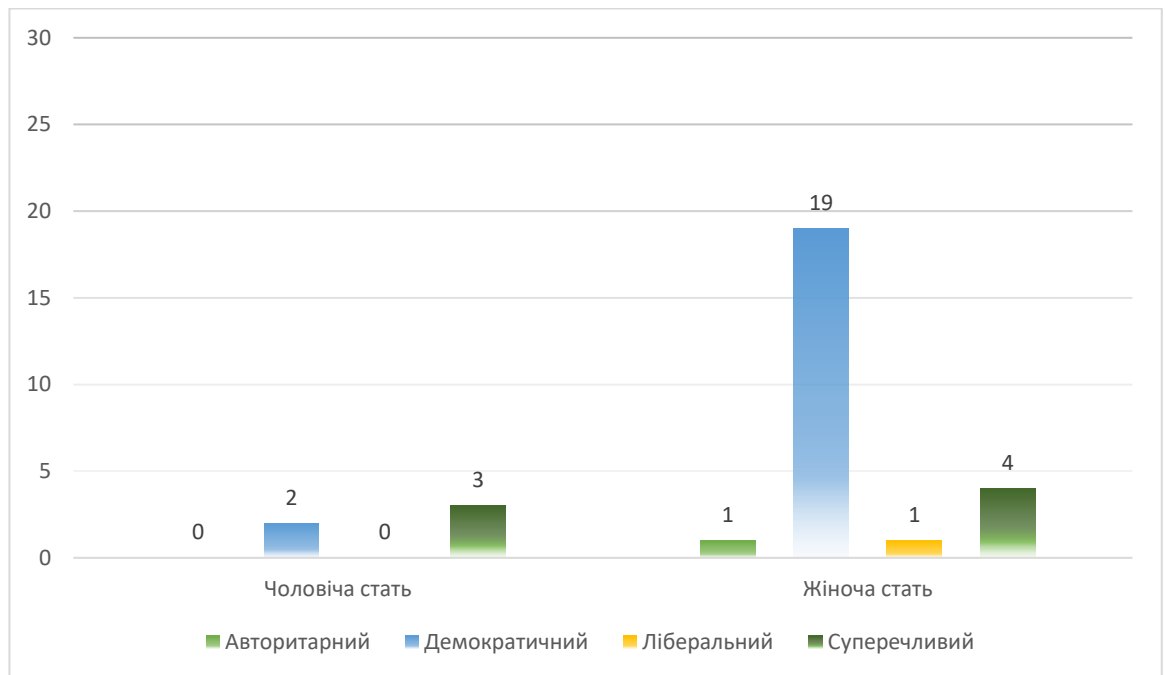

Рис. 2.2. Гістограма співвідношення між стилем батьківського виховання, які було виявлено, отримані за результатами дослідження та статтю респондентів

За результатами проведеного тестування було отримано наступні дані. За власною суб'єктивною оцінкою, серед опитуваних здобувачів вищої освіти були виховані в сім'ях з демократичним стилем виховання – 21 респондент. 7 респондентів були виховані в сім'ях з суперечливим стилем виховання. 1 респондент був вихований в сім'ї з авторитарним стилем виховання. 1 респондент був вихований в сім'ї з ліберальним стилем виховання.

Результати проведеного тестування вказують на різноманітність стилів виховання серед батьків здобувачів вищої освіти. Зокрема, авторитарний стиль, представлений одним респондентом, відзначається суворим контролем та недостатньою увагою до потреб дитини. Батьки, які обирають цей підхід, нерідко встановлюють жорсткі правила, застосовуючи фізичні покарання та домінування, що може призводити до конфліктів та ворожості у відносинах з підлітками.

Демократичний або авторитетний стиль виховання, який виявився найбільш поширеним серед опитаних, підкреслює співпрацю та взаєморозуміння між батьками та дітьми. Батьки, які обирають цей підхід, активно залучають своїх дітей до прийняття рішень, підтримують їхню самостійність та відповідальність, що сприяє формуванню правильної соціальної поведінки.

Ліберальний стиль виховання, представлений лише одним респондентом, відзначається високою ступеню свободи та довіри до дітей. Батьки, які обирають цей підхід, часто намагаються бути більшими друзями для своїх дітей, не обмежуючи їхніх дій та рішень. Однак це може призвести до недостатньої готовності дітей до вирішення проблем та відповідальності за свої вчинки.

Суперечливий стиль виховання, який виявився присутнім у семи випадках, характеризується відсутністю узгодженості та послідовності у підходах батьків до виховання. Така непевність та непередбачуваність можуть призвести до емоційних коливань та втрати дитиною відчуття стабільності в родині.

Отже, результати тестування свідчать про різноманітність стилів виховання серед батьків здобувачів вищої освіти, кожен з яких має свої особливості та може впливати на соціальну адаптацію та розвиток дитини.

2. Методика «Діагностика рівня емпатії» І. М. Юсупова [72], відображена у Додатку Б.

Згідно з результатами дослідження за методикою було отримано данні щодо рівню емпатійності здобувачів вищої освіти, напряму підготовки 053 «Психологія», що представлені в Додатку Д. Протоколи дослідження представлені в Додатку Д.

Рівень емпатійності в процентному співвідношенні представлено на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Сегментोगрама результатів діагностики рівню емпатійності за методикою «Діагностика рівня емпатії» І. М. Юсупова

Співвідношення між рівнем емпатійності респондентів та їх статтю представлено на рис. 2.4.

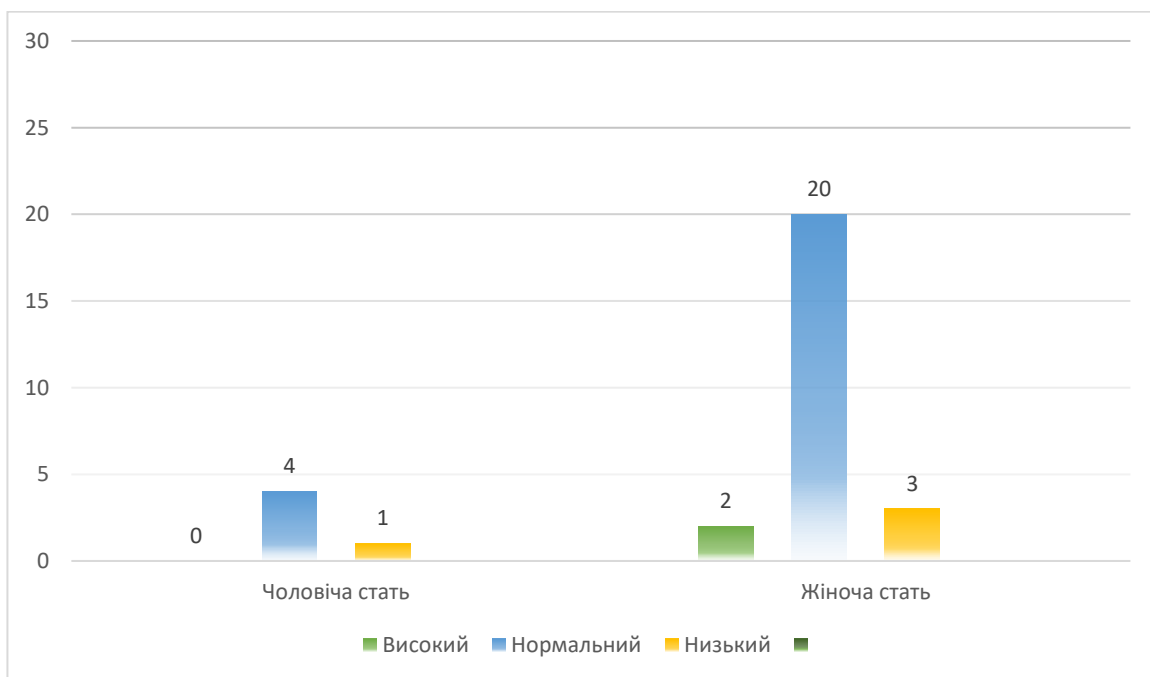

Рис. 2.4. Гістограма співвідношення між рівнем емпатійності респондентів та їх статтю

Результати проведеного тестування вказують на різні рівні емпатійності серед опитуваних здобувачів вищої освіти. У 21 респондента виявлено

нормальний рівень емпатійності, що свідчить про те, що вони зазвичай сприймають емоції та потреби інших людей, але можуть не завжди відчувати їх на тій самій глибині, як і інші.

Четверо респондентів проявили низький рівень емпатійності. Це означає, що вони можуть відчувати ускладнення у встановленні контактів з людьми і незатишно почувають себе у великій компанії. Їм складно сприймати та розуміти емоційні прояви інших, і вони нерідко віддають перевагу окремим захопленням або конкретній справі, ніж взаємодії з людьми.

У двох респондентів виявлений високий рівень емпатійності, що свідчить про їхню велику чутливість до емоцій та потреб інших людей. Вони можуть виявляти великодушність, бути уважними та співчутливими, швидко встановлюючи контакти з оточуючими і допомагаючи їм у вирішенні проблем.

Отже, результати тестування свідчать про різні рівні емпатійності серед здобувачів вищої освіти, що може впливати на їхні міжособистісні відносини та сприйняття навколишнього світу.

3. Методика діагностики рівня емпатичних здібностей В. В. Бойко [4], відображена у додатку В.

Згідно з результатами дослідження за методикою було отримано данні щодо рівнів емпатійних здібностей здобувачів вищої освіти, напряму підготовки 053 «Психологія», що представлені в Додатку Е Протоколи дослідження представлені в Додатку Е.

Рівні емпатійних здібностей в процентному співвідношенні представлено на рис. 2.5.

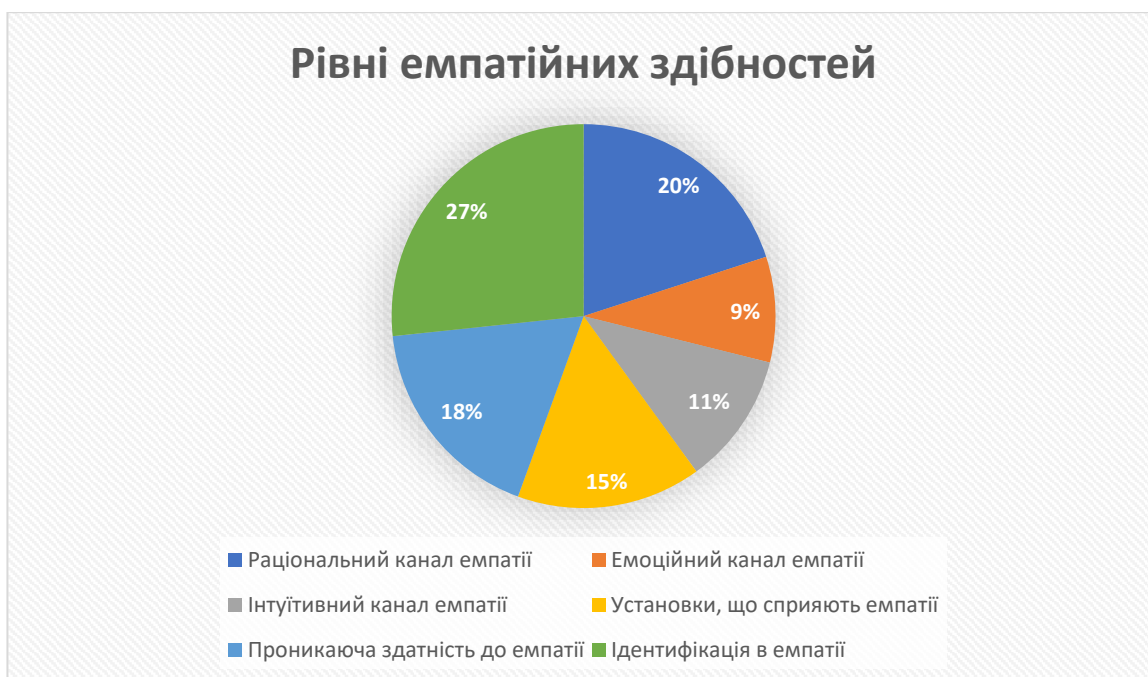

Рис. 2.5. Сегментограма результатів діагностики рівнів емпатійних здібностей за методикою «Діагностика рівня емпатичних здібностей В. В. Бойко»

Співвідношення між рівнем емпатійних здібностей респондентів та їх статтю представлено на рис. 2.6.

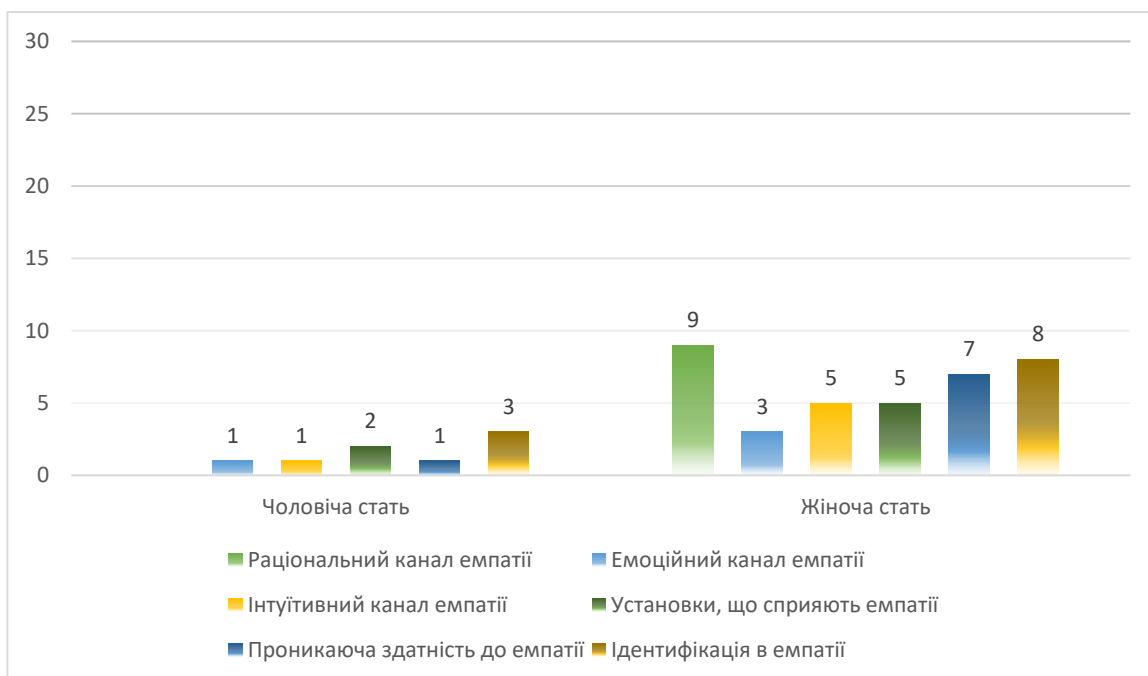

Рис. 2.6 Гістограма співвідношення між рівнем емпатійних здібностей респондентів та їх статтю

За результатами проведеного тестування було отримано наступні дані. Серед опитуваних здобувачів вищої освіти у 12 респондентів виявлено ідентифікацію в емпатії. У 9 респондентів виявлено раціональний канал емпатії. У 8 респондентів виявлено проникаючу здатність до емпатії. У 7 респондентів виявлено установки, що сприяють емпатії. У 5 респондентів виявлено інтуїтивний канал емпатії. У 4 респондентів виявлено емоційний канал емпатії.

Результати проведеного тестування показують різні рівні емпатійних здібностей серед опитуваних здобувачів вищої освіти.

У 9 респондентів виявлено раціональний канал емпатії, що характеризується спрямованістю уваги на розуміння сутності іншої людини, її стану, проблем та поведінки. Цей канал відкриває шлюзи емоційного та інтуїтивного сприйняття партнера.

У 4 респондентів виявлено емоційний канал емпатії, що фіксується здатністю співпереживати та входити в емоційний резонанс з оточуючими.

У 5 респондентів виявлено інтуїтивний канал емпатії, який дозволяє передбачати поведінку партнерів та діяти в умовах дефіциту інформації про них, спираючись на досвід, що зберігається в підсвідомості.

У 7 респондентів виявлені установки, що сприяють емпатії. Ефективність емпатії може бути знижена, якщо людина намагається уникати особистих контактів або вважає неприйнятним виявлення цікавості до інших, що обмежує діапазон емоційної чутливості.

Проникаюча здатність до емпатії виявлена у 8 респондентів. Це важлива комунікативна властивість, яка дозволяє створювати атмосферу відкритості, довірливості та задушевності, сприяючи емпатичному розумінню.

У 12 респондентів виявлено ідентифікацію в емпатії. Це свідчить про їхню здатність зрозуміти інших на основі співпереживання та постановки себе на їхнє місце. Ідентифікація передбачає легкість, гнучкість і рухливість емоцій, здатність до емоційного наслідування.

Отже, різноманітність емпатійних здібностей у респондентів вказує на різний спосіб сприйняття та реакції на емоції та потреби інших людей.

У результаті проведення констатувального експерименту було досліджено психологічні особливості впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді.

Для досягнення поставленої мети було проведено експеримент, у якому взяли участь 30 респондентів, що виховувалися різними стилями батьківського виховання. Кожному учаснику було запропоновано заповнити методики, яки визначали стиль батьківського виховання, котрим виховувалися респонденти, рівень емпатії та переважаючий тип емпатичних здібностей. Результати методик були аналізовані та систематизовані.

Аналіз результатів дослідження показав, що в основному досліджувані особи виявили середній і високий рівень емпатії. Більшість учасників (за винятком трьох осіб) проявляли ідентифікацію в емпатії та проникаючу здатність до неї. Також були виявлені установки, що сприяють емпатії, раціональний канал емпатії, емоційний канал емпатії, інтуїтивний канал емпатії.

Отримані результати підтверджують гіпотезу про те, що стиль батьківського виховання може впливати на розвиток емпатії у молоді. Демократичний стиль виховання виявився найбільш сприятливим для формування емпатичних здібностей, оскільки дозволяє розвивати у дітей відкритість до емоцій та розуміння потреб інших. Суперечливий та авторитарний стилі виховання, навпаки, можуть призводити до обмеження цих здібностей у молоді.

На основі отриманих результатів рекомендується проведення подальших досліджень для більш детального вивчення впливу різних стилів батьківського виховання на емпатійний розвиток молоді.

2.4. Практичні рекомендації щодо розвитку та формування навичок емпатії у молоді

Програма соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатії

Мета: ознайомлення учасників соціально-психологічного тренінгу з теоретичними відомостями щодо феномену емпатії, формування та розвиток навичок емпатії та надання інструментів для активного зростання та поглиблення особливостей емпатії. Соціально-психологічний тренінг спрямований на створення сприятливого середовища для вивчення та розуміння емоцій та перспектив інших, підвищення рівня співчуття та здатності сприймати емоції оточуючих, відгукуватись на почуття інших людей. Тренінгова програма має на меті формування більш емпатичного підходу до міжособистісних відносин та підтримку позитивної соціальної взаємодії у молодіжному середовищі.

Завдання тренінгу:

- Розвиток умінь сприймати та розуміти емоції інших людей.
- Збільшення здатності виявляти співчуття та підтримку у взаємодії з іншими.
- Стимулювання або покращення здатності відчувати і співпереживати емоції інших.
- Розвиток навичок активного слухання та ефективною комунікації з урахуванням емоційного стану співрозмовника.
- Вироблення навичок встановлення емоційного контакту та емпатичного спілкування у групових та міжособистісних ситуаціях.
- Підвищення обізнаності з власними емоціями та реакціями на емоційні стимули.
- Збільшення рівня розуміння та прийняття різноманітності переживань та думок інших осіб.

Тривалість проведення: 3 години.

Необхідні матеріали: Дошка, маркери, губка, пачка А4, олівці.

Структура соціально-психологічного тренінгу представлена у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Структура тренінгової програми щодо розвитку емпатії

Зміст	Орієнтовна тривалість, хв.
ВСТУПНА ФАЗА	20
1. Вступна бесіда «Основні норми спілкування у тренінговій групі»	5
2. Вправа «Мій портрет у промінні сонця»	15
ФАЗА КОНТАКТУ	30
3. Вправа «Маятник»	15
4. Вправа «На пальцях»	15
ФАЗА ЛАБІЛІЗАЦІЇ	30
5. Вправа «З чужого голосу»	20
6. Вправа «Поділіть радість»	10
ФАЗА НАВЧАННЯ	70
7. Вправа «Асоціативний ряд до слова "емпатія"»	15
8. Вправа «Хороші і погані вчинки»	15
9. Вправа «Карусель»	20
10. Вправа «Розширення запасу слів на позначення почуттів»	20
ЗАКЛЮЧНА ФАЗА	30
11. Вправа «Обговорення»	15
12. Вправа «Безкоштовні поради»	15

Структура соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатії

ВСТУПНА ФАЗА.

1. Вступна бесіда «Основні норми спілкування у тренінговій групі» (5 хв.):

Перш ніж розпочати наше заняття, давайте обговоримо правила, яких потрібно дотримуватися на тренінговому занятті (прописуються на дошці).

Основні правила групової роботи:

- Єдина форма звернення один до одного на «ти» (на ім'я);
- Спілкування за принципом «тут і тепер»;
- Персоніфікація висловлювань;
- Щирість у спілкуванні;
- Повага до того, хто говорить, говоримо тільки по одному;
- Конфіденційність всього, що відбувається.

2. Вправа «Мій портрет у промінні сонця» (15 хв.) [13]:

Мета: підвищення самооцінки та налаштування на успіх.

Обладнання: аркуші паперу, маркери або олівці.

Хід вправи: учасникам роздають аркуші паперу, на яких вони малюють сонце з багатьма промінчиками. На промінцях треба написати свої позитивні якості (добрий, розумний).

ФАЗА КОНТАКТУ.

3. Вправа «Маятник» (15 хв.) [62]:

Мета: стимулювання розвитку взаємної довіри та співробітництва серед учасників, сприяння розслабленню та зняттю напруги, надання можливості для тактильного контакту.

Хід вправи: учасники розбиваються на трійки. Двоє людей встають обличчям один до одного на відстані 120-150 см, тримаючи руки долонями вперед на рівні грудей. Третій учасник встає між ними, розслабляється і починає, випроставшись, вільно падати вперед або назад на руки одного з двох. Їх завдання – м'яко ловити його на руки (з опорою на плечі) і легко

відштовхувати від себе, так, щоб він почав падати в іншу сторону. Таким чином, середній учасник вільно і розслаблено розгойдується між двома крайніми. Бажано, щоб в ролі середнього учасника побував кожен. Ця вправа, як і наступні, залишає досить широкий простір для творчості ведучого: можна міняти відстань між партнерами (якщо хто-небудь боїться виконувати вправу, то спочатку відстань повинна бути мінімальною, потім воно збільшується), склад ловлять і т. д. Ефективність вправи підвищується, якщо воно проходить під спокійну, розслаблюючу музику, а ведучий доречними фразами створює відповідний настрій.

4. Вправа «На пальцях» (15 хв.) [62]:

Мета: Сприяння підвищенню рівня взаємної довіри між учасниками та демонстрація успішного співробітництва через координацію зусиль для досягнення спільної мети.

Хід вправи: Доброволець лягає спиною на стіл, навколо нього встають 9-10 чоловік, які підкладають під його тіло вказівні пальці своїх рук (руки при цьому розташовані долонями вгору або в сторони, але тільки не вниз). За командою ведучого вони піднімають руки до рівня плечей, і доброволець виявляється в повітрі, лежачи буквально на пальцях своїх товаришів. Його урочисто проносять кругом по приміщенню, після чого акуратно повертають на місце (прослідкуйте, щоб учасники несли вперед головою, а не ногами, оскільки це викликає у багатьох людей неприємні переживання, асоціюючись з проходами в останню путь). Група, котра навіть складається переважно з дівчаток, без особливих зусиль піднімає таким способом людину вагою до 70-80 кг.

5. Вправа «З чужого голосу» (20 хв.) [12]:

Мета: сприяти розвитку навичок спілкування, емпатії та здатності відтворювати образ іншої особи через використання жестів, інтонації та міміки.

Хід вправи: уся група студентів поділяється на пари. Впродовж 5 хв. один з учасників розповідає товаришу про себе у вільній формі. Наступні 5 хв.

студенти обмінюються ролями. Після «знайомства» учасників вправи студенти збираються разом. На другому етапі вправи кожен з учасників повинен представити свого партнера. При цьому студенти говорять від першої особи, використовуючи жести, інтонацію, міміку товариша, намагаються увійти в його образ та вести розмову начебто від його імені. Під час виконання цієї вправи має виникнути ілюзія самопрезентації.

6. Вправа «Поділіть радість» (10 хв.) [12]:

Мета: сприяти розвитку емпатії та вміння співпереживати радісним подіям інших людей.

Хід вправи: учасники поділяються на пари. Один із них розповідає про будь-яку радісну подію, що відбулася в його житті. Другий учасник, використовуючи вербальні та невербальні засоби спілкування, намагається долучитися до радісного стану першого. Потім перший студент аналізує, наскільки щирими здалися йому співпереживання партнера.

ФАЗА НАВЧАННЯ.

7. Вправа «Асоціативний ряд до слова "емпатія"» (15 хв.) [56]:

Мета: засвоїти поняття емпатії, зрозуміти його зміст.

Обладнання: аркуші паперу, маркери або олівці.

Хід вправи: група має назвати характеристики людини, що асоціюються з поняттям "емпатія" і починають з букви вертикального рядка. Тренер записує на планшеті або дошці. Потім обговорити чи важко було придумувати, що це слово означає для них.

8. Вправа «Хороші і погані вчинки» (15 хв.) [65]:

Мета: усвідомлення зв'язку між вчинками і самоповагою, розвиток емпатії.

Обладнання: аркуші паперу, маркери або олівці.

Хід вправи: учасники випадковим чином діляться на дві команди. Кожна команда отримує аркуші паперу та фломастери або маркери. Завдання однієї команди – написати якомога більше дій, які дозволяють людині більше

поважати себе. Відповідно, завдання інше – написати якомога більше вчинків, через які людина втрачає самоповагу. За бажанням кожна команда може підкріпити слова малюнками відповідних дій.

9. Вправа «Карусель» (20 хв.) [57]:

Мета: формування навичок швидкого реагування та встановлення контактів з іншими людьми; розвиток емпатії та рефлексії в процесі навчання.

Хід вправи: учасники тренінгу утворюють два кола – внутрішнє (нерухоме) та зовнішнє (рухоме) – за принципом каруселі обличчям один до одного.

Орієнтовні ситуації: "Перед Вами – людина, яку Ви добре знаєте, але тривалий час не бачили. Ви радієте цій зустрічі..." "Перед Вами – незнайома людина. Познайомтеся з нею..." "Перед Вами – маленька дитина, яку щось злякало. Підійдіть до неї та заспокойте..." "Після тривалої розлуки Ви зустрічаєте коханого (кохану). Ви дуже раді зустрічі..." На встановлення контакту й проведення розмови відводиться 3-4 хвилини. Потім ведучий дає сигнал і учасники тренінгу пересуваються до іншого учасника.

10. Вправа «Розширення запасу слів на позначення почуттів» (20 хв.) [15]:

Мета: розширення словникового запасу на позначення почуттів; розвиток емпатійної чуйності.

Хід вправи: учасникам пропонується виконати декілька завдань:

1. Згадати недавні приємні переживання та записати якомога більше слів, якими позначаються почуття, для характеристики цих переживань.
2. Подумки повернутися до недавнього неприємного переживання та записати слова, які спадають на думку при згадці про цю подію.
3. Записати якомога більше слів на позначення почуттів, які виникають в учасників в даний момент.

Після виконання учасниками зазначених завдань, тренер пропонує групі зробити таблицю, де буде два переліки слів на позначення почуттів – приємних і неприємних, – які були визначені чи вживалися на цьому занятті.

Питання для обговорення:

1. Наскільки важливо володіти достатнім запасом слів, якими позначаються почуття, для спілкування з іншими людьми?
2. Що легше вдавалось: знаходити слова на позначення приємних чи неприємних почуттів?
3. Як почуття пов'язані з тим, що люди роблять чи говорять?
4. Чи певні почуття спонукають нас діяти в певний спосіб?

ЗАКЛЮЧНА ФАЗА.

11. Вправа «Обговорення» (15 хв.):

Мета: розвиток рефлексії в процесі навчання, аналіз проведеної роботи.

Хід вправи: ведучий починає обговорювати з учасниками вправи всіх занять, запитує, що вони винесли з кожного заняття, які зміни відбулися в них. Підводячи підсумки ведучий наголошує на тому, що вони досліджували себе та свої якості.

12. Вправа «Безкоштовні поради» (15 хв.) [1]:

Мета: кожен з учасників отримує індивідуальні рекомендації щодо застосування здобутих знань.

Обладнання: аркуші паперу, маркери або олівці.

Хід вправи:

1. Учасники тренінгу сидять у загальному колі. Кожен учасник пише вгорі аркуша своє ім'я, після чого кожен аркуш передається учаснику, що сидить праворуч.
2. Учасник, що сидить праворуч, протягом однієї хвилини пише рекомендації, які він міг би дати людині, аркуш з ім'ям якої він отримав і загортає аркуш, щоб їх не було видно.
3. Після цього всі аркуші по команді тренера передаються далі праворуч. Наступний сусід додає свої рекомендації.
4. Вправа триває доти, поки кожен не отримає назад свій аркуш із написаними на ньому рекомендаціями від кожного члена групи.

Ця програма соціально-психологічного тренінгу розвиває емпатію через дбайливо підібрані вправи та методики. Вона не лише формує необхідні знання та навички особистості, а й сприяє самоаналізу, підвищує рівень досвідченості про суб'єктивне благополуччя. Цей тренінг також стимулює особистісний розвиток та самопізнання, а також збільшує нервово-психологічну стійкість.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У даній роботі було проведене емпіричне дослідження з метою вивчення проблеми психологічних особливостей впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді. У дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кафедри психології та соціології, напряму підготовки 053 «Психологія», віком від 18 до 25 років.

Емпіричне дослідження проводилось за допомогою таких методик: (методика «Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована Шевченко Б., методика «Діагностика рівня емпатії» І. М. Юсупова та методика діагностики рівня емпатичних здібностей В. В. Бойко).

За результатами дослідження впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді можна припустити наступне. Демократичний стиль виховання, що характеризується більшим ступенем відкритості, теплоти та розуміння, сприяє розвитку різних типів емпатичних здібностей. Наприклад, респонденти, що виростили в сім'ях з демократичним стилем виховання, частіше проявляли інтуїтивний канал емпатії та установки, що сприяють емпатії. Суперечливий стиль виховання, що характеризується невизначеністю та неоднорідністю в методах виховання, також може мати вплив на розвиток емпатії, але у меншій мірі. Наприклад, респонденти з таким стилем виховання проявляли ідентифікацію в емпатії та проникаючу здатність до емпатії.

Натомість, авторитарний стиль виховання, що характеризується високим рівнем контролю та диктуванням правил, може пригнічувати розвиток емпатії. Респонденти з таким стилем виховання демонстрували меншу схильність до проявів емпатії, зокрема проявляли нижчий рівень проникаючої здатності до емпатії.

Таким чином, результати дослідження свідчать про те, що стиль батьківського виховання може впливати на формування різних типів

емпатичних здібностей у молоді. Демократичний стиль виховання сприяє розвитку емпатії, тоді як авторитарний стиль може його пригнічувати.

На основі отриманих результатів проведеного дослідження було розроблено практичні рекомендації, програму соціально-психологічного тренінгу щодо розвитку емпатії. Головна мета тренінгової програми – надання учасникам знання, навички та інструменти для активного розвитку та поглиблення їхньої емпатії. Цей тренінг спрямований на створення сприятливого середовища для вивчення та розуміння емоцій та перспектив інших, підвищення рівня співчуття та здатності сприймати та реагувати на почуття інших людей. Ця програма має на меті формування більш емпатичного підходу до міжособистісних відносин та підтримку позитивного соціального взаємодії у молодіжному середовищі.

У рамках програми соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатії проводилися різноманітні вправи та техніки, спрямовані на розвиток та формування навичок емпатії. Ці вправи мали на меті допомогти учасникам соціально-психологічного тренінгу ознайомитися з теорією емпатії, розвинути та вдосконалити навички емпатії, а також надати інструменти для їх подальшого розвитку. Завдання тренінгу включають створення сприятливого середовища для розуміння емоцій та перспектив інших людей, підвищення здатності до співчуття та вміння реагувати на почуття оточуючих. Основна мета програми полягає у формуванні більш емпатичних підходів до міжособистісних відносин та підтримці позитивної соціальної взаємодії серед молоді. Крім того, тренінг стимулював учасників до встановлення глибшого контакту з іншими людьми та надавав індивідуальні рекомендації щодо застосування отриманих знань у щоденному житті, сприяючи таким чином покращенню міжособистісних відносин та загального розвитку емпатії.

ВИСНОВКИ

Дана робота присвячена вивченню психологічних особливостей впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді. Проведене теоретичне та експериментальне дослідження, яке дозволяє зробити наступні висновки:

1. Проведши аналіз наукових джерел виявлено значення та складність емпатії в психології. Різноманітність підходів до її визначення свідчить про потребу в глибокому дослідженні. Емпатія включає як емоційну, так і когнітивну складові, а також має важливе значення для формування моральних цінностей та міжособистісних відносин. Дослідження показує, що формування емпатії залежить від внутрішніх і зовнішніх факторів, включаючи культурні та соціальні впливи. Розгляд соціально-психологічних аспектів молоді вказує на важливість цього періоду у формуванні особистості та соціальних ролей, а також на вплив молодіжної культури на їхнє сприйняття емпатії. Феномен емпатії визначається як ключовий чинник у моральному розвитку та формуванні здорових міжособистісних відносин. Дослідження динаміки розвитку емпатії на різних етапах життя важливе для розробки ефективних методів підтримки цієї соціальної навички.

2. Аналіз впливу стилів батьківського виховання на розвиток емпатії у молоді виявляє різноманітність підходів та їхні наслідки. Дослідження показує, що стиль виховання батьків може визначати не лише соціальні навички молоді, а й їхні емоційні реакції та здатність співчувати іншим.

Наприклад, демократичний підхід виховання, який характеризується високим рівнем вимогливості та чутливості, сприяє розвитку емпатії. Батьки, які обирають цей стиль, сприяють самостійності дитини, але при цьому надають необхідну підтримку та розуміння. Цей підхід стимулює розвиток соціальних навичок та емпатії, оскільки дитина виростає в атмосфері поваги до її власних почуттів та потреб, а також вчиться розуміти почуття інших.

Навпаки, авторитарний стиль виховання, що характеризується високим рівнем вимогливості та низькою чутливістю, може призвести до низького рівня емпатії у молоді. У такому сімейному середовищі дитина може відчувати, що її власні почуття та потреби не враховуються, що ускладнює розвиток її емпатичних навичок. Батьки, які використовують авторитарний стиль, зазвичай встановлюють жорсткі правила та суворі обмеження, не залишаючи простору для самовираження та співпереживання.

Індиферентний стиль виховання, який характеризується низьким рівнем вимог та чутливості, також може впливати на розвиток емпатії у молоді негативно. Батьки, які використовують цей підхід, часто проявляють мало інтересу до потреб та почуттів дитини, що може призвести до відчуття відстані та відчуженості. Відсутність підтримки та розуміння у сімейному середовищі може обмежувати можливості молоді розвивати емпатію та соціальну компетентність.

Таким чином, стилі батьківського виховання можуть мати значний вплив на формування емпатії у молоді, відкриваючи шлях до подальшого дослідження та розвитку стратегій, спрямованих на покращення соціальних навичок та співпереживання.

3. Дослідження психологічних особливостей впливу стилів батьківського виховання на емпатію у молоді включало емпіричний аналіз, проведений серед здобувачів вищої освіти психологічного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кафедри психології та соціології, напряму підготовки «Психологія», віком від 18 до 25 років. У ході дослідження були використані емпіричні методи дослідження.

Для проведення констатувального експерименту були використані такі методики: методика «Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована Шевченко Б., методика «Діагностика рівня емпатії» І. М. Юсупова та методика діагностики рівня емпатичних здібностей В. В. Бойко. За результатами дослідження, яке

базувалося на методиках оцінки емпатії та стратегій батьківського виховання, з'явилося кілька цікавих висновків.

Демократичний стиль виховання, що відзначався високим рівнем відкритості та розуміння, показав позитивний вплив на розвиток емпатії у молоді. Молодь, яка виростала у сім'ях з таким підходом, виявила більшість емпатійних здібностей, включаючи інтуїтивний канал та здатність до співчуття.

У контрасті, авторитарний стиль виховання, що характеризувався високим рівнем контролю та диктуванням правил, виявився мало ефективним у сприянні емпатії. Молодь, вихована в таких сім'ях, демонструвала меншу схильність до співпереживання та розвитку емпатичних навичок.

Результати підтвердили, що стиль батьківського виховання має суттєвий вплив на формування емпатії у молоді. Демократичний підхід сприяє розвитку цінних соціальних навичок, тоді як авторитарний стиль може обмежувати їхнє вироблення.

4. На основі дослідження розроблено тренінг з розвитку емпатії. Головна мета – ознайомити учасників з теоретичними аспектами емпатії, розвинути їхні навички емпатії та надати інструменти для подальшого вдосконалення. Тренінг створює сприятливе середовище для вивчення та розуміння емоцій і перспектив інших людей, підвищує рівень співчуття та здатність сприймати і реагувати на почуття оточуючих. Програма спрямована на формування емпатичних підходів до міжособистісних відносин та підтримку позитивної соціальної взаємодії серед молоді. Тренінг включає вправи для розвитку емпатії, сприяє формуванню взаємної довіри та співробітництва, розширює емоційну чуйність та рефлексію.

Таким чином, мета дослідження досягнута, але потребує подальшого дослідження, завдання виконано, результати дослідження підтверджують мету і завдання дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьєв М. В., Полякова Г. А., Романова Н. Ф. Тренінгове навчання в закладі вищої освіти: навчально-методичний посібник / ред. М. В. Афанасьєв. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 323 с.
2. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2020. Т. 6. С. 10–15.
3. Білоус П. В. Психологія літературної творчості: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2014. 216 с.
4. Бойко В. В. Діагностика рівня емпатії. *StudFiles*. URL: <https://studfile.net/preview/4030677/page:12/> (дата звернення: 07.05.2024).
5. Вавілова А. С. Вплив стилів батьківського виховання на рівень тривожності молодших школярів. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2021. Т. 32 (71), № 2. С. 123–127.
6. Вавринів О. С. Становлення поняття емпатії в психології. *Теорія і практика сучасної психології: збірник наукових праць Класичного приватного університету. Запоріжжя: КПУ*. 2019. Т. 1, № 2. С. 28–31.
7. Василюшина Т. В. Емпатійні здібності вчителів. Психологічний аспект. *Практична психологія і соціальна робота*. 1999. № 4. С. 37–39.
8. Вертугіна В. М., Клімова Н. О. Розвиток емпатії у дітей старшого дошкільного віку у процесі формування уявлень про природне довкілля. *Tel Aviv, State of Israel*. 2021. № 26. С. 58–61.
9. Виговська Л. П. До питання емпатійної спрямованості старшокласників. *Сучасна психологія в ціннісному вимірі: Матеріали третіх Костюківських читань 20 – 22 грудня*. 1994. С. 20–21.
10. Виговська Л. П., Максимець С. М. Емпатійність як фактор соціально-психологічної адаптації молодих педагогів. *Україна на порозі третього тисячоліття: духовність і художньо-естетична культура: Міжвідомчий наук. зб. - К.: НДІ "Проблеми людини"*. 1999. Т. 14. С. 325–329.

11. Виговська Л. П., Ткачук Л. В. Емпатійні відносини як невід'ємний елемент духовної культури. *Україна на порозі третього тисячоліття: духовність і художньо-естетична культура: Міжвідомчий наук. зб. - К.: НДІ "Проблеми людини". 1999. Т. 14. С. 187–196.*
12. Волкова Н. П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навч.-метод. посіб. Дніпро: Ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.
13. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. Тренінг – ефективний метод групової роботи. *StudFiles*. URL: <https://studfile.net/preview/5253710/page:4/> (дата звернення: 13.05.2024).
14. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. Київ: Наук. думка, 1993. 236 с.
15. Гольдштейн А., Хомик В. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / пер. з англ В. Хомик. Київ: Либідь, 2003. 520 с.
16. Городнова Н. М. Соціально-психологічні чинники становлення статеворольової ідентифікації підлітків : автореф. дис. ... наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2006. 24 с.
17. Грунтковська О. М. Вплив стилю батьківського виховання на формування "Я-концепція» дітей молодшого шкільного віку: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр за спеціальністю „053 – психологія“. Тернопіль, 2022. 69 с.
18. Демчук О. О., Дружиніна І. А. Термінологічні аспекти емпатії. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2018. Т. XIV: *Методологія і теорія психології*, № 1. С. 95–102.
19. Дмитренко А. К., Чуйко Г. В. Основи гуманістичної психології: Навчально-методичний посібник. Чернівці: Рута, 2002. 268 с.
20. Євдокімова О. О. Соціально-психологічні особливості студентського віку та їх урахування в системі психологічного супроводу. *Наука і освіта*. 2009. № 1-2. С. 52–57.

21. Єременко Л. В. Соціально-психологічні особливості сучасної студентської молоді. *ElarTSATU: Home*. URL: http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/3249/1/Єременко_тези%201.pdf (дата звернення: 07.05.2024).
22. Жданюк Л. О. Соціально-психологічні особливості студентського віку. *Вісник післядипломної освіти*. 2017. № 4-5. С. 28–40.
23. Журавльова Л. П., Шпак М. М. Емпатія як психологічний механізм розвитку міжособистісного емоційного інтелекту. *Електронна бібліотека Житомирського державного університету*. URL: http://eprints.zu.edu.ua/19316/1/ped_psy_25_49.pdf (дата звернення: 07.05.2024).
24. Журавльова Л. П. Вікова динаміка емпатії в період дорослішання. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2009. Т. 17, № 9/1. С. 68–75.
25. Журавльова Л. П. Динаміка особистісно-сміслової емпатії в ранньому онтогенезі. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України*. 2008. № 3. С. 128–132.
26. Журавльова Л. П. Емпатійні детермінанти психологічного здоров'я. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України*. 2010. № 3. С. 36–39.
27. Журавльова Л. П. Емпатійні ставлення та їх класифікація. *Соціальна психологія*. 2008. № 5 (31). С. 39–46.
28. Журавльова Л. П. Емпатія і ставлення до себе підлітків. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2011. Т. 4. С. 31–38.
29. Журавльова Л. П. Емпатія та особистісне зростання в акмеогенезі. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С. 134–141.
30. Журавльова Л. П. Концептуалізація генези та розвитку емпатії людини. *Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія*. 2009. Т. 10, № 13. С. 352–363.

31. Журавльова Л. П. Психологічні основи розвитку емпатії людини: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2008. 469 с.
32. Журавльова Л. П. Психологія емпатії. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2007. 328 с.
33. Журавльова Л. П. Родина як вагомий культурогенний фактор актуалізації та розвитку емпатії особистості. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць*. 2008. Т. 10, № 8. С. 225–231.
34. Журавльова Л. П., Кравець І. С. Психологічні особливості часової перспективи сучасного юнацтва в процесі особистісного самовизначення. *Психологія: зб. наук. пр. НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2003. № 20. С. 112–120.
35. Кайріс О. Д. Розвиток емпатії у професійному становленні студентів вищих навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2002. 19 с.
36. Коваленко О. Г. Розвиток емпатії та атракції майбутнього педагога як умов професійного спілкування: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2005. 21 с.
37. Ковиліна В. Г. Розвиток перцептивно-когнитивних функцій у дітей раннього віку. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2011. № 2. С. 73–81.
38. Коган І. М. Емпатія і особливості її розвитку у дітей молодшого шкільного віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2005. 20 с.
39. Кравчук Л. В. Особливості формування емпатії у дитячому віці. *Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації*: зб. матеріалів II Міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 25–26 лют. 2016. С. 336–337.
40. Кротенко В. І. Розвиток емпатії у дітей підліткового віку – складової риси гуманістичного розвитку суспільства. *Психологія : зб. наук. праць НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2001. № 2 (9) – Ч. II. С. 55–58.

41. Кулаков Р. Розвиток емпатії у дітей молодшого шкільного віку в умовах освітнього процесу. *Психологія: реальність і перспективи*. 2020. № 15. С. 91–96.
42. Литвинчук А. І. Зв'язок емпатії з екологічною самосвідомістю на різних етапах онтогенезу особистості. *Наука і освіта*. 2013. № 7. С. 169–174.
43. Лозинський В. С. Сучасні аспекти формування здорового способу життя. Київ: Либідь, 2000. С. 30-32.
44. Маєр Ю. В. Психологічні особливості розвитку емпатії у підлітків вихованців навчальних закладів закритого типу. *Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць*. К.: ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2013. № 21. С. 348–358.
45. Мазуровська Є. О., Мороз К. Ю. Соціально-психологічні особливості молодого науковця (студента). Харків: Голов. ред., 2022. 24 с.
46. Максименко І. О., Пісна Ю. В. Особливості емоційного стану людей раннього зрілого віку. *Editorial Board*. 2020. С. 157.
47. Максименко С. Д. Основи генетичної психології: Навч. посібник. Київ: НПЦ Перспектива, 1998. 220 с.
48. Марценюк М. О., Моргун А. В. Психологічні особливості сучасної молоді та її уявлення про здорову поведінку. *Міжнародний науковий журнал "Освіта і наука"*. 2022. С. 58–64.
49. Мурзіна А. В., Солодюк Н. В. Соціальна активність особистості студентської молоді – пріоритетний напрямок розвитку українського державотворення. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2012. № 4 (51). С. 82–87.
50. Нефедченко О. І. Поняття емпатії в лінгвістиці. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства*: матеріали Всеукр. наук. конф. викл., аспірантів, співробітників та студентів, м. Суми, 23–24 квіт. 2015. С. 47–49.
51. Орищенко О. А. Дифенційно-психологічний аналіз емпатії: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2004. 21 с.

52. Павлюк Т. М. Емпатичні чинники професійної адаптації медичних сестер: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Івано-Франківськ, 2007. 22 с.
53. Панок В., Титаренко Т., Чепелєва Н. Основи практичної психології. Підручник. 3-тє вид. Київ: Либідь, 2006. 536 с.
54. Петрунько О. В. Батьки і діти: типові помилки виховання. *Практичний психолог: дитячий садок*. 2014. № 4. С. 25–32.
55. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 05.02.1993 р. Верховна Рада України. Київ: Парлам. вид-во, 1993. 168.
56. Романенко О. В. Виховна година до міжнародного дня толерантності «Жити в мирі з собою та іншими». *informatik.pp.ua*. URL: <https://informatik.pp.ua/klasnyi-kerivnyk/vykhovna-hodyna-do-mizhnarodnoho-dnia-tolerantnosti-zhyty-v-myri-z-soboiu-ta-inshymy/> (дата звернення: 13.05.2024).
57. Руденко Ю. А. Використання сучасних психологічних технологій у формуванні мовленнєвого іміджу майбутніх вихователів. *Наука і освіта*. 2009. № 10. С. 214–219.
58. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2005. 360 с.
59. Саннікова О. П. Феноменологія особистості: Вибрані психологічні праці. Одеса: СМІЛ, 2003. С. 171–175.
60. Сачко С. Г. Класифікація батьківських стилів виховання у психології. *Теоретико-методологічні проблеми практичної психології та її перспективи розвитку*. 2022. С. 167–172.
61. Сичевський А. С. Психологічні особливості емоційного компонента емпатії у пубертатному періоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2004. 22 с.

62. Сполучення і довіра.
URL: http://ni.biz.ua/12/12_13/12_133296_splochenie-i-doverie.html (дата звернення: 13.05.2024).
63. Степанов, С. С. Методика «Стратегії сімейного виховання» в модифікації І. І. Махоніної. URL: <https://vseosvita.ua/library/dodatok-do-stattiditaco-batkivskividosini-v-rodinimetodika-strategii-simejnogo-vihovanna-ssstepanova-v-modifikacii-iimahoninoi-139415.html> (дата звернення: 07.05.2024).
64. Тарасюк Л. Стилі батьківського виховання як чинник формування міжособистісної взаємодії дітей у дошкільному віці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка»*. 2014. № 26. С. 125–127.
65. Телешман В. І. Тренінгова програма «Розвиток згуртованості шкільного колективу». *Academia.edu - Share research*. URL: https://www.academia.edu/28596680/Тренінг_Згуртованість (дата звернення: 13.05.2024).
66. Ткачук Т. Л., Коваленко В. О. Особливості розвитку емпатії у дітей молодшого шкільного віку. *The 6 th International scientific and practical conference “Innovative development of science, technology and education”*, с. Vancouver, 14–16 march. 2024. С. 233–236.
67. Члек Л. Соціально-психологічні особливості молоді. *Бібліотека УДПУ ім. Павла Тичини*. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2021/2/69.pdf (дата звернення: 07.05.2024).
68. Чмихало О. О. Особливості розвитку емоційного інтелекту у юнаків в залежності від стилю батьківської поведінки. Київ: Курс. робота з заг. психології, 2023. 39 с.
69. Чуйко Г. В., Чаплак Я. В., Колтунович Т. А. Особливості прояву емпатії та рефлексії у майбутніх психологів. *Психологічний часопис : зб. наук.*

пр. / ред. С. Д. Максименко. Київ: Ін-т психології ім. Г. С.Костюка Нац. акад. пед. наук України, 2022. № 1 (57). С. 131–148.

70. Шапар В. Б. Сучасий тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

71. Швецова Ю. Г. Взаємозв'язок стилів батьківського виховання та становлення андрогінної особистості. Київ: Рекомендовано до друку рішенням Вчен. ради ф-ту психології Нац. пед. ун-ту ім. МП Драгоман. (протокол № 10 від 5 трав.), 2020. 229 с.

72. Юсупов І. М. Визначення рівня емпатійності. *StudFiles*. URL: <https://studfile.net/preview/4030677/page:5/> (дата звернення: 07.05.2024).

73. Cherry K. What Is Empathy? *Verywell Mind*. URL: <https://www.verywellmind.com/what-is-empathy-2795562> (date of access: 07.05.2024).

74. Gladstein G. A. What It All Means. Empathy and counseling: explorations in theory and research. New York: Springer-Verlag, 1987. 220 p.

75. Scheller M. Wessen und Formen der Sympathie. Die «Phänomenologie der Sympathiegefühle». Bonn: Cohtn, 1926. 311 s.

76. Simonič B. Empathic parenting and child development. *The Person and the Challenges*. 2015. Vol. 5, no. 2. P. 109–121.

Додаток А

Тестовий матеріал до методики "«Стратегії сімейного виховання»

С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована

Шевченко Б."

Інструкція: За допомогою цього тесту спробуйте оцінити стратегію виховання вашого батька чи матері. Оберіть відповіді, які найкраще відображають їхні погляди і методи виховання.

1. Як ви вважаєте, чим, на думку ваших батьків, в більшій мірі визначається характер людини – спадковістю або вихованням?

А. Поєднанням вроджених задатків і умов середовища.

Б. Переважно вихованням.

В. Головним чином вродженими задатками.

Г. Ні тим, ні іншим, а життєвим досвідом.

2. Як ви вважаєте, як ваші батьки ставляться до думки про те, що діти виховують своїх батьків?

А. Це гра слів, софізм, що має мало відношення до дійсності.

Б. Готові з цим погодитися за умови, що не можна забувати і про традиційну роль батьків як вихователів своїх дітей.

В. Абсолютно з цим згодні (діти виховують своїх батьків).

Г. Важко відповісти, не замислювалися про це.

3. Як ви вважаєте, яке з суджень про виховання ваші батьки знаходять найбільш вдалим?

А. Навчи сина слухняності, тоді зможеш навчити і всього іншого (Томас Фуллер)

Б. Дітям потрібні не повчання, а приклади (Жозеф Жубер)

В. Мета виховання – навчити дітей обходитися без нас (Ернст Легуве)

Г. Якщо вам більше нічого сказати дитині, скажіть йому, щоб він пішов умитися (Едгар Хоу)

Продовження Додатку А

4. Як ви вважаєте, чи вважають ваші батьки, що батьки повинні просвіщати дітей в питаннях статі?

А. Звичайно, в першу чергу це повинні зробити батьки.

Б. Коли діти досить подорослішають, необхідно буде завести розмову і про це. А в шкільному віці головне – подбати про те, щоб захистити їх від проявів аморальності.

В. Вважають, що батькам слід в доступній формі задовольняти виникає у дітей інтерес до цих питань.

Г. Їх ніхто цьому не вчив, і дітей саме життя навчить.

5. Як ви вважаєте, на думку ваших батьків, чи слід батькам давати дитині гроші на кишенькові витрати?

А. Найкраще регулярно видавати певну суму на конкретні цілі і контролювати витрати.

Б. Доцільно видавати деяку суму на певний термін (на тиждень, на місяць), щоб дитина сам навчався планувати свої витрати.

В. Якщо попросить, можна і дати.

Г. Коли є можливість, можна інший раз дати йому якусь суму.

6. Як ви вважаєте, як вчинять ваші батьки, якщо дізнаються, що їх дитину образив однокласник?

А. Відправляться з'ясувати стосунки з батьками кривдника.

Б. Посвята дитині, як йому краще себе вести в таких ситуаціях.

В. Засмутяться, постараюся втішити дитину.

Г. Діти самі краще розберуться в своїх відносинах, тим більше що їх образи недовго.

7. Як ви вважаєте, як ваші батьки ставляться до лихослів'я дитини?

А. Лихослів'я треба припиняти в зародку! Покарання тут необхідно, а від спілкування з невихованими однолітками дитини надалі треба захистити.

Б. Постараються довести до його розуміння, що в нашій родині, та й взагалі серед порядних людей, це не прийнято.

Продовження Додатку А

В. Дитина має право висловлювати свої почуття, навіть у той спосіб, який нам не до душі.

Г. Подумаєш! Всі ми знаємо ці слова. Не треба надавати цьому значення, поки це не виходить за розумні межі.

8. Як ви вважаєте, як би відповіли на запитання ваші батьки, дочка (син) – підліток хоче провести вихідні на дачі у подружки, де збереться компанія однолітків під час відсутності батьків. Відпустили б ви її (його)?

А. Ні в якому разі. Такі збіговиська до добра не доводять. Якщо діти хочуть відпочити і повеселитися, нехай роблять це під наглядом старших.

Б. Можливо, якщо знаю її товаришів як порядних і надійних хлопців.

В. Вона цілком розумна людина, щоб самій прийняти рішення. Хоча, звичайно, в її відсутність буду трохи турбуватися.

Г. Не бачу причини забороняти.

9. Як ви вважаєте, як ваші батьки відреагують, якщо дізнаються, що дитина їм збрехала?

А. Постараються вивести її на чисту воду і присоромити.

Б. Спробують розібратися, що його спонукало збрехати.

В. Розстроюються.

Г. Якщо привід не надто серйозний, не стануть надавати значення.

10. Як ви вважаєте, чи вважають ваші батьки, що подають дитині гідний приклад?

А. Безумовно.

Б. Намагаються.

В. Сподіваються.

Г. Не знають.

Додаток Б

Тестовий матеріал до методики "«Діагностика рівня емпатії»

І. М. Юсупова»"

Інструкція: Для виявлення рівня емпатійних тенденцій необхідно, відповідаючи на кожне з 36 тверджень, приписувати відповідям такі числа: якщо Ви відповіли «не знаю» – 0, відповіді «ні, ніколи» – припишіть 1, «іноді» – 2, «часто» – 3, «майже завжди» – 4 і відповіді «так, завжди» – 5. Відповідати потрібно на всі пункти.

1. Мені більше подобаються книги про подорожі, ніж книги із серії «Життя відомих людей».
2. Дорослих дітей дратує турбота батьків.
3. Мені подобається розмірковувати про причини успіхів і невдач інших людей.
4. Серед усіх музичних передач віддаю перевагу передачам про сучасну музику.
5. Надмірну дратівливість і несправедливі докори хворого треба терпіти, навіть якщо вони продовжуються роками.
6. Хворій людині можна допомогти навіть словом.
7. Стороннім людям не слід втручатися в конфлікт між двома людьми.
8. Старі люди, як правило, уразливі без причин.
9. Коли в дитинстві слухав сумну історію, на мої очі самі по собі наверталися сльози.
10. Роздратований стан моїх батьків впливає на мій настрій.
11. Я байдужий до критики на мою адресу.
12. Мені більше подобається розглядати портрети, ніж картини з пейзажами.
13. Я завжди прощав усе батькам, навіть якщо вони були неправі.
14. Якщо кінь погано тягне, його потрібно підганяти.

Продовження Додатку Б

15. Коли я читаю про драматичні події в житті людей, то відчуваю, немов це відбувається зі мною.
16. Батьки ставляться до своїх дітей справедливо.
17. Коли я бачу підлітків чи дорослих, які сваряться, я втручаюся.
18. Я не звертаю увагу на поганий настрій своїх батьків.
19. Я довго спостерігаю за поведінкою тварин, відклавши інші справи.
20. Фільми і книги можуть викликати сльози тільки у несерйозних людей.
21. Мені подобається спостерігати за виразом облич і поведінкою незнайомих людей.
22. У дитинстві я приводив додому кішок і собак.
23. Усі люди необґрунтовано озлоблені.
24. Дивлячись на сторонню людину, я хочу вгадати, як складеться її життя.
25. У дитинстві молодші за віком ходили за мною по п'ятах.
26. Побачивши покалічену тварину, я намагаюся їй чимось допомогти.
27. Людині стане легше, якщо уважно вислухати її скарги.
28. Побачивши вуличну пригоду, я намагаюся не потрапляти у число свідків.
29. Молодшим подобається, коли я пропоную їм свою ідею, справу чи розвагу.
30. Люди перебільшують здатність тварин відчувати настрій своїх господарів.
31. Зі скрутної конфліктної ситуації людина повинна виходити самостійно.
32. Якщо дитина плаче, на те є свої причини.
33. Молодь повинна задовольняти будь-які прохання і дивацтва стариків.

Продовження Додатку Б

34. Мені хотілося розібратися, чому деякі мої однокласники іноді замислювалися.

35. Безпритульних домашніх тварин необхідно відловлювати і знищувати.

36. Якщо мої друзі починають обговорювати зі мною свої особисті проблеми, я намагаюся перевести розмову на іншу тему.

Додаток В**Тестовий матеріал до методики "Діагностика рівня емпатичних здібностей В. В. Бойко"**

Інструкція: Оцініть, властиві Вам наступні особливості, чи згодні Ви з твердженнями.

1. У мене є звичка уважно вивчати обличчя і поведінку людей, щоб зрозуміти їх характер, нахили, здібності.
2. Якщо оточуючі виявляють ознаки нервозності, я зазвичай залишаюся спокійним.
3. Я більше довіряю доводам свого розуму, ніж інтуїції.
4. Я вважаю цілком доречним для себе цікавитися домашніми проблемами товаришів по службі.
5. Я можу легко увійти в довіру до людини, якщо буде потрібно.
6. Зазвичай я з першої ж зустрічі вгадую «споріднену душу» в нову людину.
7. Я з цікавості зазвичай заводжу розмову про життя, роботу, політику з випадковими попутниками в поїзді.
8. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо оточуючі чимось пригнічені.
9. Моя інтуїція – більш надійний засіб розуміння оточуючих, ніж знання або досвід.
10. Виявляти цікавість до внутрішнього світу іншої людини – нетактовно.
11. Часто своїми словами я ображаю близьких мені людей, не помічаючи цього.
12. Я легко можу уявити себе якоюсь твариною, відчутти його поведінку і стану.
13. Я рідко говорю про причини вчинків людей, які мають до мене безпосереднє відношення.
14. Я рідко приймаю близько до серця проблеми своїх друзів.

Продовження Додатку В

15. Зазвичай за кілька днів я відчуваю: щось має статися з близькою мені людиною, і очікування виправдовуються.

16. У спілкуванні з діловими партнерами зазвичай намагаюся з бігати розмов про особисте.

17. Іноді близькі дорікають мене в черствості, не уважності до них.

18. Мені легко вдається копіювати інтонацію, міміку людей, наслідуючи людям.

19. Мій цікавий погляд часто бентежить нових партнерів.

20. Чужий сміх зазвичай заражає мене.

21. Часто, діючи навмання, я тим не менш знаходжу правильний підхід до людини.

22. Плакати від щастя нерозумно.

23. Я здатний повністю злитися з коханою людиною, як би розчинившись в ньому.

24. Мені рідко зустрічалися люди, яких я б розумів з півслова, без зайвих слів.

25. Я мимоволі або через цікавість часто підслуховую розмови сторонніх людей.

26. Я можу залишатися спокійним, навіть якщо всі навколо мене хвилюються.

27. Мені простіше підсвідомо відчути сутність людини, ніж зрозуміти його, «розклавши по полицках».

28. Я спокійно ставлюся до дрібних неприємностей, які трапляються у кого-небудь з членів сім'ї.

29. Мені було б важко задушевно, довірливо розмовляти з настороженим, замкнутою людиною.

30. У мене творча натура – поетична, художня, артистична.

31. Я без особливої цікавості вислуховую сповіді нових знайомих.

32. Я засмучуюсь, коли бачу людину, що ридає.

Продовження Додатку В

33. Моє мислення більше відрізняється конкретністю, строгістю, послідовністю, ніж інтуїцією.

34. Коли друзі починаю говорити про свої неприємності, я вважаю за краще перевести розмову на іншу тему.

35. Якщо я бачу, що у кого-то з близьких погано на душі, то зазвичай утримуюся від розпитувань.

36. Мені важко зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей.

Додаток Г
Таблиця Г.1

Результати дослідження за методикою «Стратегії сімейного виховання»

С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована

Шевченко Б.

№ з/п	Респондент	Вік	Стиль виховання
1	Анастасія Д.	19	Демократичний
2	Ангеліна Г.	21	Демократичний
3	Анна Б.	23	Суперечливий
4	Богдан К.	19	Демократичний
5	Вероніка Л.	21	Демократичний
6	Віка М.	24	Суперечливий
7	Вікторія Р.	21	Суперечливий
8	Вікторія С.	18	Демократичний
9	Володимир В.	22	Демократичний
10	Данило Т.	19	Суперечливий
11	Дарина К.	21	Демократичний
12	Дар'я Б.	18	Демократичний
13	Дар'я Г.	21	Демократичний
14	Дар'я Ф.	22	Демократичний
15	Діана Б.	18	Демократичний
16	Єлизавета Г.	20	Демократичний
17	Єлизавета З.	19	Демократичний
18	Ігор Ж.	18	Суперечливий
19	Інна В.	20	Ліберальний
20	Інна П.	21	Демократичний
21	Карина С.	24	Демократичний
22	Ксенія П.	22	Суперечливий
23	Людмила З.	25	Демократичний
24	Марія Б.	21	Демократичний
25	Олександра Б.	19	Авторитарний
26	Олена В.	21	Демократичний
27	Рита О.	21	Демократичний
28	Руслан П.	22	Суперечливий
29	Софія З.	20	Демократичний
30	Уляна Д.	21	Демократичний

ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова в
модифікації І. І. Махоніної, модифікована Шевченко Б."

Респондент: Анастасія Д., 19 років.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Г.2

Відповіді респондента до методики «Стратегії сімейного виховання»

С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована
Шевченко Б.

№ з/п	Відповідь
1	А
2	Б
3	Б
4	А
5	Б
6	Б
7	Г
8	Б
9	Б
10	Б

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

А – 2 бали.

Б – 7 балів – переважає авторитетний стиль батьківської поведінки.

В – 0 балів.

Г – 1 бал.

Висновки:

За результатами методики можна зробити висновок, що у батьків респондента, виявився авторитетний стиль виховання, він демонструє баланс між контролем та сприянням самостійності дітей. Батьки усвідомлюють свою важливу роль у вихованні, але одночасно визнають право дітей на саморозвиток. Цей підхід сприяє формуванню відповідальної соціальної поведінки у дітей та створює сприятливий клімат для розвитку внутрішньої мотивації.

Батьки, які обирають авторитетний стиль виховання, стимулюють особисту відповідальність та самостійність дітей, заохочуючи їх до участі у прийнятті рішень та вирішенні сімейних проблем. Вони виявляють твердість у вимогах, одночасно демонструючи чуйність та підтримку у вирішенні їхніх потреб. Цей підхід сприяє формуванню в дітей навичок адаптації до суспільства та розвитку міжособистісних відносин.

ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова в
модифікації І. І. Махоніної, модифікована Шевченко Б."

Респондент: Ангеліна Г., 21 рік.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Г.3

Відповіді респондента до методики «Стратегії сімейного виховання»

С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована
Шевченко Б.

№ з/п	Відповідь
1	А
2	Б
3	Б
4	А
5	Б
6	Б
7	Б
8	В
9	Г
10	Б

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

А – 2 бали.

Б – 6 балів – переважає авторитетний стиль батьківської поведінки.

В – 1 бал.

Г – 1 бал.

Продовження Додатку Г

Висновки:

За результатами методики можна зробити висновок, що у батьків респондента, виявився авторитетний стиль виховання, він демонструє баланс між контролем та сприянням самостійності дітей. Батьки усвідомлюють свою важливу роль у вихованні, але одночасно визнають право дітей на саморозвиток. Цей підхід сприяє формуванню відповідальної соціальної поведінки у дітей та створює сприятливий клімат для розвитку внутрішньої мотивації.

Батьки, які обирають авторитетний стиль виховання, стимулюють особисту відповідальність та самостійність дітей, заохочуючи їх до участі у прийнятті рішень та вирішенні сімейних проблем. Вони виявляють твердість у вимогах, одночасно демонструючи чуйність та підтримку у вирішенні їхніх потреб. Цей підхід сприяє формуванню в дітей навичок адаптації до суспільства та розвитку міжособистісних відносин.

ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова в
модифікації І. І. Махоніної, модифікована Шевченко Б."

Респондент: Анна Б., 23 роки.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Г.4

Відповіді респондента до методики «Стратегії сімейного виховання»

С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована
Шевченко Б.

№ з/п	Відповідь
1	Б
2	Б
3	Г
4	А
5	А
6	А
7	Б
8	В
9	А
10	Б

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

А – 4 бали.

Б – 4 бали.

В – 1 бал.

Г – 1 бал.

Продовження Додатку Г**Висновки:**

За результатами методики можна зробити висновок, що батьки респондента демонструють суперечливий стиль виховання, що характеризується відсутністю узгодженості та послідовності в підходах до виховання дитини. Відмінною рисою цього стилю є непередбачуваність та нестабільність реакцій батьків, що може викликати підвищену тривожність у дітей та спричинити емоційні коливання.

Батьки, які використовують суперечливий стиль виховання, можуть демонструвати нестійкість у виховних методах та проявляти недостатню витримку та самовладання в управлінні сімейними відносинами. Це може призвести до відчуття дитиною втрати батьківського впливу та відсутності стабільності в сімейному середовищі.

ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова в
модифікації І. І. Махоніної, модифікована Шевченко Б."

Респондент: Богдан К., 19 років.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Г.5

Відповіді респондента до методики «Стратегії сімейного виховання»
С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована
Шевченко Б.

№ з/п	Відповідь
1	Б
2	Г
3	А
4	Б
5	В
6	А
7	В
8	Б
9	В
10	Б

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

А – 2 бали.

Б – 4 бали – переважає авторитетний стиль батьківської поведінки.

В – 3 бали.

Г – 1 бал.

Висновки:

За результатами методики можна зробити висновок, що у батьків респондента, виявився авторитетний стиль виховання, він демонструє баланс між контролем та сприянням самостійності дітей. Батьки усвідомлюють свою важливу роль у вихованні, але одночасно визнають право дітей на саморозвиток. Цей підхід сприяє формуванню відповідальної соціальної поведінки у дітей та створює сприятливий клімат для розвитку внутрішньої мотивації.

Батьки, які обирають авторитетний стиль виховання, стимулюють особисту відповідальність та самостійність дітей, заохочуючи їх до участі у прийнятті рішень та вирішенні сімейних проблем. Вони виявляють твердість у вимогах, одночасно демонструючи чуйність та підтримку у вирішенні їхніх потреб. Цей підхід сприяє формуванню в дітей навичок адаптації до суспільства та розвитку міжособистісних відносин.

ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова в
модифікації І. І. Махоніної, модифікована Шевченко Б."

Респондент: Вероніка Л., 21 рік.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Г.6

Відповіді респондента до методики «Стратегії сімейного виховання»

С. С. Степанова в модифікації І. І. Махоніної, модифікована
Шевченко Б.

№ з/п	Відповідь
1	А
2	Б
3	Б
4	Б
5	Б
6	Б
7	Г
8	Б
9	Б
10	В

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

А – 1 бал.

Б – 7 балів – переважає авторитетний стиль батьківської поведінки.

В – 1 бал.

Г – 1 бал.

Висновки:

За результатами методики можна зробити висновок, що у батьків респондента, виявився авторитетний стиль виховання, він демонструє баланс між контролем та сприянням самостійності дітей. Батьки усвідомлюють свою важливу роль у вихованні, але одночасно визнають право дітей на саморозвиток. Цей підхід сприяє формуванню відповідальної соціальної поведінки у дітей та створює сприятливий клімат для розвитку внутрішньої мотивації.

Батьки, які обирають авторитетний стиль виховання, стимулюють особисту відповідальність та самостійність дітей, заохочуючи їх до участі у прийнятті рішень та вирішенні сімейних проблем. Вони виявляють твердість у вимогах, одночасно демонструючи чуйність та підтримку у вирішенні їхніх потреб. Цей підхід сприяє формуванню в дітей навичок адаптації до суспільства та розвитку міжособистісних відносин.

Додаток Д
Таблиця Д.1

Результати дослідження за методикою «Діагностика рівня емпатії»

І. М. Юсупова

№ з/п	Респондент	Вік	Рівень емпатійності
1	Анастасія Д.	19	Нормальний
2	Ангеліна Г.	21	Нормальний
3	Анна Б.	23	Нормальний
4	Богдан К.	19	Нормальний
5	Вероніка Л.	21	Нормальний
6	Віка М.	24	Нормальний
7	Вікторія Р.	21	Нормальний
8	Вікторія С.	18	Нормальний
9	Володимир В.	22	Нормальний
10	Данило Т.	19	Низький
11	Дарина К.	21	Нормальний
12	Дар'я Б.	18	Нормальний
13	Дар'я Г.	21	Нормальний
14	Дар'я Ф.	22	Високий
15	Діана Б.	18	Високий
16	Єлизавета Г.	20	Нормальний
17	Єлизавета З.	19	Низький
18	Ігор.Ж.	18	Нормальний
19	Інна В.	20	Нормальний
20	Інна П.	21	Низький
21	Карина С.	24	Низький
22	Ксенія П.	22	Нормальний
23	Людмила З.	25	Нормальний
24	Марія Б.	21	Нормальний
25	Олександра Б.	19	Нормальний
26	Олена В.	21	Нормальний
27	Рита О.	21	Нормальний
28	Руслан П.	22	Нормальний
29	Софія З.	20	Нормальний
30	Уляна Д.	21	Нормальний

**ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Діагностика рівня емпатії» І. М. Юсупова"**

Респондент: Анастасія Д., 19 років.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Д.2

Відповіді респондента до методики «Діагностика рівня емпатії»

І. М. Юсупова

№ з/п	Відповідь	№ з/п	Відповідь
1	4	19	3
2	2	20	1
3	2	21	3
4	3	22	1
5	2	23	2
6	3	24	2
7	3	25	4
8	2	26	3
9	2	27	5
10	4	28	4
11	3	29	4
12	2	30	1
13	2	31	1
14	2	32	4
15	3	33	2
16	3	34	3
17	1	35	1
18	1	36	1

Продовження Додатку Д

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Тепер підсумуйте всі бали, приписані відповідям на пункти: 2, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 32 = **51 бал** – переважає нормальний рівень емпатійності.

Висновки:

За результатами методики можна зробити висновок, що респондент має нормальний рівень емпатійності. Його поведінка та реакції в міжособистісних відносинах свідчать про те, що він не відноситься ані до категорії особливо чутливих, ані до "товстошкірих".

Із співробітниками він намагається зрозуміти більше, ніж просто сказане словами, але водночас може втратити терпіння за надмірного впливу почуттів співрозмовника. Також респондент не проявляє розкнутості почуттів та частіше спостерігає за дією, ніж за переживаннями героїв під час читання художніх творів або перегляду фільмів.

На підставі цього можна порадити респонденту подальше вдосконалення своїх навичок спілкування та емпатії, звернення більшої уваги на власні емоції та на те, як вони впливають на співрозмовника. Також важливо навчитися виражати свої власні почуття та думки з більшою впевненістю, що сприятиме покращенню взаєморозуміння та підтримуватиме стабільні та довірчі стосунки з іншими людьми.

**ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Діагностика рівня емпатії» І. М. Юсупова"**

Респондент: Ангеліна Г., 21 рік.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Д.3

Відповіді респондента до методики «Діагностика рівня емпатії»

І. М. Юсупова

№ з/п	Відповідь	№ з/п	Відповідь
1	2	19	2
2	2	20	1
3	3	21	3
4	4	22	2
5	1	23	1
6	4	24	3
7	4	25	3
8	3	26	3
9	5	27	5
10	3	28	2
11	1	29	3
12	2	30	1
13	2	31	3
14	2	32	4
15	3	33	1
16	3	34	2
17	1	35	1
18	2	36	1

Продовження Додатку Д

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Тепер підсумуйте всі бали, приписані відповідям на пункти: 2, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 32 = **52 бали** – переважає нормальний рівень емпатійності.

Висновки:

За результатами методики можна зробити висновок, що респондент має нормальний рівень емпатійності. Його поведінка та реакції в міжособистісних відносинах свідчать про те, що він не відноситься ані до категорії особливо чутливих, ані до "товстошкірих".

Із співробітниками він намагається зрозуміти більше, ніж просто сказане словами, але водночас може втратити терпіння за надмірного впливу почуттів співрозмовника. Також респондент не проявляє розкритості почуттів та частіше спостерігає за дією, ніж за переживаннями героїв під час читання художніх творів або перегляду фільмів.

На підставі цього можна порадити респонденту подальше вдосконалення своїх навичок спілкування та емпатії, звернення більшої уваги на власні емоції та на те, як вони впливають на співрозмовника. Також важливо навчитися виражати свої власні почуття та думки з більшою впевненістю, що сприятиме покращенню взаєморозуміння та підтримуватиме стабільні та довірчі стосунки з іншими людьми.

**ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Діагностика рівня емпатії» І. М. Юсупова"**

Респондент: Анна Б., 23 роки.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Д.4

Відповіді респондента до методики «Діагностика рівня емпатії»

І. М. Юсупова

№ з/п	Відповідь	№ з/п	Відповідь
1	3	19	2
2	3	20	1
3	2	21	3
4	2	22	4
5	3	23	1
6	4	24	3
7	2	25	3
8	1	26	3
9	4	27	4
10	3	28	2
11	2	29	3
12	4	30	2
13	4	31	2
14	2	32	2
15	3	33	2
16	2	34	3
17	2	35	1
18	1	36	1

Продовження Додатку Д

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Тепер підсумуйте всі бали, приписані відповідям на пункти: 2, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 32 = **54 бали** – переважає нормальний рівень емпатійності.

Висновки:

За результатами методики можна зробити висновок, що респондент має нормальний рівень емпатійності. Його поведінка та реакції в міжособистісних відносинах свідчать про те, що він не відноситься ані до категорії особливо чутливих, ані до "товстошкірих".

Із співробітниками він намагається зрозуміти більше, ніж просто сказане словами, але водночас може втратити терпіння за надмірного впливу почуттів співрозмовника. Також респондент не проявляє розкнутості почуттів та частіше спостерігає за дією, ніж за переживаннями героїв під час читання художніх творів або перегляду фільмів.

На підставі цього можна порадити респонденту подальше вдосконалення своїх навичок спілкування та емпатії, звернення більшої уваги на власні емоції та на те, як вони впливають на співрозмовника. Також важливо навчитися виражати свої власні почуття та думки з більшою впевненістю, що сприятиме покращенню взаєморозуміння та підтримуватиме стабільні та довірчі стосунки з іншими людьми.

**ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Діагностика рівня емпатії» І. М. Юсупова"**

Респондент: Богдан К., 19 роки.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Д.5

Відповіді респондента до методики «Діагностика рівня емпатії»

І. М. Юсупова

№ з/п	Відповідь	№ з/п	Відповідь
1	4	19	2
2	2	20	1
3	2	21	1
4	3	22	1
5	2	23	1
6	4	24	1
7	2	25	4
8	2	26	2
9	5	27	4
10	3	28	1
11	2	29	3
12	0	30	5
13	3	31	2
14	2	32	5
15	2	33	2
16	2	34	1
17	2	35	1
18	2	36	2

Продовження Додатку Д

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Тепер підсумуйте всі бали, приписані відповідям на пункти: 2, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 32 = **44 бали** – переважає нормальний рівень емпатійності.

Висновки:

За результатами методики можна зробити висновок, що респондент має нормальний рівень емпатійності. Його поведінка та реакції в міжособистісних відносинах свідчать про те, що він не відноситься ані до категорії особливо чутливих, ані до "товстошкірих".

Із співробітниками він намагається зрозуміти більше, ніж просто сказане словами, але водночас може втратити терпіння за надмірного впливу почуттів співрозмовника. Також респондент не проявляє розкнутості почуттів та частіше спостерігає за дією, ніж за переживаннями героїв під час читання художніх творів або перегляду фільмів.

На підставі цього можна порадити респонденту подальше вдосконалення своїх навичок спілкування та емпатії, звернення більшої уваги на власні емоції та на те, як вони впливають на співрозмовника. Також важливо навчитися виражати свої власні почуття та думки з більшою впевненістю, що сприятиме покращенню взаєморозуміння та підтримуватиме стабільні та довірчі стосунки з іншими людьми.

**ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Діагностика рівня емпатії» І. М. Юсупова"**

Респондент: Вероніка Л., 21 рік.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Д.6

Відповіді респондента до методики «Діагностика рівня емпатії»

І. М. Юсупова

№ з/п	Відповідь	№ з/п	Відповідь
1	0	19	2
2	2	20	1
3	2	21	3
4	2	22	1
5	2	23	2
6	3	24	2
7	2	25	2
8	2	26	2
9	4	27	3
10	3	28	2
11	2	29	3
12	1	30	1
13	2	31	2
14	2	32	2
15	4	33	3
16	3	34	0
17	1	35	1
18	1	36	1

Продовження Додатку Д

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Тепер підсумуйте всі бали, приписані відповідям на пункти: 2, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 32 = **43 бали** – переважає нормальний рівень емпатійності.

Висновки:

За результатами методики можна зробити висновок, що респондент має нормальний рівень емпатійності. Його поведінка та реакції в міжособистісних відносинах свідчать про те, що він не відноситься ані до категорії особливо чутливих, ані до "товстошкірих".

Із співробітниками він намагається зрозуміти більше, ніж просто сказане словами, але водночас може втратити терпіння за надмірного впливу почуттів співрозмовника. Також респондент не проявляє розкнутості почуттів та частіше спостерігає за дією, ніж за переживаннями героїв під час читання художніх творів або перегляду фільмів.

На підставі цього можна порадити респонденту подальше вдосконалення своїх навичок спілкування та емпатії, звернення більшої уваги на власні емоції та на те, як вони впливають на співрозмовника. Також важливо навчитися виражати свої власні почуття та думки з більшою впевненістю, що сприятиме покращенню взаєморозуміння та підтримуватиме стабільні та довірчі стосунки з іншими людьми.

Додаток Е

Таблиця Е.1

Результати дослідження за методикою «Діагностика рівня емпатичних здібностей В. В. Бойко»

№ з/п	Респондент	Вік	Переважаючий тип емпатичних здібностей
1	Анастасія Д.	19	Інтуїтивний канал емпатії
2	Ангеліна Г.	21	Установки, що сприяють емпатії, проникаюча здатність до емпатії, ідентифікація в емпатії
3	Анна Б.	23	Ідентифікація в емпатії
4	Богдан К.	19	Емоційний канал емпатії, установки, що сприяють емпатії, ідентифікація в емпатії
5	Вероніка Л.	21	Ідентифікація в емпатії
6	Віка М.	24	Проникаюча здатність до емпатії
7	Вікторія Р.	21	Емоційний канал емпатії
8	Вікторія С.	18	Ідентифікація в емпатії
9	Володимир В.	22	Інтуїтивний канал емпатії, ідентифікація в емпатії
10	Данило Т.	19	Проникаюча здатність до емпатії
11	Дарина К.	21	Емоційний канал емпатії, установки, що сприяють емпатії
12	Дар'я Б.	18	Ідентифікація в емпатії
13	Дар'я Г.	21	Раціональний канал емпатії, ідентифікація в емпатії
14	Дар'я Ф.	22	Проникаюча здатність до емпатії
15	Діана Б.	18	Раціональний канал емпатії
16	Єлизавета Г.	20	Інтуїтивний канал емпатії
17	Єлизавета З.	19	Емоційний канал емпатії
18	Ігор.Ж.	18	Установки, що сприяють емпатії
19	Інна В.	20	Раціональний канал емпатії
20	Інна П.	21	Раціональний канал емпатії, установки, що сприяють емпатії, проникаюча здатність до емпатії, ідентифікація в емпатії
21	Карина С.	24	Інтуїтивний канал емпатії, установки, що сприяють емпатії
22	Ксенія П.	22	Установки, що сприяють емпатії
23	Людмила З.	25	Раціональний канал емпатії, ідентифікація в емпатії
24	Марія Б.	21	Раціональний канал емпатії, інтуїтивний канал емпатії
25	Олександра Б.	19	Раціональний канал емпатії, проникаюча здатність до емпатії, ідентифікація в емпатії

Продовження Додатку Е
Продовж. табл. Е.1

26	Олена В.	21	Проникаюча здатність до емпатії
27	Рита О.	21	Раціональний канал емпатії
28	Руслан П.	22	Ідентифікація в емпатії
29	Софія З.	20	Раціональний канал емпатії
30	Уляна Д.	21	Проникаюча здатність до емпатії

ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Діагностика рівня емпатичних здібностей
В. В. Бойко»"

Респондент: Анастасія Д., 19 років.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Е.2

Відповіді респондента до методики «Діагностика рівня емпатичних
здібностей В. В. Бойко»

№ з/п	Відповідь	№ з/п	Відповідь
1	Так	19	Ні
2	Так	20	Так
3	Ні	21	Так
4	Ні	22	Ні
5	Ні	23	Ні
6	Ні	24	Ні
7	Ні	25	Так
8	Ні	26	Ні
9	Так	27	Так
10	Ні	28	Ні
11	Ні	29	Так
12	Ні	30	Ні
13	Ні	31	Ні
14	Ні	32	Так
15	Ні	33	Ні
16	Так	34	Ні
17	Ні	35	Ні
18	Ні	36	Ні

Продовження Додатку Е

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Підраховується число збігів відповідей по ключу по кожній шкалі.

1. Раціональний канал емпатії: $+1, +7, -13, +19, +25, -31 = 4$ бали.

2. Емоційний канал емпатії: $-2, +8, -14, +20, -26, +32 = 4$ бали.

3. Інтуїтивний канал емпатії: $-3, +9, +15, +21, +27, -33 = 5$ балів –
переважаючий тип емпатичних здібностей.

4. Установки, що сприяють емпатії: $+4, -10, -16, -22, -28, -34 = 4$ бали.

5. Проникаюча здатність до емпатії: $+5, -11, -17, -23, -29, -35 = 4$ бали.

6. Ідентифікація в емпатії: $+6, +12, +18, -24, +30, -36 = 2$ бали.

Оцінки за кожною шкалою можуть варіювати від 0 до 6 балів і вказують на значимість конкретного параметра в структурі емпатії.

Висновки:

За результатами методики можна зробити висновок, що респондент має переважаний тип емпатичних здібностей в інтуїтивному каналі емпатії. Його здатність передбачати поведінку партнерів і діяти в умовах дефіциту вихідної інформації є високою, що свідчить про розвинену інтуїцію і спроможність співпереживати.

Незважаючи на це, респондент також демонструє середні результати на інших шкалах, які відображають раціональний та емоційний канали емпатії, установки, що сприяють емпатії та проникаючу здатність до емпатії. Це означає, що він має певний рівень здатності до співчуття та розуміння інших, але може відчувати певні труднощі в емоційному співпереживанні та ідентифікації з іншими.

Отже, рекомендується респонденту працювати над підвищенням своїх навичок емпатії, звертаючи особливу увагу на розвиток емоційного співпереживання та підтримку відкритості та довірливості у спілкуванні.

ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Діагностика рівня емпатичних здібностей
В. В. Бойко»"

Респондент: Ангеліна Г., 21 рік.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Е.3

Відповіді респондента до методики «Діагностика рівня емпатичних
здібностей В. В. Бойко»

№ з/п	Відповідь	№ з/п	Відповідь
1	Так	19	Ні
2	Так	20	Так
3	Так	21	Так
4	Ні	22	Ні
5	Так	23	Ні
6	Так	24	Так
7	Ні	25	Так
8	Так	26	Так
9	Ні	27	Так
10	Ні	28	Ні
11	Ні	29	Так
12	Так	30	Так
13	Ні	31	Ні
14	Ні	32	Так
15	Ні	33	Ні
16	Ні	34	Ні
17	Ні	35	Ні
18	Так	36	Ні

Продовження Додатку Е

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Підраховується число збігів відповідей по ключу по кожній шкалі.

1. Раціональний канал емпатії: +1, +7, -13, + 19, + 25, -31 = 4 бали.

2. Емоційний канал емпатії: -2, +8, -14, +20, -26, + 32 = 4 бали.

3. Інтуїтивний канал емпатії: -3, +9, +15, +21, +27, -33 = 3 бали.

4. Установки, що сприяють емпатії: +4, -10, -16, -22, -28, -34 = **5 балів** –
переважаючий тип емпатичних здібностей.

5. Проникаюча здатність до емпатії: +5, -11, -17, -23, -29, -35 = **5 балів** –
переважаючий тип емпатичних здібностей.

6. Ідентифікація в емпатії: +6, +12, +18, -24, +30, -36 = **5 балів** –
переважаючий тип емпатичних здібностей.

Оцінки за кожною шкалою можуть варіювати від 0 до 6 балів і вказують на значимість конкретного параметра в структурі емпатії.

Висновки:

За результатами діагностики рівня емпатичних здібностей виявлено, що респондент має перевагаючий тип емпатичних здібностей за такими шкалами:

1. Установки, що сприяють емпатії: 5 балів.

2. Проникаюча здатність до емпатії: 5 балів.

3. Ідентифікація в емпатії: 5 балів.

Це свідчить про те, що респондент має високу здатність виявляти емпатію, співчуваючи та розуміючи інших людей. Також він демонструє певну спрямованість уваги, сприйняття і мислення на розуміння сутності інших, а також здатність до емоційного співпереживання.

Хоча результати за раціональним та інтуїтивним каналами емпатії не є дуже високими (4 бали), це не означає відсутності емпатії, а лише вказує на те, що ці аспекти можуть бути менш розвиненими в порівнянні з іншими.

ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Діагностика рівня емпатичних здібностей
В. В. Бойко»"

Респондент: Анна Б., 23 роки.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Е.4

Відповіді респондента до методики «Діагностика рівня емпатичних
здібностей В. В. Бойко»

№ з/п	Відповідь	№ з/п	Відповідь
1	Так	19	Ні
2	Так	20	Так
3	Так	21	Так
4	Ні	22	Ні
5	Так	23	Ні
6	Так	24	Ні
7	Ні	25	Ні
8	Ні	26	Так
9	Ні	27	Ні
10	Ні	28	Ні
11	Ні	29	Так
12	Так	30	Так
13	Ні	31	Так
14	Ні	32	Так
15	Ні	33	Так
16	Ні	34	Ні
17	Ні	35	Ні
18	Так	36	Ні

Продовження Додатку Е

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Підраховується число збігів відповідей по ключу по кожній шкалі.

1. Раціональний канал емпатії: +1, +7, -13, + 19, + 25, -31 = 2 бали.
2. Емоційний канал емпатії: -2, +8, -14, +20, -26, + 32 = 3 бали.
3. Інтуїтивний канал емпатії: -3, +9, +15, +21, +27, -33 = 1 бал.
4. Установки, що сприяють емпатії: +4, -10, -16, -22, -28, -34 = 5 балів.
5. Проникаюча здатність до емпатії: +5, -11, -17, -23, -29, -35 = 5 балів.
6. Ідентифікація в емпатії: +6, +12, +18, -24, +30, -36 = **6 балів** –

переважаючий тип емпатичних здібностей.

Оцінки за кожною шкалою можуть варіювати від 0 до 6 балів і вказують на значимість конкретного параметра в структурі емпатії.

Висновки:

За результатами діагностики рівня емпатичних здібностей виявлено, що респондент має перевагаючий тип емпатичних здібностей за такими шкалами:

1. Установки, що сприяють емпатії: 5 балів.
2. Проникаюча здатність до емпатії: 5 балів.
3. Ідентифікація в емпатії: 6 балів.

Це свідчить про те, що респондент має високу здатність виявляти емпатію, співчуваючи та розуміючи інших людей. Також він демонструє спрямованість уваги на розуміння сутності інших, емоційну чуйність та здатність до ідентифікації з іншими.

Хоча результати за раціональним та інтуїтивним каналами емпатії не є дуже високими (2 та 1 бал відповідно), це не означає відсутності емпатії, а лише вказує на те, що ці аспекти можуть бути менш розвиненими в порівнянні з іншими.

ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Діагностика рівня емпатичних здібностей
В. В. Бойко»"

Респондент: Богдан К., 19 років.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Е.5

Відповіді респондента до методики «Діагностика рівня емпатичних
здібностей В. В. Бойко»

№ з/п	Відповідь	№ з/п	Відповідь
1	Ні	19	Ні
2	Так	20	Так
3	Ні	21	Так
4	Так	22	Ні
5	Так	23	Так
6	Ні	24	Ні
7	Ні	25	Ні
8	Так	26	Так
9	Ні	27	Так
10	Ні	28	Так
11	Так	29	Ні
12	Ні	30	Так
13	Так	31	Ні
14	Ні	32	Так
15	Ні	33	Так
16	Так	34	Ні
17	Так	35	Ні
18	Так	36	Ні

Продовження Додатку Е

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Підраховується число збігів відповідей по ключу по кожній шкалі.

1. Раціональний канал емпатії: +1, +7, -13, + 19, + 25, -31 = 1 бал.

2. Емоційний канал емпатії: -2, +8, -14, +20, -26, + 32 = **4 бали** –
переважаючий тип емпатичних здібностей.

3. Інтуїтивний канал емпатії: -3, +9, +15, +21, +27, -33 = 3 бали.

4. Установки, що сприяють емпатії: +4, -10, -16, -22, -28, -34 = **4 бали** –
переважаючий тип емпатичних здібностей.

5. Проникаюча здатність до емпатії: +5, -11, -17, -23, -29, -35 = 3 бали.

6. Ідентифікація в емпатії: +6, +12, +18, -24, +30, -36 = **4 бали** –
переважаючий тип емпатичних здібностей.

Оцінки за кожною шкалою можуть варіювати від 0 до 6 балів і вказують на значимість конкретного параметра в структурі емпатії.

Висновки:

За результатами діагностики рівня емпатичних здібностей виявлено, що респондент має перевагаючий тип емпатичних здібностей за такими шкалами:

2. Емоційний канал емпатії: 4 бали.

4. Установки, що сприяють емпатії: 4 бали.

6. Ідентифікація в емпатії: 4 бали.

Це свідчить про те, що респондент має високу здатність виявляти емпатію через емоційний канал, демонструє спрямованість уваги на співпереживанні та розумінні емоцій інших людей, а також виявляє гнучкість у вмінні поставити себе на місце інших.

Хоча результати за раціональним, інтуїтивним каналами та проникаючою здатністю до емпатії не є дуже високими, це не означає відсутності емпатії.

ПРОТОКОЛ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗА МЕТОДИКОЮ "«Діагностика рівня емпатичних здібностей
В. В. Бойко»"

Респондент: Вероніка Л., 21 рік.

Експериментатор: Шевченко Б. В.

Самопочуття: задовільне.

Відповіді респондента:

Таблиця Е.6

Відповіді респондента до методики «Діагностика рівня емпатичних
здібностей В. В. Бойко»

№ з/п	Відповідь	№ з/п	Відповідь
1	Так	19	Ні
2	Ні	20	Так
3	Ні	21	Так
4	Ні	22	Ні
5	Так	23	Ні
6	Так	24	Ні
7	Так	25	Так
8	Ні	26	Ні
9	Так	27	Так
10	Так	28	Ні
11	Так	29	Так
12	Так	30	Так
13	Ні	31	Ні
14	Ні	32	Так
15	Ні	33	Ні
16	Так	34	Ні
17	Ні	35	Так
18	Так	36	Ні

Продовження Додатку Е

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Підраховується число збігів відповідей по ключу по кожній шкалі.

1. Раціональний канал емпатії: +1, +7, -13, + 19, + 25, -31 = 5 балів.
2. Емоційний канал емпатії: -2, +8, -14, +20, -26, + 32 = 5 балів.
3. Інтуїтивний канал емпатії: -3, +9, +15, +21, +27, -33 = 5 балів.
4. Установки, що сприяють емпатії: +4, -10, -16, -22, -28, -34 = 3 бали.
5. Проникаюча здатність до емпатії: +5, -11, -17, -23, -29, -35 = 3 бали.
6. Ідентифікація в емпатії: +6, +12, +18, -24, +30, -36 = **6 балів** –

переважаючий тип емпатичних здібностей.

Оцінки за кожною шкалою можуть варіювати від 0 до 6 балів і вказують на значимість конкретного параметра в структурі емпатії.

Висновки:

За результатами діагностики рівня емпатичних здібностей виявлено, що респондент має перевагаючий тип емпатичних здібностей за такими шкалами:

1. Раціональний канал емпатії: 5 балів.
2. Емоційний канал емпатії: 5 балів.
3. Інтуїтивний канал емпатії: 5 балів.
6. Ідентифікація в емпатії: 6 балів – перевагаючий тип емпатичних здібностей.

Це свідчить про високий рівень емпатії у респондента. Він має здатність спрямовувати увагу, сприйняття і мислення на розуміння сутності інших людей, входити в емоційний резонанс з оточуючими, передбачати поведінку партнерів та поставити себе на їхнє місце.

Установки, що сприяють емпатії, та проникаюча здатність до емпатії також мають достатньо високий рівень, що свідчить про те, що респондент виявляє зацікавленість у взаємодії з іншими.